This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

A 467207 DUPL

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
E PLURIBUS UNUM
SI QUAERIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE

1259, 1305

1978

Wrasch.

878
.C2
B62
v.2 A
1803

878
C2
B62
A
v.2

C. IULII CAESARIS

DE

BELLO GALLICO ET CIVILI

NEC NON ALIORUM

DE BELLO ALEXANDRINO AFRICANO

ET HISPANIENSI

COMMENTARII

AD OPTIMAS EDITIONES COLLATI

PRAEMITTITUR NOTITIA LITERARIA

ACCEDIT INDEX RERUM ET VERBORUM

VOLUMEN SECUNDUM

ARGENTORATI

EX TYPOGRAPHIA SOCIETATIS BIPONTINAE

ANNO XI (1803)

878
C2
B62
A
v.2

C. IULII CAESARIS
COMMENTARIORUM
DE
BELLO CIVILI
LIBRI III.

C. IULII CAESARIS COMMENTARIORUM DE BELLO CIVILI

LIBER I.

ARGUMENTUM.

Causa & origo civilis belli. Caesar totam Italiam favore municipiorum celeriter occupat, 1-24. Pompeium Brundisii obsidet; ille tamen elabitur: oppidum deditur, 25-29. Eiecti a Caesarianis e Sardinia Cotta; e Sicilia Cato, 30. Caesar ad urbem proficiscitur; sed irritis iis, quae de pace agere destinavarat, in Galliam ulteriorem contendit, 32, 33. & Massiliae obsidione legatis commissa, 36. in Hispaniam profectus, post multa incommoda Pompeianos duces, Afranium & Petreium, ad deditionem cogit, 37-87.

LITERIS a Fabio C. Caesaris consulibus redditis, aegre ab iis impetratum est, summa tribunorum plebis contentione, ut in senatu recitarentur; ut vero ex literis ad senatum referretur, impetrari non potuit. Referunt consules de 1

republica [in civitate.] L. Lentulus consul senatu reique publicae se non defuturum pollicetur, si audacter ac fortiter sententias dicere velint: sin Caesarem respiciant, atque eius gratiam sequantur, ut superioribus fecerint temporibus, se sibi consilium capturum, neque senatus auctoritati obtemperaturum; habere se quoque ad Caesaris gratiam atque amicitiam receptum. In eandem sententiam loquitur Scipio: Pompeio esse in animo, reipublicae non deesse, si senatus sequatur; sin cunctetur, atque agat lenius, nequidquam eius auxilium, si postea velit, senatum imploraturum.
2 Haec Scipionis oratio, quod senatus in urbe habebatur, Pompeiusque aderat, ex ipsius ore Pompeii mitti videbatur. Dixerat aliquis leniorem sententiam, ut primo M. Marcellus, ingressus in eam orationem, non oportere ante de ea re ad senatum referri, quam dilectus tota Italia habiti, & exercitus conscripti essent; quo praesidio tuto & libere senatus, quae vellet, decernere auderet: ut M. Calidius, qui censebat, ut Pompeius in suas provincias proficisceretur, ne qua esset armorum causa; timere Caesarem, abreptis ab eo II legionibus, ne ad eius periculum reservare & retinere eas ad urbem Pompeius videretur: ut M. Rufus, qui sententiam Calidii paucis fere mutatis rebus sequebatur. Hi omnes, convicio L. Lentuli consulis correpti, exagitabantur. Lentulus sententiam Calidii pronuntiaturum se omnino negavit. Marcellus, perterritus conviciis, a sua sen-

tentia discessit. Sic vocibus consulis, terrore praesentis exercitus, minis amicorum Pompeii, plerique compulsi, inviti & coacti Scipionis sententiam sequuntur: *uti ante certam diem Caesar exercitum dimittat: si non faciat, eum adversus rempublicam facturum videri.* Intercedit M. Antonius, Q. Cassius, tribuni plebis. Refertur confestim de intercessione tribunorum. Dicuntur sententiae graves. Ut quisque acerbissime crudelissimeque dixit, ita quam maxime ab inimicis Caesaris collaudatur. Misso ad vesperum senatu, omnes, qui sunt eius ordinis, a Pompeio evocantur. Laudat Pompeius, atque in posterum confirmat; segniores castigat atque incitat. Multi undique ex veteribus Pompeii exercitibus spe praemiorum atque ordinum evocantur: multi ex duabus legionibus, quae sunt transditae a Caesare, arcessuntur. Completur urbs. Ad ius comitiorum tribunos plebis C. Curio evocat. Omnes amici consulum, necessarii Pompeii atque eorum, qui veteres inimicitias cum Caesare gerebant, in senatum coguntur: quorum vocibus & concursu terrentur infirmiores, dubii confirmantur; plerisque vero libere decernendi potestas eripitur. Pollicetur L. Piso censor, sese iturum ad Caesarem; item L. Roscius praetor, qui de his rebus eum doceant: sex dies ad eam rem conficiendam spatii postulant. Dicuntur etiam a nonnullis sententiae, ut legati ad Caesarem mittantur, qui voluntatem senatus ei proponant. Omnibus his resistitur, omnibusque ora-

tio consulis, Scipionis, Catonis opponitur. Catonem veteres inimicitiae Caesaris incitant, & dolor repulsae. Lentulus aeris alieni magnitudine, & spe exercitus ac provinciarum, & regum appellandorum largitionibus movetur; seque alterum fore Sullam inter suos gloriatur, ad quem summa imperii redeat. Scipionem eadem spes provinciae atque exercituum impellit, quos se pro necessitudine partiturum cum Pompeio arbitratur; simul iudiciorum metus, adulatio, atque ostentatio sui & potentium, qui in republica iudiciisque tum plurimum pollebant. Ipse Pompeius, ab inimicis Caesaris incitatus, & quod neminem secum dignitate exaequari volebat, totum se ab eius amicitia averterat, & cum communibus inimicis in gratiam redierat, quorum ipse maximam partem illo affinitatis tempore adiunxerat Caesari. Simul infamia duarum legionum permotus, quas ab itinere Asiae Syriaeque ad suam potentiam dominatumque converterat, rem ad arma deduci studebat.

5 His de caussis aguntur omnia raptim atque turbate; nec docendi Caesaris propinquis eius spatium datur; nec tribunis plebis sui periculi deprecandi, neque etiam extremi iuris intercessione retinendi, quod L. Sulla reliquerat, facultas tribuitur; sed de sua salute septimo die cogitare coguntur; quod illi turbulentissimi superioribus temporibus tribuni plebis octavo denique mense suarum actionum respicere ac timere consuerant. Decurritur ad illud extremum

atque ultimum S. C. quo, nisi paene in ipso
urbis incendio atque desperatione omnium sa-
lutis, latorum audacia nunquam ante discessum est: DENT OPERAM CONSULES, PRAETORES, TRIBUNI PLEBIS, QUIQUE PROCONSULES SUNT AD URBEM, NE QUID RESPUBLICA DETRIMENTI CAPIAT. Haec S. C. perscribuntur a. d. VIII Idus Ianuarias. Itaque quinque primis diebus, quibus haberi senatus potuit, qua ex die consulatum iniit Lentulus, biduo excepto comitiali, & de imperio Caesaris, & de amplissimis viris, tribunis plebis, gravissime acerbissimeque decernitur. Profugiunt statim ex urbe tribuni plebis, seseque ad Caesarem conferunt. Is eo tempore erat Ravennae, exspectabatque suis lenissimis postulatis responsa, si qua hominum
aequitate res ad otium deduci posset. Proximis 6
diebus habetur senatus extra urbem. Pompeius eadem illa, quae per Scipionem ostenderat, agit; *senatus virtutem constantiamque collaudat; copias suas exponit; legiones habere sese paratas X; praeterea cognitum compertumque sibi, alieno esse animo in Caesarem milites, neque iis posse persuaderi, uti eum defendant aut sequantur.* Saltem de reliquis rebus ad senatum refertur: tota Italia dilectus habeantur; Faustus Sulla propraetor in Mauritaniam mittatur; pecunia uti ex aerario Pompeio detur. Refertur etiam de rege Iuba, ut socius sit atque amicus: Marcellus vero, passurum se in praesentia, negat. De Fausto impedit Philippus, tribunus plebis. De reliquis

rebus S. C. perscribuntur, provinciae privatis decernuntur, duae consulares, reliquae praetoriae. Scipioni obvenit Syria; L. Domitio Gallia. Philippus & Marcellus privato consilio praetereuntur, neque eorum sortes deiiciuntur. In reliquas provincias praetores mittuntur: neque exspectant, quod superioribus annis acciderat, ut de eorum imperio ad populum feratur, paludatique, votis nuncupatis, exeant. Consules, quod ante id tempus acciderat nunquam, ex urbe proficiscuntur, lictoresque habent in urbe & Capitolio privati, contra omnia vetustatis exempla. Tota Italia dilectus habentur, arma imperantur, pecuniae a municipiis exiguntur, e fanis tolluntur, omnia divina humanaque iura

7 permiscentur. Quibus rebus cognitis, Caesar apud milites concionatur: *Omnium temporum iniurias inimicorum in se commemorat, a quibus seductum ac depravatum Pompeium queritur, invidia atque obtrectatione laudis suae, cuius ipse honori & dignitati semper faverit adiutorque fuerit. Novum in republica introductum exemplum queritur, ut tribunitia intercessio armis notaretur atque opprimeretur, quae superioribus annis armis esset restituta. Sullam, nudata omnibus rebus tribunitia potestate, tamen intercessionem liberam reliquisse: Pompeium, qui amissam restituisse videatur, dona etiam, quae ante habuerit, ademisse. Quotiescunque sit decretum,* DARENT MAGISTRATUS OPERAM, NE QUID RESPUBLICA DETRIMENTI CAPERET: (*qua voce & quo S. C. populus Romanus ad arma sit vocatus;*) *fa-*

ctum in perniciosis legibus, in vi tribunitia, in secessione populi, templis locisque editioribus occupatis: (atque haec superioris aetatis exempla expiata Saturnini atque Gracchorum casibus docet:) *quarum rerum illo tempore nihil factum, ne cogitatum quidem; nulla lex promulgata, non cum populo agi coeptum, nulla secessio facta. Hortatur, cuius imperatoris ductu novem annis rempublicam felicissime gesserint, plurimaque proelia secunda fecerint, omnem Galliam Germaniamque pacaverint, ut eius existimationem dignitatemque ab inimicis defendant.* Conclamant legionis XIII, quae aderat, milites, (hanc enim initio tumultus evocaverat: reliquae nondum convenerant:) *sese paratos esse, imperatoris sui tribunorumque plebis iniurias defendere.* Cognita militum voluntate, Ariminum 8
cum ea legione proficiscitur, ibique tribunos plebis, qui ad eum confugerant, convenit; reliquas legiones ex hibernis evocat, & subsequi iubet. Eo L. Caesar adolescens venit, cuius pater Caesaris erat legatus. Is, reliquo sermone confecto, cuius rei caussa venerat, habere se a Pompeio ad eum privati officii mandata demonstrat: *velle Pompeium se Caesari purgatum, ne ea, quae reipublicae causa egerit, in suam contumeliam vertat; semper se reipublicae commoda privatis necessitatibus habuisse potiora: Caesarem quoque pro sua dignitate debere & studium & iracundiam suam reipublicae dimittere, neque adeo graviter irasci inimicis, ne, cum illis nocere se speret, reipublicae noceat.* Pauca eiusdem generis addit, cum excusatione Pom-

peii coniuncta. Eadem fere atque eisdem de rebus praetor Roscius agit cum Caesare, sibique
9 Pompeium commemorasse demonstrat. Quae res etsi nihil ad levandas iniurias pertinere videbantur: tamen, idoneos nactus homines, per quos ea, quae vellet, ad eum perferrentur, petit ab utroque, quoniam Pompeii mandata ad se detulerint, ne graventur sua quoque ad eum postulata deferre; si parvo labore magnas controversias tollere, atque omnem Italiam metu liberare possint: *sibi semper reipublicae primam fuisse dignitatem, vitaque potiorem; doluisse se, quod populi Romani beneficium sibi per contumeliam ab inimicis extorqueretur, ereptoque semestri imperio, in urbem retraheretur, cuius absentis rationem haberi proximis comitiis populus iussisset; tamen hanc iacturam honoris sui reipublicae causa aequo animo tulisse: cum literas ad senatum miserit, ut omnes ab exercitibus discederent, ne id quidem impetravisse: tota Italia dilectus haberi, retineri legiones duas, quae ab se simulatione Parthici belli sint abductae: civitatem esse in armis. Quonam haec omnia, nisi ad suam perniciem, pertinere? Sed tamen ad omnia se descendere paratum, atque omnia pati reipublicae causa. Proficiscatur Pompeius in suas provincias; ipsi exercitus dimittant; discedant in Italia omnes ab armis; metus e civitate tollatur; libera comitia atque omnis respublica senatui populoque Romano permittatur. Haec quo facilius certisque conditionibus fiant, & iureiurando sanciantur; aut ipse propius accedat, aut se patiatur accedere;*

fore, uti per colloquia omnes controversiae compo-
nantur. Acceptis mandatis, Roscius cum L. Cae- 10
sare Capuam pervenit, ibique consules Pom-
peiumque invenit. Postulata Caesaris renuntiat.
Illi, deliberata re, respondent, scriptaque ad
eum mandata per eos remittunt, quorum haec
erat summa: *Caesar in Galliam reverteretur, Ari-*
mino excederet, exercitus dimitteret: quae si fe-
cisset, Pompeium in Hispanias iturum. Interea,
quoad fides esset data, Caesarem facturum, quae
polliceretur, non intermissuros consules Pompeium-
que dilectus. Erat iniqua conditio, postulare, ut 11
Caesar Arimino excederet, atque in provinciam
reverteretur; ipsum & provincias & legiones alie-
nas tenere: exercitum Caesaris velle dimitti; di-
lectus habere: polliceri, se in provinciam itu-
rum; neque, ante quem diem iturus sit, de-
finire: ut, si peracto Caesaris consulatu Pom-
peius profectus non esset, nulla tamen menda-
cii religione obstrictus videretur: tempus vero
colloquio non dare, neque accessurum pollice-
ri, magnam pacis desperationem afferebat. Ita-
que ab Arimino M. Antonium cum cohortibus
quinque Arretium mittit: ipse Arimini cum
duabus [legionibus] subsistit, ibique dilectum
habere instituit: Pisaurum, Fanum, Anconam
singulis cohortibus occupat. Interea certior fa- 12
ctus, Iguvium Thermum praetorem cohortibus
quinque tenere, oppidum munire, omnium-
que esse Iguvinorum optimam erga se volun-
tatem, Curionem cum tribus cohortibus, quas

Pisauri & Arimini habebat, mittit. Cuius ad-
ventu cognito, diffisus municipii voluntate Ther-
mus, cohortes ex urbe educit, & profugit: mi-
lites in itinere ab eo discedunt, ac domum re-
vertuntur. Curio omnium summa voluntate Igu-
vium recipit. Quibus rebus cognitis, confisus
municipiorum voluntatibus Caesar, cohortes le-
gionis XIII ex praesidiis deducit, Auximumque
proficiscitur: quod oppidum Attius cohortibus
introductis tenebat, dilectumque toto Piceno
13 circummissis senatoribus habebat. Adventu Cae-
1 saris cognito, decuriones Auximi ad Attium Va-
rum frequentes conveniunt: docent, *sui iudicii
rem non esse; neque se, neque reliquos municipes
pati posse. C. Caesarem imperatorem, bene de re-
publica meritum, tantis rebus gestis, oppido moe-
nibusque prohiberi: proinde habeat rationem poste-
ritatis & periculi sui.* Quorum oratione permo-
tus Attius Varus, praesidium, quod introduxe-
rat, ex oppido educit, ac profugit. Hunc ex
primo ordine pauci Caesaris consecuti milites
consistere cogunt: commisso proelio, deferitur
a suis Varus; nonnulla pars militum domum
discedit; reliqui ad Caesarem perveniunt: at-
que una cum iis deprehensus L. Pupius, pri-
mipili centurio, adducitur, qui hunc eundem
ordinem in exercitu Cn. Pompeii antea duxe-
rat. At Caesar milites Attianos collaudat, Pu-
pium dimittit, Auximatibus agit gratias, seque
14 eorum facti memorem fore pollicetur. Quibus
rebus Romam nuntiatis, tantus repente terror

invasit, ut, cum Lentulus consul ad aperiendum aerarium venisset, ad pecuniam Pompeio ex S. C. proferendam, protinus, aperto sanctiore aerario, ex urbe profugeret: Caesar enim adventare, iam iamque & adesse eius equites falso nuntiabantur. Hunc Marcellus collega, & plerique magistratus consecuti sunt. Cn. Pompeius, pridie eius diei ex urbe profectus, iter ad legiones habebat, quas a Caesare acceptas in Apulia hibernorum causa disposuerat. Dilectus intra urbem intermittuntur: nihil citra Capuam tutum esse omnibus videtur. Capuae primum sese confirmant & colligunt, dilectumque colonorum, qui lege Iulia Capuam deducti erant, habere instituunt; gladiatoresque, quos ibi Caesar in ludo habebat, in forum productos Lentulus libertati confirmat, atque iis equos attribuit, & se sequi iussit: quos postea, monitus ab suis, quod ea res omnium iudicio reprehendebatur, circum familiares conventus Campaniae custodiae causa distribuit. Auximo Caesar pro- 15
gressus, omnem agrum Picenum percurrit. Cunctae earum regionum praefecturae libentissimis animis eum recipiunt, exercitumque eius omnibus rebus iuvant. Etiam Cingulo, quod oppidum Labienus constituerat, suaque pecunia exaedificaverat, ad eum legati veniunt, quaeque imperaverit, se cupidissime facturos pollicentur. Milites imperat; mittunt. Interea legio XII Caesarem consequitur. Cum his duabus Asculum Picenum proficiscitur. Id oppidum Lentulus

Spinther x cohortibus tenebat: qui, Caesaris adventu cognito, profugit ex oppido; cohortesque secum abducere conatus, a magna parte militum deseritur. Relictus in itinere cum paucis, incidit in Vibullium Rufum, missum a Pompeio in agrum Picenum confirmandorum hominum causa: a quo factus Vibullius certior, quae res in Piceno gererentur, milites ab eo accipit; ipsum dimittit. Item ex finitimis regionibus, quas potest, contrahit cohortes ex dilectibus Pompeianis: in iis Camerino fugientem Ulcillem Hirrum, cum sex cohortibus, quas ibi in praesidio habuerat, excipit: quibus coactis, XIII efficit.. Cum iis ad Domitium Ahenobarbum Corfinium magnis itineribus pervenit, Caesaremque adesse cum legionibus duabus nuntiat. Domitius per se circiter XX cohortes Alba, ex Marsis & Pelignis, & finitimis ab regionibus coë-
16 gerat. Recepto Asculo, expulsoque Lentulo, Caesar conquiri milites, qui ab eo discesserant, dilectumque institui iubet: ipse, unum diem ibi rei frumentariae causa moratus, Corfinium contendit. Eo cum venisset, cohortes V, praemissae a Domitio ex oppido, pontem fluminis interrumpebant, qui erat ab oppido millia passuum circiter III. Ibi cum antecursoribus Caesaris proelio commisso, celeriter Domitiani, a ponte repulsi, se in oppidum receperunt. Caesar, legionibus transductis, ad oppidum con-
17 stitit, iuxtaque murum castra posuit. Re cognita, Domitius ad Pompeium in Apuliam pe-

ritos regionum, magno proposito praemio, cum literis mittit, qui petant atque orent, ut sibi subveniat: *Caesarem duobus exercitibus & locorum angustiis facile intercludi posse, frumentoque prohiberi. Quod nisi fecerit, se cohortesque amplius XXX, magnumque numerum senatorum atque equitum Romanorum, in periculum esse venturum.* Interim suos cohortatus, tormenta in muris disponit, certasque cuique partes ad custodiam urbis attribuit: militibus in concione agros ex suis possessionibus pollicetur, quaterna in singulos iugera, & pro rata parte centurionibus evocatisque. Interim Caesari nuntiatur, Sulmonenses, 18
quod oppidum a Corfinio VII millium intervallo abest, cupere ea facere, quae vellet; sed a Q. Lucretio senatore, & Attio Peligno prohiberi, qui id oppidum VII cohortium praesidio tenebant. Mittit eo M. Antonium cum legionis octavae cohortibus quinque. Sulmonenses, simul atque nostra signa viderunt, portas aperuerunt, universique, & oppidani & milites, obviam gratulantes Antonio exierunt: Lucretius & Attius de muro se deiecerunt. Attius, ad Antonium deductus, petit, ut ad Caesarem mitteretur. Antonius cum cohortibus & Attio eodem die, quo profectus erat, revertitur. Caesar eas cohortes cum exercitu suo coniunxit, Attiumque incolumem dimisit. Caesar tribus primis diebus castra magnis operibus munire, & ex finitimis municipiis frumentum comportare, reliquasque copias exspectare instituit. Eo triduo legio VIII

ad eum venit, cohortesque ex novis Galliae dilectibus XXII, equitesque ab rege Norico circiter CCC. Quorum adventu altera castra ad alteram oppidi partem ponit. His castris Curionem praefecit: reliquis diebus oppidum vallo castellisque circumvenire instituit. Cuius operis maxima parte effecta, eodem fere tempore missi
19 ad Pompeium revertuntur. Literis perlectis, Domitius dissimulans in concilio pronuntiat, Pompeium celeriter subsidio venturum; hortaturque eos, ne animo deficiant, quaeque usui ad defendendum oppidum sint, parent: ipse arcano cum paucis familiaribus suis colloquitur, consiliumque fugae capere constituit. Cum vultus Domitii cum oratione non consentiret, atque omnia trepidantius timidiusque ageret, quam superioribus diebus consuesset, multumque cum suis consiliandi causa secreto praeter consuetudinem colloqueretur, concilia conventusque hominum fugeret: res diutius tegi dissimularique non potuit. Pompeius enim rescripserat, *sese rem in summum periculum deducturum non esse; neque suo consilio aut voluntate Domitium se in oppidum Corfinium contulisse: proinde, si qua facultas fuisset, ad se cum omnibus copiis veniret.* Id ne fieri posset, obsidione atque oppidi cir-
20 cummunitione fiebat. Divulgato Domitii consilio, milites, qui erant Corfinii, prima vesperi secessionem faciunt; atque ita inter se per tribunos militum centurionesque atque honestissimos sui generis colloquuntur: *obsideri se a Cae-*

fare: opera munitionesque prope esse perfectas; ducem suum Domitium, cuius spe atque fiducia permanserint, proiectis omnibus, fugae consilium capere: debere se suae salutis rationem habere. Ab his primo Marsi dissentire incipiunt, eamque oppidi partem, quae munitissima videretur, occupant: tantaque inter eos dissentio exsistit, ut manum conserere atque armis dimicare conentur: post paullo tamen, internuntiis ultro citroque missis, quae ignorabant, de L. Domitii fuga cognoscunt. Itaque omnes uno consilio Domitium, productum in publicum, circumsistunt & custodiunt, legatosque ex suo numero ad Caesarem mittunt: *sese paratos esse portas aperire, quaeque imperaverit, facere, & L. Domitium vivum in eius potestatem transdere.* Quibus rebus 21 cognitis, Caesar, etsi magni interesse arbitrabatur, quam primum oppido potiri, cohortesque ad se in castra transducere, ne qua aut largitionibus, aut animi confirmatione, aut falsis nuntiis commutatio fieret voluntatis, quod saepe in bello parvis momentis magni casus intercederent; tamen veritus, ne militum introitu & nocturni temporis licentia oppidum diriperetur, eos, qui venerant, collaudat, atque in oppidum dimittit; portas murosque asservari iubet. Ipse iis operibus, quae facere instituerat, milites disponit, non certis spatiis intermissis, ut erat superiorum dierum consuetudo; sed perpetuis vigiliis stationibusque, ut contingant inter se, atque omnem munitionem expleant: tribunos mi-

litum & praefectos circummittit, atque hortatur, non solum ab eruptionibus caveant, sed etiam singulorum hominum occultos exitus asservent. Neque vero tam remisso ac languido animo quisquam omnium fuit, qui ea nocte conquieverit. Tanta erat summa rerum exspectatio, ut alius in aliam partem mente atque animo traheretur, quid ipsis Corfiniensibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accide-
22 ret, qui quosque eventus exciperent. Quarta circiter vigilia Lentulus Spinther de muro cum vigiliis custodibusque nostris colloquitur, *velle, si sibi fiat potestas, Caesarem convenire.* Facta potestate, ex oppido mittitur, neque ab eo prius Domitiani milites discedunt, quam in conspe-
22 ctum Caesaris deducatur. Cum eo de salute sua orat atque obsecrat, *sibi ut parcat; veteremque amicitiam* commemorat; *Caesarisque in se beneficia* exponit, *quae erant maxima: quod per eum in collegium pontificum venerat, quod provinciam Hispaniam ex praetura habuerat, quod in petitione consulatus ab eo erat sublevatus.* Cuius orationem Caesar interpellat: *se non maleficii causa ex provincia egressum, sed uti se a contumeliis inimicorum defenderet; ut tribunos plebis ea re ex civitate expulsos in suam dignitatem restitueret; ut se & populum Romanum, paucorum factione oppressum, in libertatem vindicaret.* Cuius oratione confirmatus Lentulus, *uti in oppidum reverti liceat,* petit; *quod de sua salute impetraverit, fore etiam reliquis ad suam spem solatio: adeo esse perterritos nonnullos,*

ut suae vitae durius consulere cogantur. Facta potestate discedit. Gaesar, ubi illuxit, omnes se- 23
natores senatorumque liberos, tribunos militum equitesque Romanos ad se produci iubet. Erant senatorii ordinis L. Domitius, P. Lentulus Spinther, L. Vibullius Rufus, Sex. Quintilius Varus, quaestor, L. Rubrius; praeterea filius Domitii, aliique complures adolescentes, & magnus numerus equitum Romanorum & decurionum, quos ex municipiis Domitius evocaverat. Hos omnes productos a contumeliis militum conviciisque prohibet: pauca apud eos loquitur, *quod sibi a parte eorum gratia relata non sit pro suis in eos maximis beneficiis*. Dimittit omnes incolumes. Sestertium sexagies, quod advexerat Domitius, atque in publicum deposuerat, adlatum ad se ab duumviris Corfiniensibus, Domitio reddit, ne continentior in vita hominum, quam in pecunia, fuisse videatur; etsi eam pecuniam publicam esse constabat, datamque a Pompeio in stipendium. Milites Domitianos sacramentum apud se dicere iubet, atque eo die castra movet, iustumque iter conficit, VII omnino dies ad Corfinium commoratus, & per fines Marrucinorum, Frentanorum, Larinatium, in Apuliam pervenit. Pompeius, iis rebus cognitis, quae 24
erant ad Corfinium gestae, Luceria proficiscitur Canusium, atque inde Brundisium. Copias undique omnes ex novis dilectibus ad se cogi iubet; servos, pastores armat, atque his equos attribuit: ex iis circiter CCC equites conficit. L.

Manlius praetor Alba cum cohortibus sex profugit; Rutilus Lupus praetor Tarracina cum III: quae procul equitatum Caesaris conspicatae, cui praeerat Bivius Curius, relicto praetore signa ad Curium transferunt, atque ad eum transeunt. Item reliquis itineribus nonnullae cohortes in agmen Caesaris, aliae in equites incidunt. Reducitur ad eum deprehensus ex itinere Cn. Magius, Cremona, praefectus fabrûm Cn. Pompeii; quem Caesar ad eum remittit cum mandatis: *quoniam ad id tempus facultas colloquendi non fuerit, atque ad se Brundisium sit venturus, interesse reipublicae & communis salutis, se cum Pompeio colloqui; neque vero idem profici longo itineris spatio, cum per alios conditiones ferantur, ac si coram*
25 *de omnibus conditionibus disceptetur.* His datis mandatis, Brundisium cum legionibus VI pervenit, veteranis III, reliquis, quas ex novo dilectu confecerat, atque in itinere compleverat: Domitianas enim cohortes protinus a Corfinio in Siciliam miserat. Reperit, consules Dyrrhachium profectos cum magna parte exercitus, Pompeium remanere Brundisii cum cohortibus viginti; (neque certum inveniri poterat, obtinendine Brundisii causa ibi remansisset, quo facilius omne Hadriaticum mare, extremis Italiae partibus regionibusque Graeciae, in potestatem haberet, atque ex utraque parte bellum administrare posset; an inopia navium ibi restitisset:) veritusque, ne Italiam ille dimittendam non existimaret, exitus administrationesque Brundisini portus

impedire instituit: quorum operum haec erat ratio. Qua fauces erant angustissimae portus, moles atque aggerem ab utraque parte litoris iaciebat, quod his locis erat vadosum mare. Longius progressus, cum agger altiore aqua contineri non posset, rates duplices, quoquoversus pedum XXX, e regione molis collocabat. Has quaternis ancoris ex quatuor angulis destinabat, ne fluctibus moverentur. His perfectis collocatisque, alias deinceps pari magnitudine rates iungebat: has terra atque aggere integebat, ne aditus atque incursus ad defendendum impediretur: a fronte atque ab utroque latere cratibus ac pluteis protegebat: in quarta quaque earum turres binorum tabulatorum excitabat, quo commodius ab impetu navium incendiisque defenderet. Contra haec Pompeius naves 26
magnas onerarias, quas in portu Brundisino deprehenderat, adornabat. Ibi turres cum ternis tabulatis erigebat, easque, multis tormentis & omni genere telorum completas, ad opera Caesaris adpellebat, ut rates perrumperet, atque opera disturbaret. Sic quotidie utrimque eminus fundis, sagittis, reliquisque telis pugnabatur. Atque haec ita Caesar administrabat, ut conditiones pacis dimittendas non existimaret. Ac tametsi magnopere admirabatur, Magium, quem ad Pompeium cum mandatis miserat, ad se non remitti; atque ea res saepe tentata etsi impetus eius consiliaque tardabat: tamen omnibus rebus in eo perseverandum putabat. Ita-

que Caninium Rebilum legatum, familiarem necessariumque Scribonii Libonis, mittit ad eum colloquii causa: mandat, ut Libonem de conciliando pace hortetur; inprimis, ut ipse cum Pompeio colloqueretur, postulat. *Magnopere sese confidere* demonstrat, *si eius rei sit potestas facta, fore, ut aequis conditionibus ab armis discedatur: cuius rei magnam partem laudis atque existimationis ad Libonem perventuram, si, illo auctore atque agente, ab armis sit discessum.* Libo, a colloquio Caninii digressus, ad Pompeium proficiscitur. Paullo post renuntiat, *quod consules absint, sine illis de compositione agi non posse.* Ita saepius rem frustra tentatam Caesar aliquando dimittendam sibi iudicat, & de bello agendum.

27 Prope dimidia parte operis a Caesare effecta, diebusque in ea re consumtis IX, naves, a consulibus Dyrrhachio remissae, quae priorem partem exercitus eo deportaverant, Brundisium revertuntur. Pompeius, sive operibus Caesaris permotus, sive etiam quod ab initio Italia excedere constituerat, adventu navium profectionem parare incipit; &, quo facilius impetum Caesaris tardaret, ne sub ipsa profectione milites oppidum irrumperent, portas obstruit, vicos plateasque inaedificat, fossas transversas viis praeducit, atque ibi sudes stipitesque praeacutos defigit. Haec levibus cratibus terraque inaequat: aditus autem atque itinera duo, quae extra murum ad portum ferebant, maximis defixis trabibus, atque eis praeacutis, praesepit. His paratis rebus,

milites silentio naves conscendere iubet; expeditos autem ex evocatis sagittariis funditoribusque raros in muro turribusque disponit. Hos certo signo revocare constituit, cum omnes milites naves conscendissent; atque iis expedito loco actuaria navigia relinquit. Brundisini, Pom- 28
peianorum militum iniuriis atque ipsius Pompeii contumeliis permoti, Caesaris rebus favebant. Itaque, cognita Pompeii profectione, concursantibus illis atque in ea re occupatis, vulgo ex tectis significabant: per quos re cognita, Caesar scalas parari militesque armari iubet, ne quam rei gerendae facultatem dimittat. Pompeius sub noctem naves solvit. Qui erant in muro custodiae causa collocati, eo signo, quod convenerat, revocantur, notisque itineribus ad naves decurrunt. Milites, positis scalis, muros adscendunt; sed moniti a Brundisinis, ut vallum caecum fossasque caveant, subsistunt; & longo itinere ab his circumducti, ad portum perveniunt, duasque naves cum militibus, quae ad moles Caesaris adhaeserant, scaphis lintribusque deprehendunt, deprehensas excipiunt. Cae- 29
sar, etsi ad spem conficiendi negotii maxime probabat, coactis navibus mare transire, & Pompeium sequi, prius quam ille sese transmarinis auxiliis confirmaret; tamen eius rei moram temporisque longinquitatem timebat, quod, omnibus coactis navibus, Pompeius praesentem facultatem insequendi sui ademerat. Relinquebatur, ut ex longinquioribus regionibus Galliae

Picenique, & a freto naves essent exspectandae.
Id propter anni tempus longum atque impedi-
tum videbatur. Interea veterem exercitum, duas
Hispanias confirmari, (quarum altera erat ma-
ximis beneficiis Pompeii devincta,) auxilia, equi-
tatum parari, Galliam Italiamque tentari, se ab-
30 sente, nolebat. Itaque in praesentia Pompeii in-
sequendi rationem omittit; in Hispaniam profi-
cisci constituit; duumviris municipiorum om-
nium imperat, ut naves conquirant, Brundi-
siumque deducendas curent. Mittit in Sardiniam
cum legione una Valerium legatum; in Siciliam
Curionem propraetorem cum legionibus tribus:
eundem, cum Siciliam recepisset, protinus in
Africam transducere exercitum iubet. Sardiniam
obtinebat M. Cotta, Siciliam M. Cato, Africam
sorte Tubero obtinere debebat. Caralitani, si-
mul ad se Valerium mitti audierunt, nondum
profecto ex Italia, sua sponte ex oppido Cot-
tam eiiciunt. Ille perterritus, quod omnem pro-
vinciam consentire intelligeret, ex Sardinia in
Africam profugit. Cato in Sicilia naves longas
veteres reficiebat, novas civitatibus imperabat.
Haec magno studio agebat. In Lucanis Bruttiis-
que per legatos suos civium Romanorum dile-
ctus habebat: equitum peditumque certum nu-
merum a civitatibus Siciliae exigebat. Quibus
rebus paene perfectis, adventu Curionis cogni-
to, queritur in concione, *sese proiectum ac pro-
ditum a Cn. Pompeio, qui, omnibus rebus impara-
tissimus, non necessarium bellum suscepisset: & ab*

se reliquisque in senatu interrogatus, omnia sibi esse ad bellum apta ac parata confirmavisset. Haec in concione questus, ex provincia fugit. Nacti 31 vacuas ab imperiis Sardiniam Valerius, Curio Siciliam, cum exercitibus eo perveniunt. Tubero, cum in Africam venisset, invenit in provincia cum imperio Attium Varum, qui ad Auximum, ut supra demonstravimus, amissis cohortibus, protinus ex fuga in Africam pervenerat, atque eam sua sponte vacuam occupaverat, dilectuque habito, duas legiones effecerat, hominum & locorum notitia & usu eius provinciae nactus aditus ad ea conanda, quod paucis ante annis ex praetura eam provinciam obtinuerat. Hic venientem Uticam navibus Tuberonem portu atque oppido prohibet, neque affectum valetudine filium exponere in terram patitur; sed sublatis ancoris, excedere eo loco cogit. His rebus confectis, Caesar, ut reliquum 32 tempus a labore intermitteretur, milites in proxima municipia deducit: ipse ad urbem proficiscitur. Coacto senatu, iniurias inimicorum commemorat: docet, *se nullum extraordinarium honorem appetisse, sed exspectato legitimo tempore consulatus, eo fuisse contentum, quod omnibus civibus pateret: latum ab decem tribunis plebis, contradicentibus inimicis, Catone vero acerrime repugnante, & pristina consuetudine, dicendi mora dies extrahente, ut sui ratio absentis haberetur, ipso consule Pompeio: qui si improbasset, cur ferri passus esset? sin probasset, cur se uti populi beneficio*

prohibuisset? Patientiam proponit suam, cum de exercitibus dimittendis ultro postulavisset; in quo iacturam dignitatis atque honoris ipse facturus esset. Acerbitatem inimicorum docet, qui, quod ab altero postularent, in se recusarent, atque omnia permisceri mallent, quam imperium exercitusque dimittere. Iniuriam in eripiendis legionibus praedicat; crudelitatem & insolentiam in circumscribendis tribunis plebis, conditiones a se latas, & expetita colloquia & denegata, commemorat. Pro quibus rebus orat ac postulat, rempublicam suscipiant, atque una secum administrent. Sin timore defugiant, illis se oneri non futurum, & per se rempublicam administraturum. Legatos ad Pompeium de compositione mitti oportere: neque se reformidare, quod in senatu paullo ante Pompeius dixisset, ad quos legati mitterentur, iis auctoritatem attribui, timoremque eorum, qui mitterent, significari: tenuis atque infirmi haec animi videri: se vero, ut operibus anteire studuerit,
33 *sic iustitia & aequitate velle superare.* Probat rem senatus de mittendis legatis; sed, qui mitterentur, non reperiebantur, maximeque timoris causa pro se quisque id munus legationis recusabat. Pompeius enim discedens ab urbe in senatu dixerat, eodem se habiturum loco, qui Romae remansissent, & qui in castris Caesaris fuissent. Sic triduum disputationibus excusationibusque extrahitur. Subiicitur etiam L. Metellus tribunus plebis ab inimicis Caesaris, qui hanc rem distrahat, reliquasque res, quascunque agere instituerit, impediat. Cuius cognito consilio,

Caesar, frustra diebus aliquot consumtis, ne reliquum tempus omittat, infectis iis, quae agere destinaverat, ab urbe proficiscitur, atque in ulteriorem Galliam pervenit. Quo cum venisset, 34
cognoscit, missum in Hispaniam a Pompeio Vibullium Rufum, quem paucis diebus ante Corfinii captum ipse dimiserat: profectum item Domitium ad occupandam Massiliam navibus actuariis VII, quas Igilii & in Cosano a privatis coactas, servis, libertis, colonis suis compleverat: praemissos etiam legatos Massilienses domum, nobiles adolescentes, quos ab urbe discedens Pompeius erat adhortatus, ne nova Caesaris officia veterum suorum beneficiorum in eos memoriam expellerent. Quibus mandatis acceptis, Massilienses portas Caesari clauserant: Albicos, barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant, montesque supra Massiliam incolebant, ad se vocaverant: frumentum ex finitimis regionibus atque ex omnibus castellis in urbem convexerant: armorum officinas in urbe instituerant: muros, classem, portas refecerant. Evo- 35
cat ad se Caesar Massiliensium XV primos: cum his agit, ne initium inferendi belli a Massiliensibus oriatur: *debere eos Italiae totius auctoritatem sequi potius, quam unius hominis voluntati obtemperare.* Reliqua, quae ad eorum sanandas mentes pertinere arbitrabatur, commemorat. Cuius orationem domum legati referunt; atque ex auctoritate haec Caesari renuntiant: *Intelligere se divisum esse populum Romanum in partes duas; ne-*

que sui iudicii, neque suarum esse virium, decerne-
re, utra pars iustiorem habeat causam: principes
vero esse earum partium Cn. Pompeium & C. Cae-
sarem, patronos civitatis; quorum alter agros Vol-
carum Arecomicorum & Helviorum publice iis con-
cesserit; alter bello victas Gallias attribuerit, vecti-
galiaque auxerit. Quare paribus eorum beneficiis pa-
rem se quoque voluntatem tribuere debere, & neu-
trum eorum contra alterum iuvare, aut urbe aut
36 *portibus recipere.* Haec dum inter eos aguntur,
Domitius navibus Massiliam pervenit; atque ab
iis receptus, urbi praeficitur. Summa ei belli
administrandi permittitur. Eius imperio classem
quoquoversus dimittunt: onerarias naves, quas
ubique possunt, deprehendunt, atque in por-
tum deducunt: parum clavis aut materia atque
armamentis instructis ad reliquas armandas refi-
ciendasque utuntur: frumenti quod inventum
est, in publicum conferunt: reliquas merces
commeatusque ad obsidionem urbis, si accidat,
reservant. Quibus iniuriis permotus Caesar, le-
giones tres Massiliam adducit; turres vineasque
ad oppugnationem urbis agere, naves longas
Arelate numero XII facere instituit. Quibus ef-
fectis armatisque diebus triginta, a qua die ma-
teria caesa est, adductisque Massiliam, his D. Bru-
tum praeficit: C. Trebonium legatum ad oppu-
37 gnationem Massiliae relinquit. Dum haec parat
atque administrat, C. Fabium legatum cum legio-
nibus tribus, quas Narbone circumque ea loca
hiemandi causa disposuerat, in Hispaniam prae-

mittit, celeriterque Pyrenaeos saltus occupari iubet, qui eo tempore ab L. Afranio legato praesidiis tenebantur: reliquas legiones, quae longius hiemabant, subsequi iubet. Fabius, ut erat imperatum, adhibita celeritate, praesidium ex saltu deiecit, magnisque itineribus ad exercitum Afranii contendit. Adventu Vibullii Ru- 38
fi, quem a Pompeio missum in Hispaniam demonstratum est, Afranius & Petreius & Varro, legati Pompeii, (quorum unus tribus legionibus Hispaniam citeriorem; alter a saltu Castulonensi ad Anam duabus legionibus; tertius ab Ana Vettonum agrum Lusitaniamque pari numero legionum obtinebat,) officia inter se partiuntur, uti Petreius ex Lusitania per Vettones cum omnibus copiis ad Afranium proficiscatur; Varro cum iis, quas habebat, legionibus, omnem ulteriorem Hispaniam tueatur. His rebus constitutis, equites auxiliaque toti Lusitaniae a Petreio; Celtiberis, Cantabris, barbarisque omnibus, qui ad Oceanum pertinent, ab Afranio imperantur. Quibus coactis, celeriter Petreius per Vettones ad Afranium pervenit. Constituunt communi consilio, bellum ad Ilerdam, propter ipsius loci opportunitatem, gerere. Erant, 39
ut supra demonstratum est, legiones Afranii tres, Petreii duae, praeterea scutatae citerioris provinciae, & cetratae ulterioris Hispaniae cohortes circiter LXXX, equitum utriusque provinciae circiter V millia. Caesar legiones in Hispaniam praemiserat, ad VI millia auxilia peditum, equi-

tum III millia, quae omnibus superioribus bellis habuerat, & parem ex Gallia numerum, quem ipse paraverat, nominatim ex omnibus civitatibus nobilissimo & fortissimo quoque evocato. Hinc optimi generis hominum ex Aquitanis montanisque, qui Galliam provinciam attingunt. Audierat, Pompeium per Mauritaniam cum legionibus iter in Hispaniam facere, confestimque esse venturum: simul a tribunis militum centurionibusque mutuas pecunias sumsit: has exercitui distribuit. Quo facto, duas res consecutus est, quod pignore animos centurionum devinxit, & largitione redemit militum voluntates.

40 Fabius finitimarum civitatum animos literis nuntiisque tentabat. In Sicore flumine pontes effecerat duos, inter se distantes millia passuum IV. His pontibus pabulatum mittebat; quod ea, quae citra flumen fuerant, superioribus diebus consumserat. Hoc idem fere, atque eadem de causa, Pompeiani exercitus duces faciebant; crebroque inter se equestribus proeliis contendebant. Huc cum quotidiana consuetudine congressae pabulatoribus praesidio proprio legiones Fabianae duae flumen transissent, impedimentaque & omnis equitatus sequeretur; subito vi ventorum & aquae magnitudine pons est interruptus, & reliqua multitudo equitum interclusa. Quo cognito a Petreio & Afranio ex aggere atque cratibus, quae flumine ferebantur, celeriter suo ponte Afranius, quem oppido castrisque coniunctum habebat, legiones IV equita-

tumque omnem transiecit, duabusque Fabianis occurrit legionibus. Cuius adventu nuntiato, L. Plancus, qui legionibus praeerat, necessaria re coactus, locum capit superiorem; diversamque aciem in duas partes constituit, ne ab equitatu circumveniri posset. Ita, congressus impari numero, magnos impetus legionum equitatusque sustinet. Commisso ab equitibus proelio, signa duarum legionum procul ab utrisque conspiciuntur, quas C. Fabius ulteriore ponte subsidio nostris miserat, suspicatus fore id, quod accidit, ut duces adversariorum occasione & beneficio fortunae ad nostros opprimendos uterentur: quarum adventu proelium dirimitur, ac suas uterque legiones reducit in castra. Eo biduo Caesar cum equitibus DCCCC, 41
quos sibi praesidio reliquerat, in castra pervenit. Pons, qui fuerat tempestate interruptus, paene erat refectus: hunc noctu perfici iussit. Ipse, cognita locorum natura, ponti castrisque praesidio sex cohortes relinquit, atque omnia impedimenta, & postero die omnibus copiis, triplici instructa acie, ad Ilerdam proficiscitur, & sub castris Afranii constitit: &, ibi paullisper sub armis moratus, facit aequo loco pugnandi potestatem. Potestate facta, Afranius copias educit, & in medio colle sub castris constituit. Caesar, ubi cognovit, per Afranium stare, quo minus proelio dimicaretur, ab infimis radicibus montis, intermissis circiter passibus CD, castra facere constituit: &, ne in opere faciundo mili-

tes repentino hoſtium incurſu exterrerentur, atque opere prohiberentur, vallo muniri vetuit, quod eminere & procul videri neceſſe erat; ſed a fronte contra hoſtem pedum XV foſſam fieri iuſſit. Prima & ſecunda acies in armis, ut ab initio conſtituta erat, permanebat: poſt hos opus in occulto a tertia acie fiebat. Sic omne prius eſt perfectum, quam intelligeretur ab Afra-
42 nio, caſtra muniri. Sub veſperum Caeſar intra hanc foſſam legiones reducit, atque ibi ſub armis proxima nocte conquieſcit. Poſtero die omnem exercitum intra foſſam continet, &, quod longius erat agger petendus, in praeſentia ſimilem rationem operis inſtituit, ſingulaque latera caſtrorum ſingulis attribuit legionibus munienda, foſſasque ad eandem magnitudinem perfici iubet: reliquas legiones in armis expeditas contra hoſtem conſtituit. Afranius Petreiusque terrendi cauſa, atque operis impediendi, copias ſuas ad infimas montis radices producunt, & proelio laceſſunt. Neque idcirco Caeſar opus intermittit, confiſus praeſidio legionum trium, & munitione foſſae. Illi non diu commorati, nec longius ab infimo colle progreſſi, copias in caſtra reducunt. Tertio die Caeſar vallo caſtra communit: reliquas cohortes, quas in ſuperioribus caſtris reliquerat, impedimentaque ad ſe
43 transduci iubet. Erat inter oppidum Ilerdam & proximum collem, ubi caſtra Petreius atque Afranius habebant, planities circiter paſſuum CCC: atque in hoc fere medio ſpatio tumulus erat

paullo editior: quem si occupasset Caesar & communisset, ab oppido & ponte & commeatu omni, quem in oppidum contulerant, se interclusurum adversarios confidebat. Hoc sperans, legiones tres ex castris educit, acieque in locis idoneis instructa, unius legionis antesignanos procurrere, atque occupare eum tumulum iubet. Qua re cognita, celeriter, quae in statione pro castris erant Afranii cohortes, breviore itinere ad eundem occupandum locum mittuntur. Contenditur proelio; &, quod prius in tumulum Afraniani venerant, nostri repelluntur, atque, aliis submissis praesidiis, terga vertere, seque ad signa legionum recipere coguntur.
Genus erat pugnae militum illorum, ut magno 44
impetu primo procurrerent, audacter locum caperent, ordines suos non magnopere servarent, rari dispersique pugnarent; si premerentur, pedem referre, & loco excedere, non turpe existimarent, cum Lusitanis reliquisque barbaris genere quodam pugnae assuefacti: quod fere fit, quibus quisque in locis miles inveteravit, uti multum earum regionum consuetudine moveatur. Haec tamen ratio nostros perturbat, insuetos huius generis pugnae: circumiri enim sese ab aperto latere, procurrentibus singulis, arbitrabantur; ipsi autem suos ordines servare, neque ab signis discedere, neque sine gravi causa eum locum, quem ceperant, dimitti censuerant oportere. Itaque, perturbatis antesignanis, legio, quae in eo cornu constiterat, locum non

tenuit, atque in proximum collem sese rece-
45 pit. Caesar, paene omni acie perterrita, quod
praeter opinionem consuetudinemque accide-
rat, cohortatus suos, legionem nonam subsidio
ducit: hostem, insolenter atque acriter nostros
insequentem, supprimit, rursusque terga ver-
tere, seque ad oppidum Ilerdam recipere, &
sub muro consistere cogit. Sed nonae legionis
milites, elati studio, dum sarcire acceptum de-
trimentum volunt, temere insecuti fugientes,
in locum iniquum progrediuntur, & sub mon-
tem, in quo erat oppidum positum Ilerda, suc-
cedunt. Hinc se recipere cum vellent, rursus
illi ex loco superiore nostros premebant. Prae-
ruptus locus erat, utraque ex parte directus; ac
tantum in latitudinem patebat, ut tres instru-
ctae cohortes eum locum explerent, & neque
subsidia a lateribus submitti, neque equites la-
borantibus usui esse possent. Ab oppido autem
declivis locus tenui fastigio vergebat in longitu-
dinem passuum circiter CD. Hac nostris erat re-
ceptus; quod eo, incitati studio, inconsultius
processerant. Hoc pugnabatur loco, & propter
angustias iniquo, & quod sub ipsis radicibus
montis constiterant, ut nullum frustra telum in
eos mitteretur: tamen virtute & patientia nite-
bantur, atque omnia vulnera sustinebant. Au-
gebantur illis copiae, atque ex castris cohortes
per oppidum crebro submittebantur, ut inte-
gri defessis succederent. Hoc idem Caesar facere
cogebatur, ut, submissis in eundem locum co-

hortibus, defessos reciperet. Hoc cum esset mo- 46
do pugnatum continenter horis V, nostrique
gravius a multitudine premerentur, consumtis
omnibus telis, gladiis destrictis, impetum ad-
versus montem in cohortes faciunt, paucisque
deiectis, reliquos sese convertere cogunt. Sub-
motis sub murum cohortibus, ac nonnulla parte
*propter terrorem in oppidum compulsis, facilis
est nostris receptus datus. Equitatus autem no-
ster ab utroque latere, etsi deiectis atque infe-
rioribus locis constiterat, tamen in summum
iugum virtute connititur, atque inter duas acies
perequitans commodiorem ac tutiorem nostris
receptum dat. Ita vario certamine pugnatum
est. Nostri in primo congressu circiter LXX ceci-
derunt; in his Q. Fulginius ex primo hastato
legionis XIV, qui propter eximiam virtutem ex
inferioribus ordinibus in eum locum pervene-
rat. Vulnerantur amplius DC. Ex Afranianis in-
terficiuntur T. Caecilius, primi pili centurio, &
praeter eum centuriones IV, milites amplius CC.
Sed haec eius diei praefertur opinio, ut se utri- 47
que superiores discessisse existimarent: Afrania-
ni, quod, cum esse omnium iudicio inferiores
viderentur, cominus tamen diu stetissent, &
nostrorum impetum sustinuissent, & initio lo-
cum tumulumque tenuissent, quae causa pu-
gnandi fuerat, & nostros primo congressu terga
vertere coëgissent; nostri autem, quod, iniquo
loco atque impari congressi numero, quinque
horis proelium sustinuissent, quod montem gla-

diis deſtrictis adſcendiſſent, quod ex loco ſu-
periore terga vertere adverſarios coëgiſſent, at-
que in oppidum compuliſſent. Illi eum tumu-
lum, pro quo pugnatum eſt, magnis operibus
48 munierunt, praeſidiumque ibi poſuerunt. Acci-
dit etiam repentinum incommodum biduo,
quo haec geſta ſunt. Tanta enim tempeſtas coo-
ritur, ut nunquam illis locis maiores aquas fuiſ-
ſe conſtaret. Tum autem ex omnibus monti-
bus nives proluit, ac ſummas ripas fluminis ſu-
peravit, pontesque ambos, quos C. Fabius fe-
cerat, uno die interrupit. Quae res magnas dif-
ficultates exercitui Caeſaris attulit. Caſtra enim,
ut ſupra demonſtratum eſt, cum eſſent inter
flumina duo, Sicorim & Cingam, ſpatio mil-
lium XXX, neutrum horum transiri poterat; ne-
ceſſarioque omnes his anguſtiis continebantur.
Neque civitates, quae ad Caeſaris amicitiam ac-
ceſſerant, frumentum ſupportare; neque ii, qui
pabulatum longius progreſſi erant, interclusi flu-
minibus, reverti; neque maximi comitatus, qui
ex Italia Galliaque veniebant, in caſtra perve-
nire poterant. Tempus erat anni difficillimum,
quo neque frumenta in hibernis erant, neque
multum a maturitate aberant: ac civitates exi-
nanitae, quod Afranius paene omne frumen-
tum ante Caeſaris adventum Ilerdam convexe-
rat; reliqui ſi quid fuerat, Caeſar ſuperioribus
diebus conſumſerat: pecora, quod ſecundum
poterat eſſe inopiae ſubſidium, propter bellum
finitimae civitates longius removerant: qui erant

pabulandi aut frumentandi causa progressi, hos levis armaturae Lusitani, peritique earum regionum cetrati citerioris Hispaniae, consectabantur; quibus erat proclive transnare flumen, quod consuetudo eorum omnium est, ut sine utribus
ad exercitum non eant. At exercitus Afranii 49
omnium rerum abundabat copia. Multum erat frumentum provisum & convectum superioribus temporibus: multum ex omni provincia comportabatur: magna copia pabuli suppetebat. Harum rerum omnium facultates sine ullo periculo pons Ilerdae praebebat, & loca trans flumen integra, quo omnino Caesar adire non
poterat. Hae permanserunt aquae dies complu- 50
res. Conatus est Caesar reficere pontes: sed nec magnitudo fluminis permittebat, neque ad ripam dispositae cohortes adversariorum perfici patiebantur: quod illis prohibere erat facile, tum ipsius fluminis natura atque aquae magnitudine, tum quod ex totis ripis in unum atque angustum locum tela iaciebantur; atque erat difficile, eodem tempore, rapidissimo flumine,
opera perficere, & tela vitare. Nuntiatur Afra- 51
nio, magnos comitatus, qui iter habebant ad Caesarem, ad flumen constitisse. Venerant eo sagittarii ex Rutenis, equites ex Gallia cum multis carris magnisque impedimentis, ut fert Gallica consuetudo. Erant praeterea cuiusque generis hominum millia circiter VI cum servis liberisque; sed nullus ordo, nullum imperium certum, cum suo quisque consilio uteretur, at-

que omnes sine timore iter facerent, usi superiorum temporum atque itinerum licentia. Erant complures honesti adolescentes, senatorum filii & ordinis equestris; erant legationes civitatum; erant legati Caesaris. Hos omnes flumina continebant. Ad hos opprimendos cum omni equitatu tribusque legionibus Afranius de nocte proficiscitur, imprudentesque ante missis equitibus aggreditur. Celeriter tamen sese Galli equites expediunt, proeliumque committunt. Hi, dum pari certamine res geri potuit, magnum hostium numerum pauci sustinuere; sed, ubi signa legionum appropinquare coeperunt, paucis amissis, sese in montes proximos conferunt. Hoc pugnae tempus magnum attulit nostris ad salutem momentum: nacti enim spatium, se in loca superiora receperunt. Desiderati sunt eo die sagittarii circiter CC, equites pauci, calonum atque impedimentorum non magnus numerus.
52 His tamen omnibus annona crevit: quae fere res non solum inopia praesentis, sed etiam futuri temporis timore ingravescere consuevit. Iamque ad denarios L in singulos modios annona pervenerat, & militum vires inopia frumenti deminuerat; atque incommoda in dies augebantur; & tam paucis diebus magna erat rerum facta commutatio, ac se fortuna inclinaverat, ut nostri magna inopia necessariarum rerum conflictarentur; illi omnibus abundarent rebus, superioresque haberentur. Caesar iis civitatibus, quae ad eius amicitiam accesserant, quo minor

erat frumenti copia, pecus imperabat; calones
ad longinquiores civitates dimittebat; ipse prae-
sentem inopiam, quibus poterat subsidiis, tuta-
batur. Haec Afranius Petreiusque & eorum ami- 53
ci pleniora etiam atque uberiora Romam ad suos
perscribebant. Multa rumor fingebat; ut paene
bellum confectum videretur. Quibus literis nun-
tiisque Romam perlatis, magni domum concur-
sus ad Afranium, magnae gratulationes fiebant:
multi ex Italia ad Cn. Pompeium proficisceban-
tur: alii, ut principes talem nuntium attulisse;
alii, ne eventum belli exspectasse, aut ex om-
nibus novissimi venisse viderentur. Cum in his 54
angustiis res esset, atque omnes viae ab Afrania-
nis militibus equitibusque obsiderentur, nec pon-
tes perfici possent; imperat militibus Caesar, ut
naves faciant, cuius generis eum superioribus
annis usus Britanniae docuerat. Carinae primum
ac statumina ex levi materia fiebant: reliquum
corpus navium, viminibus contextum, coriis
integebatur. Has perfectas carris iunctis devehit
noctu millia passuum a castris XXII, militesque
his navibus flumen transportat, continentem-
que ripae collem improviso occupat. Hunc ce-
leriter, priusquam ab adversariis sentiatur, com-
munit. Huc legionem postea transiicit; atque
ex utraque parte pontem institutum perficit bi-
duo. Ita comitatus, & qui frumenti causa pro-
cesserant, tuto ad se recipit, & rem frumenta-
riam expedire incipit. Eodem die equitum ma- 55
gnam partem flumen transiecit; qui, inopi-

nantes pabulatores & ſine ullo diſſipatos timore
aggreſſi, quam magnum numerum iumentorum
atque hominum intercipiunt; cohortibusque ce-
tratis ſubſidio miſſis, ſcienter in duas partes ſe-
ſe distribuunt; alii, ut praedae praeſidio ſint;
alii, ut venientibus reſiſtant, atque eos propel-
lant: unamque cohortem, quae temere ante
ceteras extra aciem procurrerat, ſecluſam ab re-
liquis circumveniunt atque interficiunt; inco-
lumesque cum magna praeda eodem ponte in
56 caſtra revertuntur. Dum haec ad Ilerdam gerun-
tur, Maſſilienſes, uſi L. Domitii conſilio, naves
longas expediunt, numero XVII, quarum erant
XI tectae. Multa huc minora navigia addunt,
ut ipſa multitudine noſtra claſſis terreatur: ma-
gnum numerum ſagittariorum, magnum Albi-
corum, de quibus ſupra demonſtratum eſt, im-
ponunt, atque hos praemiis pollicitationibusque
incitant. Certas ſibi depoſcit naves Domitius, at-
que has colonis paſtoribusque, quos ſecum ad-
duxerat, complet. Sic, omnibus rebus inſtru-
cta claſſe, magna fiducia ad noſtras naves proce-
dunt, quibus praeerat D. Brutus. Hae ad inſu-
lam, quae eſt contra Maſſiliam, ſtationes obti-
57 nebant. Erat multo inferior numero navium Bru-
tus: ſed delectos ex omnibus legionibus fortiſſi-
mos viros anteſignanos centuriones Caeſar ei
claſſi attribuerat, qui ſibi id muneris depopo-
ſcerant. Ii manus ferreas atque harpagones pa-
raverant; magnoque numero pilorum, tragula-
rum, reliquorumque telorum, ſe inſtruxerant.

Ita, cognito hostium adventu, suas naves ex portu educunt, cum Massiliensibus confligunt. Pugnatum utrimque est fortissime atque acerrime; neque multum Albici nostris virtute cedebant, homines asperi & montani, exercitati in armis: atque ii, modo digressi a Massiliensibus, recentem eorum pollicitationem animis continebant; pastoresque indomiti, spe libertatis excitati, sub oculis domini suam probare operam studebant. Ipsi Massilienses, & celeritate navium, 58
& scientia gubernatotum confisi, nostros eludebant, impetusque eorum excipiebant: &, quoad licebat latiore spatio, producta longius acie, circumvenire nostros, aut pluribus navibus adoriri singulas, aut remos transcurrentes detergere, si possent, contendebant; cum propius erat necessario ventum, ab scientia gubernatorum atque artificiis ad virtutem montanorum confugiebant. Nostri, quod minus exercitatis remigibus minusque peritis gubernatoribus utebantur, (qui repente ex onerariis navibus erant producti, neque dum etiam vocabulis armamentorum cognitis,) tum etiam gravitate & tarditate navium impediebantur: factae enim subito ex humida materia, non eundem usum celeritatis habebant. Itaque, dum locus cominus pugnandi daretur, aequo animo singulas binis navibus obiiciebant, atque iniecta manu ferrea, & retenta utraque nave, diversi pugnabant, atque in hostium naves transcendebant; &, magno numero Albicorum & pastorum interfecto, par-

tem navium deprimunt; nonnullas cum hominibus capiunt; reliquas in portum compellunt. Eo die naves Massiliensium cum iis, quae sunt
59 captae, intereunt IX. Hoc proelium Caesari ad Ilerdam nuntiatur: simul, perfecto ponte, celeriter fortuna mutatur. Illi, perterriti virtute equitum, minus libere, minus audacter vagabantur: alias, non longo ab castris progressi spatio, ut celerem receptum haberent, angustius pabulabantur; alias longiore circuitu: custodias stationesque equitum vitabant, aut aliquo accepto detrimento, aut procul equitatu viso, ex medio itinere proiectis sarcinis fugiebant. Postremo etiam plures intermittere dies, &, praeter consuetudinem omnium, noctu constitue-
60 rant pabulari. Interim Oscenses & Calagurritani, qui erant cum Oscensibus contributi, mittunt ad eum legatos, seseque imperata facturos pollicentur. Hos Tarraconenses, & Iacetani, & Ausetani, & paucis post diebus Illurgavonenses, qui flumen Iberum attingunt, insequuntur. Petit ab his omnibus, ut se frumento iuvent. Pollicentur, atque, omnibus undique conquisitis iumentis, in castra deportant. Transit etiam cohors Illurgavonensis ad eum, cognito civitatis consilio, & signa ex statione transfert. Magna celeriter commutatio rerum. Perfecto ponte, magnis V civitatibus ad amicitiam adiunctis, expedita re frumentaria, exstinctis rumoribus de auxiliis legionum, quae cum Pompeio per Mauritaniam venire dicebantur, multae longinquio-

res civitates ab Afranio deſciſcunt, & Caeſaris amicitiam ſequuntur. Quibus rebus perterritis 61 animis adverſariorum, Caeſar, ne ſemper magno circuitu per pontem equitatus eſſet mittendus, nactus idoneum locum, foſſas pedum XXX in latitudinem complures facere inſtituit, quibus partem aliquam Sicoris averteret, vadumque in eo flumine efficeret. His paene effectis, magnum in timorem Afranius Petreiusque perveniunt, ne omnino frumento pabuloque intercluderentur; quod multum Caeſar equitatu valebat. Itaque conſtituunt ipſi iis locis excedere, & in Celtiberiam bellum transferre. Huic conſilio ſuffragabatur etiam illa res, quod ex duobus contrariis generibus, quae ſuperiore bello cum L. Sertorio ſteterant civitates, victae nomen atque imperium abſentis timebant; quae in amicitia manſerant, Pompeii magnis affectae beneficiis eum diligebant: Caeſaris autem in barbaris erat nomen obſcurius. Hinc magnos equitatus magnaque auxilia exſpectabant, & ſuis locis bellum in hiemem ducere cogitabant. Hoc inito conſilio, toto flumine Ibero naves conquirere, & Octogeſam adduci iubent. Id erat oppidum poſitum ad Iberum, milliaque paſſuum a caſtris aberat XX. Ad eum locum fluminis, navibus iunctis, pontem imperant fieri, legionesque II flumen Sicorim transducunt, caſtraque muniunt vallo pedum XII. Qua re per explo- 62 ratores cognita, ſummo labore militum Caeſar, continuato diem noctemque opere in flumine

avertendo, huc iam deduxerat rem, ut equites, etsi difficulter atque aegre fiebat, possent tamen atque auderent flumen transire; pedites vero tantummodo humeris ac summo pectore exstarent, & cum altitudine aquae, tum etiam rapiditate fluminis ad transeundum [non] impedirentur. Sed tamen eodem fere tempore pons in Ibero prope effectus nuntiabatur, &
63 in Sicori vadum reperiebatur. Iam vero eo magis illi maturandum iter existimabant. Itaque duabus auxiliaribus cohortibus Ilerdae praesidio relictis, omnibus copiis Sicorim transeunt, & cum duabus legionibus, quas superioribus diebus transduxerant, castra coniungunt. Relinquebatur Caesari nihil, nisi uti equitatu agmen adversariorum male haberet & carperet. Pons enim ipsius magnum circuitum habebat, ut multo breviore itinere illi ad Iberum pervenire possent. Equites ab eo missi flumen transeunt: & cum de tertia vigilia Petreius atque Afranius castra movissent, repente sese ad novissimum agmen ostendunt, &, magna multitudine circumfusa,
64 morari atque iter impedire incipiunt. Prima luce ex superioribus locis, quae Caesaris castris erant coniuncta, cernebatur, equitatus nostri proelio novissimos illorum premi vehementer, ac nonnunquam subsistere extremum agmen atque interrumpi: alias inferri signa, & universarum cohortium impetu nostros propelli; deinde rursus conversos insequi. Totis vero castris milites circulari & dolere, hostem ex mani-

bus dimitti, bellum neceſſario longius duci: centuriones tribunosque militum adire, atque obſecrare, ut per eos Caeſar certior fieret, *ne labori ſuo neu periculo parceret: paratos eſſe ſeſe: poſſe & audere ea transire flumen, qua transductus eſſet equitatus.* Quorum ſtudio & vocibus excitatus Caeſar, etſi timebat tantae magnitudinis flumini exercitum obiicere; conandum tamen atque experiendum iudicat. Itaque infirmiores milites ex omnibus centuriis deligi iubet, quorum aut animus aut vires videbantur ſustinere non poſſe. Hos cum legione una praeſidio caſtris relinquit: reliquas legiones expeditas educit; magnoque numero iumentorum in flumine ſupra atque infra conſtituto, transducit exercitum. Pauci ex his militibus, vi fluminis abrepti, ab equitatu excipiuntur ac ſublevantur: interiit tamen nemo. Transducto incolumi exercitu, copias inſtruit, triplicemque aciem ducere incipit. Ac tantum fuit in militibus ſtudii, ut, millium VI ad iter addito circuitu, magnaque ad vadum fluminis mora interpoſita, eos, qui de tertia vigilia exiſſent, ante horam diei nonam conſequerentur. Quos ubi Afranius pro- 65
cul viſos cum Petreio conſpexit, nova re perterritus locis ſuperioribus conſiſtit, aciemque inſtruit. Caeſar in campis exercitum reficit, ne defeſſum proelio obiiciat. Rurſus conantes progredi inſequitur & moratur. Illi neceſſario maturius, quam conſtituerant, caſtra ponunt: ſuberant enim montes, atque a millibus paſſuum VI

itinera difficilia atque angusta excipiebant. Hos intra montes se recipiebant, ut equitatum effugerent Caesaris, praesidiisque in angustiis collocatis, exercitum itinere prohiberent, ipsi sine periculo ac timore lberum copias transducerent: quod fuit illis conandum, atque omni ratione efficiendum. Sed totius diei pugna atque itineris labore defessi, rem in posterum diem distulerunt. Caesar quoque in proximo colle castra
66 ponit. Media circiter nocte iis, qui adaquandi causa longius a castris processerant, ab equitibus correptis, fit ab his certior Caesar, duces adversariorum silentio copias castris educere. Quo cognito, signum dari iubet, & vasa militari more conclamari. Illi, exaudito clamore, veriti, ne noctu impediti sub onere confligere cogerentur, aut ne ab equitatu Caesaris in angustiis tenerentur, iter supprimunt, copiasque in castris continent. Postero die Petreius cum paucis equitibus occulte ad exploranda loca proficiscitur. Hoc idem fit ex Caesaris castris. Mittitur L. Decidius Saxa cum paucis, qui loci naturam perspiciat. Uterque idem suis renuntiat: V millia passuum proxima intercedere itineris campestris; inde excipere loca aspera & montuosa: qui prior has angustias occupaverit, ab
67 hoc hostem prohiberi, nihil esse negotii. Disputatur in consilio a Petreio & Afranio, & tempus profectionis quaeritur. Plerique censebant, *ut noctu iter facerent: posse prius ad angustias veniri, quam sentirentur.* Alii, *quod pridie noctu con-*

clamatum esset in castris Caesaris. argumenti sumebant loco, non posse clam exiri; circumfundi noctu equitatum Caesaris, atque omnia loca atque itinera obsideri: nocturnaque proelia esse vitanda, quod perterritus miles in civili dissensione timori magis, quam religioni, consulere consuerit: at lucem multum per se pudorem omnium oculis, multum etiam tribunorum militum & centurionum praesentiam adferre: quibus rebus coërceri milites, & in officio contineri soleant. Quare omni ratione esse interdiu perrumpendum: etsi aliquo accepto detrimento; tamen summa exercitus salva, locum, quem petant, capi posse. Haec evicit in consilio sententia; & prima luce postridie constituunt proficisci. Caesar, explora- 68
tis regionibus, albente coelo, omnes copias castris educit; magnoque circuitu, nullo certo itinere, exercitum ducit: nam, quae itinera ad Iberum atque Octogesam pertinebant, castris hostium oppositis tenebantur. Ipsi erant transcendendae valles maximae ac difficillimae; saxa multis locis praerupta iter impediebant; ut arma per manus necessario transderentur, militesque inermi sublevatique alii ab aliis magnam partem itineris conficerent. Sed hunc laborem recusabat nemo, quod eum omnium laborum finem fore existimabant, si hostem Ibero intercludere, & frumento prohibere potuissent. Ac 69
primo Afraniani milites visendi causa laeti ex castris procurrebant, contumeliosisque vocibus prosequebantur, nec non *necessarii victus inopia coactos fugere, atque ad Ilerdam reverti.* Erat enim

iter à proposito diversum, contrariamque in partem iri videbatur. Duces vero eorum suum consilium laudibus ferebant, quod se castris tenuissent; multumque eorum opinionem adiuvabat, quod sine iumentis impedimentisque ad iter profectos videbant, ut, non posse diutius inopiam sustinere, confiderent. Sed, ubi paullatim retorqueri agmen ad dextram conspexerunt, iamque primos superare regionem castrorum animum adverterunt; nemo erat adeo tardus aut fugiens laboris, quin statim castris exeundum atque occurrendum putaret. Conclamatur ad arma, atque omnes copiae, paucis praesidio relictis cohortibus, exeunt, rectoque ad Iberum itinere contendunt.

70 Erat in celeritate omne positum certamen, utri prius angustias montesque occuparent: sed exercitum Caesaris viarum difficultates tardabant; Afranii copias equitatus Caesaris insequens morabatur. Res tamen ab Afranianis huc erat necessario deducta, ut, si priores montes, quos petebant, attigissent, ipsi periculum vitarent; impedimenta totius exercitus cohortesque, in castris relictas, servare non possent, quibus, interclusis exercitu Caesaris, auxilium ferri nulla ratione poterat. Confecit prior iter Caesar, atque ex magnis rupibus nactus planitiem, in hac contra hostem aciem instruit. Afranius, cum ab equitatu novissimum agmen premeretur, & ante se hostem videret, collem quendam nactus, ibi constitit. Ex eo loco quatuor cetratorum cohortes in montem, qui erat

in conspectu omnium excelsissimus, mittit. Hunc magno cursu concitatos iubet occupare, eo consilio, ut ipse eodem omnibus copiis contenderet, &c, mutato itinere, iugis Octogesam perveniret. Hunc cum obliquo itinere cetrati peterent, conspicatus equitatus Caesaris, in cohortes impetum facit: nec minimam partem temporis equitum vim cetrati sustinere potuerunt, omnesque ab eis circumventi, in conspectu utriusque exercitus interficiuntur. Erat occasio bene 71
gerendae rei. Neque vero id Caesarem fugiebat, tanto sub oculis accepto detrimento, perterritum exercitum sustinere non posse, praesertim circumdatum undique equitatu, cum in loco aequo atque aperto confligeretur: idque ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. Concurrebant legati, centuriones, tribunique militum, *ne dubitaret proelium committere; omnium esse militum paratissimos animos: Afranianos contra multis rebus sui timoris signa misisse, quod suis non subvenissent, quod de colle non decederent, quod vix equitum incursus sustinerent, collatisque in unum locum signis, conferti, neque ordines, neque signa servarent. Quod si iniquitatem loci timeret, datum iri tamen aliquo loco pugnandi facultatem, quod certe inde decedendum esset Afranio, nec sine aqua permanere posset.* Caesar in eam spem venerat, se si- 72
ne pugna & sine vulnere suorum rem conficere posse, quod re frumentaria adversarios interclusisset: *cur etiam secundo proelio aliquos ex suis amitteret? cur vulnerari pateretur optime de se me-*

ritos milites? cur denique fortunam periclitaretur? praesertim cum non minus esset imperatoris, consilio superare, quam gladio. Movebatur etiam misericordia civium, quos interficiendos videbat: quibus salvis atque incolumibus, rem obtinere malebat. Hoc consilium Caesaris a plerisque non probabatur; milites vero palam inter se loquebantur, *quoniam talis occasio victoriae dimitteretur, etiam cum vellet Caesar, sese non esse pugnaturos.* Ille in sua sententia perseverat, & paullulum ex eo loco digreditur, ut timorem adversariis minuat. Petreius atque Afranius, oblata facultate, in castra sese referunt. Caesar, praesidiis in montibus dispositis, omni ad Iberum intercluso itinere, quam proxime potest hostium castris castra communit.

73 Postero die duces adversariorum perturbati, quod omnem rei frumentariae fluminisque Iberi spem dimiserant, de reliquis rebus consultabant. Erat unum iter, Ilerdam si reverti vellent; alterum, si Tarraconem peterent. Haec consiliantibus eis, nuntiatur, aquatores ab equitatu premi nostro. Qua re cognita, crebras stationes disponunt equitum & cohortium alariarum, legionariasque interiiciunt cohortes, vallumque ex castris ad aquam ducere incipiunt, ut intra munitionem, & sine timore, & sine stationibus aquari possent. Id opus inter se Petreius atque Afranius partiuntur, ipsique perficiendi operis causa longius progrediun-

74 tur. Quorum discessu liberam nacti milites colloquiorum facultatem, vulgo procedunt, &

quem quisque in castris notum aut municipem habebat, conquirit atque evocat. Primum *agunt gratias omnes omnibus, quod sibi perterritis pridie pepercissent: eorum se beneficio vivere:* deinde *imperatoris fidem quaerunt, rectene se illi sint commissuri; &, quod non ab initio fecerint, armaque quod cum hominibus necessariis & consanguineis contulerint, queruntur.* His provocati sermonibus, *fidem ab imperatore de Petreii & Afranii vita petunt, ne quod in se scelus concepisse, neu suos prodidisse videantur. Quibus confirmatis rebus, se statim signa translaturos* confirmant; legatosque de pace primorum ordinum centuriones ad Caesarem mittunt. Interim alii suos in castra, invitandi causa, adducunt; alii ab suis adducuntur, adeo ut una castra iam facta ex binis viderentur: compluresque tribuni militum & centuriones ad Caesarem veniunt, seque ei commendant. Hoc idem fit a principibus Hispaniae, quos illi evocaverant, & secum in castris habebant obsidum loco. Ii suos notos hospitesque quaerebant, per quem quisque eorum aditum commendationis haberet ad Caesarem. Afranii etiam filius adolescens de sua ac parentis sui salute cum Caesare per Sulpicium legatum agebat. Erant plena laetitia & gratulatione omnia; eorum, qui tanta pericula vitasse, & eorum, qui sine vulnere tantas res confecisse videbantur: magnumque fructum suae pristinae lenitatis omnium iudicio Caesar ferebat, consiliumque eius a cunctis probabatur. Quibus rebus nuntiatis Afra- 75

nio, ab instituto opere discedit, seque in castra recipit; sic paratus, ut videbatur, ut, quicunque accidisset casus, hunc quieto & aequo animo ferret. Petreius vero non deserit sese: armat familiam: cum hac & praetoria cohorte cetratorum, barbarisque equitibus paucis, beneficiariis suis, quos suae custodiae causa habere consuerat, improviso ad vallum advolat, colloquia militum interrumpit, nostros repellit ab castris; quos deprehendit, interficit. Reliqui coëunt inter se, &, repentino periculo exterriti, sinistras sagis involvunt, gladiosque destringunt, atque ita se a cetratis equitibusque defendunt, castrorum propinquitate confisi; seque in castra recipiunt, & ab iis cohortibus, quae erant
76 in statione ad portas, defenduntur. Quibus rebus confectis, flens Petreius manipulos circuit, militesque appellat; *neu se, neu Pompeium absentem, imperatorem suum, adversariis ad supplicium transdant*, obsecrat. Fit celeriter concursus in praetorium. Postulat, ut iurent omnes, se exercitum ducesque non deserturos, neque proditurος, neque sibi separatim a reliquis consilium capturos. Princeps in haec verba iurat ipse: idem iusiurandum adigit Afranium: subsequuntur tribuni militum centurionesque: centuriatim producti milites idem iurant. Edicunt, penes quem quisque sit Caesaris miles, ut producatur: productos palam in praetorio interficiunt. Sed plerosque hi, qui receperant, celant, noctuque per vallum emittunt. Sic terror oblatus

a ducibus, crudelitas in supplicio, nova religio
iurisiurandi, spem praesentis deditionis sustulit,
mentesque militum convertit, & rem ad pristi-
nam belli rationem redegit. Caesar, qui milites 77
adversariorum in castra per tempus colloquii
venerant, summa diligentia conquiri & remitti
iubet: sed ex numero tribunorum militum cen-
turionumque nonnulli sua voluntate apud eum
remanserunt, quos ille postea magno in hono-
re habuit; centuriones in ampliores ordines,
equites Romanos in tribunitium restituit hono-
rem. Premebantur Afraniani pabulatione, aqua- 78
bantur aegre, frumenti copiam legionarii non-
nullam habebant, quod dierum XXII ab Ilerda
frumentum iussi erant efferre; cetrati auxilia-
resque nullam, quorum erant & facultates ad
parandum exiguae, & corpora insueta ad one-
ra portanda. Itaque magnus eorum quotidie
numerus ad Caesarem perfugiebat. In his erat
angustiis res; sed ex propositis consiliis duobus
explicitius videbatur, Ilerdam reverti, quod ibi
paullulum frumenti reliquerant: ibi se reliquum
consilium explicaturos confidebant. Tarraco ab-
erat longius: quo spatio plures rem posse casus
recipere intelligebant. Hoc probato consilio, ex
castris proficiscuntur. Caesar, equitatu praemis-
so, qui novissimum agmen carperet atque im-
pediret, ipse cum legionibus subsequitur. Nul-
lum intercedebat tempus, quin extremi cum
equitibus proeliarentur. Genus erat hoc pugnae. 79
Expeditae cohortes novissimum agmen claude-

bant; pluriesque in locis campeſtribus ſubſiſtebant. Si mons erat adſcendendus, facile ipſa loci natura periculum repellebat, quod ex locis ſuperioribus, qui anteceſſerant, [deſuper] ſuos adſcendentes protegebant. Cum vallis aut locus declivis ſuberat, neque ii, qui anteceſſerant, morantibus opem ferre poterant, equites vero ex loco ſuperiore in averſos tela coniiciebant: tum magno erat in periculo res. Relinquebatur, ut, cum eiusmodi eſſet locis appropinquatum, legionum ſigna conſiſtere iuberent, magnoque impetu equitatum repellerent; eo ſubmoto, repente incitato curſu ſeſe in valles univerſi demitterent, atque ita transgreſſi, rurſus in locis ſuperioribus conſiſterent. Nam tantum ab equitum ſuorum auxiliis aberant, quorum numerum habebant magnum, ut eos, ſuperioribus perterritos proeliis, in medium reciperent agmen, ultroque eos tuerentur: quorum nulli ex itinere excedere licebat, quin ab equitatu Caeſaris excipere ntur.
80 ciperentur. Tali cum pugnatur modo, lente atque paullatim proceditur, crebroque, ut ſint auxilio ſuis, ſubſiſtunt: ut tum accidit. Millia enim progreſſi IV, vehementiusque peragitati ab equitatu, montem excelſum capiunt, ibique una fronte contra hoſtem caſtra muniunt, neque iumentis onera deponunt. Ubi Caeſaris caſtra poſita, tabernaculaque conſtituta, & dimiſſos equites pabulandi cauſa animum adverterunt, ſeſe ſubito proripiunt hora circiter ſexta eiusdem diei, & ſpem nacti morae, diſceſſu noſtro-

rum equitum, iter facere incipiunt. Qua re ani-
mum adverſa, Caeſar, eductis legionibus, ſubſe-
quitur, praeſidio impedimentis paucas cohortes
relinquit: hora X ſubſequi pabulatores, equites-
que revocari iubet. Celeriter equitatus ad quoti-
dianum itineris officium revertitur: pugnatur
acriter ad noviſſimum agmen, adeo, ut paene
terga convertant; compluresque milites, etiam
nonnulli centuriones, interficiuntur. Inſtabat
agmen Caeſaris, atque univerſum imminebat.
Tum vero neque ad explorandum idoneum lo- 81
cum caſtris, neque ad progrediendum data fa-
cultate, conſiſtunt neceſſario, & procul ab aqua,
& natura iniquo loco caſtra ponunt. Sed iisdem
de cauſis Caeſar, quae ſupra ſunt demonſtratae,
proelio amplius non laceſſit, & eo die taberna-
cula ſtatui paſſus non eſt, quo paratiores eſſent
ad inſequendum omnes, ſive noctu, ſive in-
terdiu erumperent. Illi enim, adverſo vitio
caſtrorum, tota nocte munitiones proferunt,
caſtraque caſtris convertunt. Hoc idem poſtero
die a prima luce faciunt; totumque in ea re
diem conſumunt. Sed, quantum opere proceſ-
ſerant, & caſtra protulerant, tanto aberant ab
aqua longius; & praeſenti malo aliis malis re-
media dabantur. Prima nocte aquandi cauſa ne-
mo egreditur ex caſtris: proximo die, praeſidio
in caſtris relicto, univerſas ad aquam copias
educunt; pabulatum emittitur nemo. His eos
ſuppliciis male haberi Caeſar, & neceſſariam ſub-
ire deditionem, quam proelio decertare, male-

bat: conatur tamen eos vallo fossaque circumvenire, ut quam maxime repentinas eorum eruptiones demoretur; quo necessario descensuros existimabat. Illi, & inopia pabuli adducti, &, quo essent ad iter expeditiores, omnia farci-
82 naria iumenta interfici iubent. In his operibus consiliisque biduum consumitur: tertio die magna iam pars operis Caesaris processerat. Illi impediendae rei causa, hora circiter octava signo dato, legiones educunt, aciemque sub castris instruunt. Caesar ab opere legiones revocat, equitatum omnem convenire iubet, aciem instruit: contra opinionem enim militum famamque omnium videri proelium defugisse, magnum detrimentum afferebat. Sed eisdem de caussis, quae sunt cognitae, quo minus dimicare vellet, movebatur; atque hoc etiam magis, quod spatii brevitas, etiam in fugam coniectis adversariis, non multum ad summam victoriae iuvare poterat: non enim amplius pedum millibus II ab castris castra distabant. Hinc duas partes aciei occupabant; tertia vacabat, ad incursum atque impetum militum relicta. Si proelium committeretur, propinquitas castrorum celerem superatis ex fuga receptum dabat. Hac de causa constituerat, signa inferentibus resistere, prior proe-
83 lio non lacessere. Acies erat Afraniana duplex legionum quinque; tertium in subsidiis locum alariae cohortes obtinebant: Caesaris triplex; sed primam aciem quaternae cohortes ex V legionibus tenebant; has subsidiariae ternae, & rur-

ſus aliae totidem ſuae cuiusque legionis ſubſe-
quebantur; ſagittarii funditoresque media con-
tinebantur acie; equitatus latera cingebat. Tali
inſtructa acie, tenere uterque propoſitum vide-
batur; Caeſar niſi coactus proelium non com-
mittere; ille, ut opera Caeſaris impediret. Pro-
ducitur tamen res, aciesque ad ſolis occaſum
continentur: inde utrique in caſtra discedunt.
Poſtero die munitiones inſtitutas Caeſar parat
perficere; illi vadum fluminis Sicoris tentare, ſi
transire poſſent. Qua re animadverſa, Caeſar Ger-
manos levis armaturae equitumque partem flu-
men transiicit, crebrasque in ripis cuſtodias dis-
ponit. Tandem, omnibus rebus obſeſſi, quar- 84
tum iam diem ſine pabulo retentis iumentis,
aquae, lignorum, frumenti inopia, colloquium
petunt, & id, ſi fieri poſſit, ſemoto a militibus
loco. Ubi id a Caeſare negatum, &, palam ſi
colloqui vellent, conceſſum eſt; datur obſidis
loco Caeſari filius Afranii. Venitur in eum lo-
cum, quem Caeſar deligit. Audiente utroque
exercitu, loquitur Afranius: *Non eſſe aut ipſis,
aut militibus ſuccenſendum, quod fidem erga impe-
ratorem ſuum Cn. Pompeium conſervare voluerint:
ſed ſatis iam feciſſe officio, ſatisque ſupplicii tuliſſe,
perpeſſos omnium rerum inopiam: nunc vero, paene
ut feras, circummunitos prohiberi aqua, prohiberi
egreſſu, neque corpore dolorem, neque animo igno-
miniam ferre poſſe: itaque ſe victos confiteri: orare
atque obſecrare, ſi qui locus miſericordiae relinqua-
tur, ne ad ultimum ſupplicium progredi neceſſe ha-*

beant. Haec quam potest demississime atque sub-
85 iectissime exponit. Ad ea Caesar respondit: *Nulli omnium has partes vel querimoniae, vel miserationis, minus convenisse: reliquos enim omnes suum officium praestitisse; se, qui etiam bona conditione, & loco & tempore aequo, confligere noluerit, ut quam integerrima essent ad pacem omnia; exercitum suum, qui, iniuria etiam accepta suisque interfectis, quos in sua potestate habuerit, conservarit & texerit; illius denique exercitus milites, qui per se de concilianda pace egerint: qua in re omnium suorum vitae consulendum putarint. Sic omnium ordinum partes in misericordia constitisse: ipsos duces a pace abhorruisse: eos neque colloquii, neque induciarum iura servasse, & homines imperitos & per colloquium deceptos crudelissime interfecisse. Accidisse igitur his, quod plerumque hominibus nimia pertinacia atque arrogantia accidere soleat, uti eo recurrant, & id cupidissime petant, quod paullo ante contemserint. Neque nunc se illorum humilitate, neque aliqua temporis opportunitate postulare, quibus rebus augeantur opes suae; sed eos exercitus, quos contra se multos iam annos aluerint, velle dimitti. Neque enim sex legiones alia de causa missas in Hispaniam, septimamque ibi conscriptam, neque tot tantasque classes paratas, neque submissos duces, rei militaris peritos: nihil horum ad pacandas Hispanias, nihil ad usum provinciae provisum, quae propter diuturnitatem pacis nullum auxilium desiderarit; omnia haec iam pridem contra se parari, in se novi generis imperia constitui, ut idem*

ad portas urbanis praesidia rebus, & duas bellicosissimas provincias absens tot annos obtineat: in se iura magistratuum commutari, ne ex praetura & consulatu, ut semper, sed per paucos probati & electi in provincias mittantur: in se aetatis excusationem nihil valere, quod superioribus bellis probati ad obtinendos exercitus evocentur: in se uno non servari, quod sit omnibus datum semper imperatoribus, ut, rebus feliciter gestis, aut cum honore aliquo, aut certe sine ignominia domum revertantur, exercitumque dimittant. Quae tamen omnia & se tulisse patienter, & esse laturum; neque nunc id agere, ut ab illis abductum exercitum teneat ipse, quod tamen sibi difficile non sit; sed ne illi habeant, quo contra se uti possint. Proinde, ut esset dictum, provinciis excederent, exercitumque dimitterent: si id sit factum, nociturum se nemini: hanc unam atque extremam pacis esse conditionem. Id vero mi- 86
litibus fuit pergratum & iucundum, ut ex ipsa significatione potuit cognosci; ut, qui aliquid victi incommodi exspectavissent, ultro praemium missionis ferrent. Nam cum de loco & tempore eius rei controversia inferretur: & voce & manibus universi ex vallo, ubi constiterant, significare coeperunt, ut statim dimitterentur; neque omni interposita fide firmum esse posse, si in aliud tempus differretur. Paucis cum esset in utramque partem verbis disputatum; res huc deducitur, ut ii, qui habeant domicilium aut possessiones in Hispania, statim; reliqui ad Varum flumen dimittantur: ne quid eis noceatur,

neu quis invitus sacramento dicere cogatur a
87 Caesare, cavetur. Caesar ex eo tempore, dum ad flumen Varum veniatur, se frumentum daturum pollicetur: addit etiam, ut, *quid quisque eorum in bello amiserit, quae sint penes milites suos, iis, qui amiserint, restituatur:* militibus, aequa facta aestimatione, pecuniam pro iis rebus solvit. Quascunque postea controversias inter se milites habuerunt, sua sponte ad Caesarem in ius adierunt. Petreius atque Afranius, cum stipendium ab legionibus paene seditione facta flagitaretur, cuius illi diem nondum venisse dicerent, Caesar ut cognosceret, postulant; eoque utrique, quod statuit, contenti fuerunt. Parte circiter tertia exercitus eo biduo dimissa, II legiones suas antecedere, reliquas subsequi iussit, ut non longo inter se spatio castra facerent; eique negotio Q. Fufium Calenum legatum praefecit. Hoc eius praescripto ex Hispania ad Varum flumen est iter factum, atque ibi reliqua pars exercitus dimissa.

C. IULII CAESARIS COMMENTARIORUM DE BELLO CIVILI

LIBER II.

ARGUMENTUM.

Massiliae, undique arctius obsessae, subsidio cum classe advenit Nasidius: coniunctaque sua classe oppidanae, infeliciter pugnat cum Caesariana. Trebonius inauditae molis machinas ad oppidum exstruit, quibus Massilienses territi inducias petunt; obtentas violant, & opera Trebonii disiiciunt: quibus festinanter reparatis, denuo de deditione agunt, 1-16. Interim Varro in ulteriore Hispania, dum bellum apparat, ab omnibus desertus in potestatem Caesaris venit, 17-21. Etiam Massilienses se dedunt, 22. Curio in Africa primo res prospere gerit, 23-36. post temerarie proelio decertans, cum toto exercitu caeditur, 37-44.

Dum haec in Hispania geruntur, C. Trebo- 1
nius legatus, qui ad oppugnationem Massiliae relictus erat, duabus ex partibus aggerem, vi-

neas, turresque ad oppidum agere instituit. Una erat proxima portui navalibusque; altera ad partem, qua est aditus ex Gallia atque Hispania ad id mare, quod adigit ad ostium Rhodani. Massilia enim fere ex tribus oppidi partibus mari adluitur: reliqua quarta est, quae aditum habet a terra. Huius quoque spatii pars ea, quae ad arcem pertinet, loci natura & valle altissima munita, longam & difficilem habet oppugnationem. Ad ea perficienda opera C. Trebonius magnam iumentorum atque hominum multitudinem ex omni provincia vocat: vimina materiamque comportari iubet. Quibus comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum LXXX
2 exstruit. Sed tanti erant antiquitus in oppido omnium rerum ad bellum apparatus, tantaque multitudo tormentorum, ut eorum vim nullae contextae viminibus vineae sustinere possent. Asseres enim pedum XII, cuspidibus praefixi, atque hi maximis ballistis missi, per IV ordines cratium in terra defigebantur. Itaque, pedalibus lignis coniunctis inter se, porticus integebantur; atque hac agger inter manus proferebatur. Antecedebat testudo pedum LX, aequandi loci caussa, facta item ex fortissimis lignis, involuta omnibus rebus, quibus ignis iactus & lapides defendi possent. Sed magnitudo operum, altitudo muri atque turrium, multitudo tormentorum omnem administrationem tardabat. Tum crebrae per Albicos eruptiones fiebant ex oppido, ignesque aggeri & turribus inferebantur,

quae facile nostri repellebant milites, magnisque ultro illatis detrimentis, eos, qui eruptionem fecerant, in oppidum reiiciebant. Interim 3 L. Nasidius, ab Cn. Pompeio cum classe navium XVI, in quibus paucae erant aeratae, L. Domitio Massiliensibusque subsidio missus, freto Siciliae, imprudente atque inopinante Curione, provehitur: appulsisque Messanam navibus, atque inde propter repentinum terrorem principum ac senatus fuga facta, ex navalibus eorum unam deducit. Hac adiuncta ad reliquas naves, cursum Massiliam versus perficit; praemissaque clam navicula, Domitium Massiliensesque de suo adventu certiores facit, eosque magnopere hortatur, ut rursus cum Bruti classe, additis suis auxiliis, confligant. Massilienses, post superius incommodum, veteres ad eundem numerum ex navalibus productas naves refecerant, 4 summaque industria armaverant; (remigum gubernatorumque magna copia suppetebat;) piscatoriasque adiecerant atque contexerant, ut essent ab ictu telorum remiges tuti: has sagittariis tormentisque compleverunt. Tali modo instructa classe, omnium seniorum, matrum familiae, virginum precibus & fletu excitati, ut extremo tempore civitati subvenirent, non minore animo ac fiducia, quam ante dimicaverant, naves conscendunt. Communi enim fit vitio naturae, ut invisis, latitantibus, atque incognitis rebus magis confidamus, vehementiusque exterreamur: ut tum accidit. Adventus enim L. Nasidii

summa spe & voluntate civitatem compleverat.
Nacti idoneum ventum, ex portu exeunt, &
Tauroënta, quod est castellum Massiliensium,
ad Nasidium perveniunt, ibique naves expe-
diunt, rursusque se ad confligendum animo con-
firmant, & consilia communicant. Dextra pars
5 Massiliensibus attribuitur, sinistra Nasidio. Eo-
dem Brutus contendit, aucto navium numero.
Nam ad eas, quae factae fuerant Arelate per
Caesarem, captivae Massiliensium accesserant VI.
Has superioribus refecerat diebus, atque omni-
bus rebus instruxerat. Itaque suos cohortatus,
quos integros superavissent, ut victos contemne-
rent, plenus spei bonae atque animi adversus
eos proficiscitur. Facile erat, ex castris C. Tre-
bonii atque omnibus superioribus locis prospi-
cere in urbem, ut omnis iuventus, quae in op-
pido remanserat, omnesque superioris aetatis,
cum liberis atque uxoribus publicisque custo-
diis, aut ex muro ad coelum manus tenderent,
aut templa Deorum immortalium adirent, & an-
te simulacra proiecti victoriam ab Diis exposce-
rent: neque erat quisquam omnium, quin in
eius diei casu suarum omnium fortunarum even-
tum consistere existimaret. Nam & honesti ex iu-
ventute, & cuiusque aetatis amplissimi, nomi-
natim evocati atque obsecrati, naves conscen-
derant; ut, si quid adversi accidisset, ne ad co-
nandum quidem sibi quidquam reliqui fore vi-
derent; si superavissent, vel domesticis opibus,
vel externis auxiliis, de salute urbis confiderent.

Commisso proelio, Massiliensibus res nulla ad 6
virtutem defuit: sed memores eorum praeceptorum, quae paullo ante ab suis acceperant, hoc animo decertabant, ut nullum aliud tempus ad conandum habituri viderentur, &, quibus in pugna vitae periculum accideret, non ita multo se reliquorum civium fatum antecedere existimarent, quibus, urbe capta, eadem esset belli fortuna patienda. Diductisque nostris paullatim navibus, & artificio gubernatorum mobilitati navium locus dabatur, &, si quando nostri facultatem nacti, ferreis manibus iniectis, navem religaverant, undique suis laborantibus succurrebant. Neque vero coniuncti Albicis cominus pugnando deficiebant; neque multum cedebant virtute nostris: simul ex minoribus navibus magna vis eminus missa telorum, multa nostris [de improviso] imprudentibus atque impeditis vulnera inferebant: conspicataeque naves triremes duae navem D. Bruti, quae ex insigni facile agnosci poterat, duabus ex partibus sese in eam incitaverant; sed tantum, re provisa, Brutus celeritate navis enisus est, ut parvo momento antecederet. Illae adeo graviter inter se incitatae conflixerunt, ut vehementissime utraeque ex concursu laborarent; altera vero, praefracto rostro, tota collabefieret. Qua re animum adversa, quae proximae ei loco ex Bruti classe naves erant, in eas impeditas impetum faciunt, celeriterque ambas deprimunt.
Sed Nasidianae naves nulli usui fuerunt, cele- 7

riterque pugna excesserunt: non enim has aut conspectus patriae, aut propinquorum praecepta ad extremum vitae periculum adire cogebant. Itaque ex eo numero navium nulla desiderata est: ex Massiliensium classe V sunt depressae, IV captae, una cum Nasidianis profugit: quae omnes citeriorem Hispaniam petiverunt. At ex reliquis una praemissa Massiliam huius nuntii perferendi gratia, cum iam appropinquaret urbi, omnis sese multitudo ad cognoscendum effudit: ac, re cognita, tantus luctus excepit, ut urbs ab hostibus capta eodem vestigio videretur. Massilienses tamen nihilo segnius ad defensionem urbis reliqua apparare coepe-
8 runt. Est animadversum ab legionariis, qui dexteram partem operis administrabant, ex crebris hostium eruptionibus, magno sibi esse praesidio posse, si pro castello ac receptaculo turrim ex latere sub muro fecissent, quam primo ad repentinos incursus humilem parvamque fecerant. Huc se referebant: hinc, si qua maior oppresserat vis, propugnabant: hinc ad repellendum & prosequendum hostem procurrebant. Patebat haec quoquoversus pedes XXX, sed parietum crassitudo pedum quinque: postea vero, ut est rerum omnium magister usus, hominum adhibita sollertia, inventum est, magno esse usui posse, si haec esset in altitudinem turris elata.
9 Id hac ratione perfectum est. Ubi turris altitudo perducta est ad contabulationem; eam in parietes instruxerunt ita, ut capita tignorum ex-

trema parietum ſtructura tegerentur, ne quid emineret, ubi ignis hoſtium adhaereſceret. Hanc inſuper contignationem, quantum tectum plutei ac vinearum paſſum eſt, laterculo adſtruxerunt, ſupraque eum locum duo tigna transverſa iniecerunt non longe ab extremis parietibus, quibus ſuspenderent eam contignationem, quae turri tegimento eſſet futura: ſupraque ea tigna directo transverſas trabes iniecerunt, easque axibus religaverunt. Has trabes paullo longiores atque eminentiores, quam extremi parietes erant, effecerunt, ut eſſet, ubi tegimenta praependere poſſent ad defendendos ictus ac repellendos, dum inter eam contignationem parietes exſtruerentur: eamque contabulationem ſummam lateribus lutoque conſtraverunt, ne quid ignis hoſtium nocere poſſet: centonesque inſuper iniecerunt, ne aut tela tormentis miſſa tabulationem perfringerent, aut ſaxa ex catapultis lateritium discuterent. Storias autem ex funibus ancorariis tres, in longitudinem parietum turris, latas IV pedes fecerunt, easque ex tribus partibus, quae ad hoſtes vergebant, eminentibus trabibus circum turrim praependentes religaverunt: quod unum genus tegimenti aliis locis erant experti nullo telo neque tormento transiici poſſe. Ubi vero ea pars turris, quae erat perfecta, tecta atque munita eſt ab omni ictu hoſtium, pluteos ad alia opera abduxerunt: turris tectum per ſe ipſum prehenſionibus ex contignatione prima ſuspendere ac tollere coepe-

runt: ubi, quantum ſtoriarum demiſſio patiebatur, tantum elevabant. Intra haec tegimenta abditi atque muniti parietes lateribus exſtruebant, rurſusque alia prehenſione ad aedificandum ſibi locum expediebant. Ubi tempus alterius contabulationis videbatur, tigna item, ut primo, tecta extremis lateribus inſtruebant, exque ea contignatione rurſus ſummam contabulationem ſtoriasque elevabant. Ita tuto ac ſine ullo vulnere ac periculo ſex tabulata exſtruxerunt, feneſtrasque, quibus in locis viſum eſt, ad tormenta mittenda in ſtruendo reliquerunt.
10 Ubi ex ea turri, quae circum eſſent, opera tueri ſe poſſe confiſi ſunt; muſculum pedes LX longum, ex materia bipedali, quem a turri lateritia ad hoſtium turrim murumque perducerent, facere inſtituerunt; cuius muſculi haec erat forma. Duae primum trabes in ſolo aeque longae, diſtantes inter ſe pedes IV, collocantur, inque eis columellae pedum in altitudinem V defiguntur. Has inter ſe capreolis molli faſtigio coniungunt, ubi tigna, quae muſculi tegendi cauſa ponant, collocentur. Eo ſuper tigna bipedalia iniiciunt, eaque laminis clavisque religant. Ad extremum muſculi tectum trabesque extremas, quadratas regulas, IV patentes digitos, defigunt, quae lateres, qui ſuper muſculo ſtruantur, contineant. Ita faſtigato atque ordinatim ſtructo, ut trabes erant in capreolis collocatae, lateribus lutoque muſculus, ut ab igne, qui ex muro iaceretur, tutus eſſet, contegitur. Super

lateres coria inducuntur, ne canalibus aqua immissa lateres diluere posset. Coria autem, ne rursus igni ac lapidibus corrumpantur, centonibus conteguntur. Hoc opus omne, tectum vineis, ad ipsam turrim perficiunt, subitoque, inopinantibus hostibus, machinatione navali, phalangis subiectis, ad turrim hostium admovent, ut aedificio iungatur. Quo malo perter- 11
riti subito oppidani saxa, quam maxima possunt, vectibus promovent, praecipitataque muro in musculum devolvunt. Ictum firmitas materiae sustinet; &, quidquid incidit, fastigio musculi elabitur. Id ubi vident, mutant consilium: cupas, taeda ac pice refertas, incendunt, easque de muro in musculum devolvunt. Involutae labuntur, delapsae ab lateribus longuriis furcisque ab opere removentur. Interim sub musculo milites vectibus infima saxa turris hostium, quibus fundamenta continebantur, convellunt. Musculus ex turri lateritia a nostris telis tormentisque defenditur: hostes ex muro ac turribus submoventur: non datur libera muri defendendi facultas. Compluribus iam lapidibus ex ea, quae suberat, turri subductis, repentina ruina pars eius turris concidit, pars reliqua consequens procumbebat. Tum hostes, turris repentina rui- 12
na commoti, inopinato malo turbati, Deorum ira perculsi, urbis direptione perterriti, inermes cum infulis sese porta foras universi proripiunt, ad legatos atque exercitum supplices manus tendunt. Qua nova re oblata, omnis administratio

belli consistit, militesque, aversi a proelio, ad studium audiendi & cognoscendi feruntur. Ubi hostes ad legatos exercitumque pervenerunt, universi se ad pedes proiiciunt: orant, *ut adventus Caesaris exspectetur: captam suam urbem videre, opera perfecta, turrem subrutam; itaque a defensione desistere: nullam exoriri moram posse, quo minus cum venisset, si imperata non facerent, ad nutum e vestigio diriperentur.* Docent, *si omnino turris concidisset, non posse milites contineri, quin spe praedae in urbem irrumperent, urbemque delerent.* Haec, atque eiusdem generis complura, ut ab hominibus doctis, magna cum misericor-
13 dia fletuque pronuntiantur. Quibus rebus commoti legati milites ex opere deducunt, oppugnatione desistunt, operibus custodias relinquunt. Induciarum quodam genere misericordia facto, adventus Caesaris exspectatur: nullum ex muro, nullum a nostris mittitur telum: ut re confecta, omnes curam & diligentiam remittunt. Caesar enim per literas Trebonio magnopere mandaverat, ne per vim oppidum expugnari pateretur; ne gravius permoti milites, & defectionis odio, & contemtione sui, & diutino labore, omnes puberes interficerent: quod se facturos minabantur: aegreque tunc sunt retenti, quin oppidum irrumperent; graviterque eam rem tulerunt, quod stetisse per Trebonium,
14 quo minus oppido potirentur, videbatur. At hostes sine fide tempus atque occasionem fraudis ac doli quaerunt; interiectisque aliquot die-

bus, nostris languentibus atque animo remis-
sis, subito, meridiano tempore, cum alius dis-
cessisset, alius ex diutino labore in ipsis operi-
bus quieti se dedisset, arma vero omnia reposi-
ta contectaque essent, portis se foras erumpunt,
secundo magnoque vento ignem operibus infe-
runt. Hunc sic distulit ventus, uti uno tempore
agger, plutei, testudo, turris, tormenta flam-
mam conciperent, & prius haec omnia consume-
rentur, quam, quemadmodum accidisset, anim-
adverti posset. Nostri, repentina fortuna permo-
ti, arma, quae possunt, arripiunt: alii ex ca-
stris sese incitant: fit in hostes impetus; sed mu-
ro sagittis tormentisque, fugientes persequi, pro-
hibentur. Illi sub murum se recipiunt, ibique
musculum turrimque lateritiam libere incen-
dunt. Ita multorum mensium labor hostium per-
fidia, & vi tempestatis, puncto temporis inter-
iit. Tentaverunt hoc idem Massilienses postero
die: eandem nacti tempestatem, maiori cum
fiducia ad alteram turrem aggeremque eruptio-
ne pugnaverunt, multumque ignem intulerunt.
Sed ut superioris temporis contentionem no-
stri omnem remiserant, ita proximi diei casu
admoniti, omnia ad defensionem paraverant.
Itaque, multis interfectis, reliquos infecta re in
oppidum repulerunt. Trebonius ea, quae sunt 15
amissa, multo maiore studio militum admini-
strare & reficere instituit. Nam ubi tantos suos
labores & apparatus male cecidisse viderunt,
induciisque per scelus violatis suam virtutem ir-

risui fore perdoluerunt, quod, unde agger omnino comportari posset, nihil erat reliquum; omnibus arboribus longe lateque in finibus Massiliensium excisis & convectis, aggerem novi generis atque inauditum ex lateritiis duobus muris, senum pedum crassitudine, atque eorum murorum contignationem facere instituerunt, aequa fere latitudine, atque ille congestus ex materia fuerat agger. Ubi aut spatium inter muros, aut imbecillitas materiae postulare videretur, pilae interponuntur, transversaria tigna iniiciuntur, quae firmamento esse possint: &, quidquid est contignatum, cratibus consternitur, cratesque luto integuntur. Sub tecto miles, dextera ac sinistra muro tectus, adversus plutei obiectu, operi quaecunque usui sunt, sine periculo supportat. Celeriter res administratur: diuturni laboris detrimentum sollertia & virtute militum brevi reconcinnatur: portae, quibus locis videtur, eruptionis causa in muro relinquuntur.

16 Quod ubi hostes viderunt, ea, quae diu longoque spatio refici non posse sperassent, paucorum dierum opera & labore ita refecta, ut nullus perfidiae neque eruptioni locus esset, neque quidquam omnino relinqueretur, quo aut vi militibus, aut igni operibus, noceri posset; eodemque exemplo sentiunt, totam urbem, qua sit aditus ab terra, muro turribusque circumiri posse, sic, ut ipsis consistendi in suis munitionibus locus non esset, cum paene inaedificata in muris ab exercitu nostro moenia videren-

tur, ac tela manu coniicerentur, suorumque tormentorum usum, quibus ipsi magna sperassent, spatio propinquitatis interire; parique conditione ex muro ac turribus bellandi data, virtute se nostris adaequare non posse intelligunt: ad easdem deditionis conditiones recurrunt. M. Varro in ulteriore Hispania initio, co- 17
gnitis iis rebus, quae sunt in Italia gestae, diffidens Pompeianis rebus, amicissime de Caesare loquebatur: *praeoccupatum sese legatione ab Cn. Pompeio, teneri obstrictum fide: necessitudinem quidem sibi nihilo minorem cum Caesare intercedere: neque se ignorare, quod esset officium legati, qui fiduciariam operam obtineret, quae vires suae, quae voluntas erga Caesarem totius provinciae.* Haec omnibus ferebat sermonibus; neque se in ullam partem movebat. Postea vero, cum Caesarem ad Massiliam detineri cognovit, copias Petreii cum exercitu Afranii esse coniunctas, magna auxilia convenisse, magna esse in spe atque exspectari, & consentire omnem citeriorem provinciam; quaeque postea acciderant, de angustiis ad Ilerdam rei frumentariae, accepit; atque haec ad eum latius atque inflatius Afranius perscribebat: se quoque ad motum fortunae movere coepit. Dilectum habuit tota pro- 18
vincia; legionibus completis duabus, cohortes circiter XXX alarias addidit; frumenti magnum numerum coëgit, quod Massiliensibus, item quod Afranio Petreioque mitteret; naves longas X Gaditanis, ut facerent, imperavit; com-

plures praeterea in Hispali faciendas curavit; pecuniam omnem omniaque ornamenta ex fano Herculis in oppidum Gades contulit; eo sex cohortes praesidii causa ex provincia misit; Caiumque Gallonium, equitem Romanum, familiarem Domitii, qui eo procurandae hereditatis causa venerat, missus a Domitio, oppido Gadibus praefecit; arma omnia privata ac publica in domum Gallonii contulit; ipse habuit graves in Caesarem conciones. Saepe ex tribunali praedicavit, *adversa Caesarem proelia fecisse. magnum numerum ab eo militum ad Afranium perfugisse: haec se certis nuntiis. certis auctoribus. comperisse.* Quibus rebus perterritos cives Romanos eius provinciae sibi ad rempublicam administrandam HS. CXC & argenti pondo XX millia, tritici modios CXX millia polliceri coëgit. Quas Caesari esse amicas civitates arbitrabatur, iis graviora onera iniungebat, praesidiaque eo deducebat; & iudicia in privatos reddebat, qui verba atque orationem adversus rempublicam habuissent, eorumque bona in publicum addicebat; provinciam omnem in sua & Pompeii verba iusiurandum adigebat. Cognitis iis rebus, quae sunt gestae in citeriore Hispania, parabat bellum. Ratio autem haec erat belli, ut se cum duabus legionibus Gades conferret, naves frumentumque omne ibi contineret: provinciam enim omnem Caesaris rebus favere cognoverat. In insula, frumento navibusque comparatis, bellum duci non difficile existimabat. Caesar, etsi multis necessariisque

rebus in Italiam revocabatur, tamen conſtitue-
rat nullam partem belli in Hiſpaniis relinquere;
quod magna eſſe Pompeii beneficia & magnas
clientelas in citeriore provincia ſciebat. Itaque, 19
duabus legionibus miſſis in ulteriorem Hiſpa-
niam cum Q. Caſſio, tribuno plebis, ipſe cum
DC equitibus magnis itineribus progreditur, edi-
ctumque praemittit, ad quam diem magiſtratus
principesque omnium civitatum ſibi eſſe praeſto
Cordubae vellet. Quo edicto tota provincia
pervulgato, nulla fuit civitas, quin ad id tem-
pus partem ſenatus Cordubam mitteret; nullus-
ve civis Romanus paullo notior, quin ad diem
conveniret. Simul ipſe Cordubae conventus per ſe
portas Varroni clauſit, cuſtodias vigiliasque in mu-
ro turribusque diſpoſuit. Cohortes duas, quae
Colonicae appellabantur, cum eo caſu veniſſent,
tuendi oppidi cauſa apud ſe retinuit. Iisdem
diebus Carmonenſes, quae eſt longe firmiſſima
totius provinciae civitas, deductis tribus in arcem
oppidi cohortibus a Varrone praeſidio, per ſe
cohortes eiecit, portasque praecluſit. Hoc vero 20
magis properare Varro, ut cum legionibus quam
primum Gades contenderet, ne itinere aut trans-
iectu intercluderetur: tanta ac tam ſecunda in
Caeſarem voluntas provinciae reperiebatur. Pro-
greſſo ei paullo longius literae a Gadibus red-
duntur, ſimul atque ſit cognitum de edicto
Caeſaris, conſenſiſſe Gaditanos principes cum
tribunis cohortium, quae eſſent ibi in praeſi-
dio, ut Gallonium ex oppido expellerent, ur-

bem insulamque Caesari servarent. Hoc inito consilio, denuntiavisse Gallonio, ut sua sponte, dum sine periculo liceret, excederet Gadibus: si id non fecisset, sibi consilium capturos. Hoc timore adductum Gallonium Gadibus excessisse. His cognitis rebus, altera ex duabus legionibus, quae Vernacula appellabatur, ex castris Varronis, adstante & inspectante ipso, signa sustulit, seseque Hispalin recepit, atque in foro & porticibus sine maleficio consedit. Quod factum adeo eius conventus cives Romani comprobaverunt, ut domum ad se quisque hospitio cupidissime reciperet. Quibus rebus perterritus Varro, cum, itinere converso, sese Italicam venturum promisisset, certior ab suis factus est, praeclusas esse portas. Tum vero, omni interclusus itinere, ad Caesarem mittit, paratum se esse, legionem, cui iusserit, transdere. Ille ad eum Sex. Caesarem mittit, atque huic transdi iubet. Transdita legione, Varro Cordubam ad Caesarem venit: relatis ad eum publicis cum fide rationibus, quod penes eum est pecuniae, transdit, &, quod ubique habeat frumenti ac
21 navium, ostendit. Caesar, concione habita Cordubae, omnibus generatim gratias agit: civibus Romanis, quod oppidum in sua potestate studuissent habere; Hispanis, quod praesidia expulissent; Gaditanis, quod conatus adversariorum infregissent, seseque in libertatem vindicassent; tribunis militum centurionibusque, qui eo praesidii causa venerant, quod eorum consilia

ſua virtute confirmaſſent: pecunias, quas erant
in publicum Varroni cives Romani polliciti, re-
mittit; bona reſtituit iis, quos liberius locutos
hanc poenam tuliſſe cognoverat: tributis quibus-
dam publicis privatisque praemiis, reliquos in
poſterum bona ſpe complet; biduumque Cor-
dubae commoratus, Gades proficiſcitur: pecu-
nias monumentaque, quae ex fano Herculis col-
lata erant in privatam domum, referri in tem-
plum iubet: provinciae Q. Caſſium praeficit;
huic quatuor legiones attribuit: ipſe iis navibus,
quas M. Varro, quasque Gaditani iuſſu Varro-
nis fecerant, Tarraconem paucis diebus perve-
nit. Ibi totius fere citerioris provinciae legatio-
nes Caeſaris adventum exſpectabant. Eadem ra-
tione privatim ac publice quibusdam civitati-
bus habitis honoribus, Tarracone discedit, pe-
dibusque Narbonem, atque inde Maſſiliam per-
venit: ibi, legem de dictatore latam, ſeſeque
dictatorem dictum a M. Lepido praetore, co-
gnoſcit. Maſſilienſes, omnibus defeſſi malis, rei 22
frumentariae ad ſummam inopiam adducti, bis
proelio navali ſuperati, crebris eruptionibus fu-
ſi, gravi etiam peſtilentia conflictati ex diutina
concluſione & mutatione victus, (panico enim
vetere atque hordeo corrupto omnes alebantur,
quod, ad huiusmodi caſus antiquitus paratum,
in publicum contulerant) deiecta turri, labefa-
cta magna parte muri, auxiliis provinciarum &
exercituum deſperatis, quos in Caeſaris poteſta-
tem veniſſe cognoverant, ſeſe dedere ſine frau-

de constituunt. Sed paucis ante diebus L. Domitius, cognita Massiliensium voluntate, navibus tribus comparatis, ex quibus duas familiaribus suis attribuerat, unam ipse conscenderat, nactus turbidam tempestatem, est profectus. Hunc conspicatae naves, quae iussu Bruti consuetudine quotidiana ad portum excubabant, sublatis ancoris, sequi coeperunt. Ex iis unum ipsius navigium contendit, & fugere perseveravit, auxilioque tempestatis ex conspectu abiit; duo, perterrita concursu nostrarum navium, sese in portum receperunt. Massilienses arma tormentaque ex oppido, ut est imperatum, proferunt; naves ex portu navalibusque educunt; pecuniam ex publico transdunt. Quibus rebus confectis, Caesar magis eos pro nomine & vetustate, quam pro meritis in se civitatis, conservans, duas ibi legiones praesidio relinquit, ceteras in Italiam mittit: ipse ad urbem profici-
23 scitur. Iisdem temporibus C. Curio, in Africam profectus ex Sicilia, & iam ab initio copias P. Attii Vari despiciens, duas legiones ex IV, quas a Caesare acceperat, & D equites transportabat; biduoque & noctibus tribus navigatione consumtis, appulit ad eum locum, qui appellatur Aquilaria. Hic locus abest a Clupeis passuum XXII millia, habetque non incommodam aestate stationem, & duobus eminentibus promontoriis continetur. Huius adventum L. Caesar filius cum X longis navibus ad Clupeam praestolans, (quas naves Uticae, ex praedonum bello subductas, P.

Attius reficiendas huius belli causa curaverat,) veritusque navium multitudinem, ex alto refugerat, appulsaque ad proximum litus trireme constrata, & in litore relicta, pedibus Adrumetum profugerat: (id oppidum C. Considius Longus unius legionis praesidio tuebatur:) reliquae Caesaris naves eius fuga Adrumetum se receperunt. Hunc secutus M. Rufus Quaestor navibus duodecim, quas praesidio onerariis navibus Curio ex Sicilia eduxerat, postquam relictam in litore navem conspexit, hanc remulco abstraxit: ipse ad Curionem cum classe redit. Curio 24
Marcum Uticam navibus praemittit: ipse eodem cum exercitu proficiscitur; biduique iter progressus, ad flumen Bagradam pervenit: ibi C. Caninium Rebilum legatum cum legionibus relinquit; ipse cum equitatu antecedit ad castra exploranda Corneliana, quod is locus peridoneus castris habebatur. Id autem est iugum directum, eminens in mare, utraque ex parte praeruptum atque asperum, sed tamen paullo leniore fastigio ab ea parte, quae ad Uticam vergit. Abest directo itinere ab Utica paullo amplius passuum mille. Sed hoc itinere est fons, quo mare succedit longius, lateque is locus restagnat: quem si qui vitare voluerit, sex millium circuitu in oppidum perveniet. Hoc ex- 25
plorato loco, Curio castra Vari conspicit, muro oppidoque coniuncta, ad portam, quae appellatur Bellica, admodum munita natura loci: una ex parte ipso oppido Utica, altera a theatro,

quod eſt ante oppidum, ſubſtructionibus eius
operis maximis aditu ad caſtra difficili & angu-
ſto. Simul animadvertit, multa undique por-
tari atque agi pleniſſimis viis, quae repentini
tumultus timore ex agris in urbem confereban-
tur. Huc equitatum mittit, ut diriperet, atque
haberet loco praedae. Eodemque tempore his
rebus ſubſidio DC equites Numidae ex oppido,
peditesque CD mittuntur a Varo, quos auxilii
cauſa rex Iuba paucis diebus ante Uticam mi-
ſerat. Huic & paternum hoſpitium cum Pom-
peio, & ſimultas cum Curione intercedebat;
quod tribunus plebis legem promulgaverat,
qua lege regnum Iubae publicaverat. Concur-
runt equites inter ſe: neque vero primum im-
petum noſtrorum Numidae ferre potuerunt; ſed
interfectis circiter CXX, reliqui ſe in caſtra ad
oppidum receperunt. Interim, adventu longa-
rum navium, Curio pronuntiari onerariis navi-
bus iubet, quae ſtabant ad Uticam numero cir-
citer CC, *ſe in hoſtium habiturum loco, qui non e
veſtigio ad caſtra Corneliana vela direxiſſet.* Qua
pronuntiatione facta, temporis puncto, ſublatis
ancoris, omnes Uticam relinquunt, &, quo im-
peratum eſt, transeunt. Quae res omnium re-
26 rum copia complevit exercitum. His rebus ge-
ſtis, Curio ſe in caſtra ad Bagradam recepit, at-
que univerſi exercitus conclamatione Imperator
appellatur: poſteroque die Uticam exercitum
ducit, & prope oppidum caſtra ponit. Nondum
opere caſtrorum perfecto, equites ex ſtatione

nuntiant, magna auxilia equitum peditumque, ab rege missa, Uticam venire: eodemque tempore vis magna pulveris cernebatur, & e vestigio temporis primum agmen erat in conspectu. Novitate rei Curio permotus, praemittit equites, qui primum impetum sustineant ac morentur: ipse, celeriter ab opere deductis legionibus, aciem instruit. Equites committunt proelium; & prius, quam plane legiones explicari & consistere possent, tota auxilia regis, impedita ac perturbata, quod nullo ordine & sine timore iter fecerant, in fugam se coniiciunt: equitatuque omni fere incolumi, quod se per litora celeriter in oppidum recepit, magnum peditum numerum interficiunt. Proxima nocte 17
centuriones Marsi duo ex castris Curionis cum manipularibus suis duobus & viginti ad Attium Varum perfugiunt. Hi, seu vere, quam habuerant, opinionem perferunt, sive etiam auribus Vari serviunt: (nam, quae volumus, & credimus libenter; &, quae sentimus ipsi, reliquos sentire speramus:) confirmant quidem certe, totius exercitus animos alienos esse a Curione: maxime opus esse, in conspectum exercitum venire, & colloquendi dari facultatem. Qua opinione adductus Varus, postero die mane legiones ex castris educit. Facit idem Curio: atque una valle non magna interiecta suas uterque copias instruit. Erat in exercitu Vari 28
Sex. Quinctilius Varus, quem fuisse Corfinii, supra demonstratum est. Hic, dimissus a Caesa-

pe, in Africam venerat; legionesque eas transduxerat Curio, quas superioribus temporibus Corfinio receperat Caesar; adeo ut, paucis mutatis centurionibus, iidem ordines manipulique constarent. Hanc nactus appellationis causam Quinctilius, circumire aciem Curionis, atque obsecrare milites coepit, *ne primi sacramenti, quod apud Domitium atque apud se quaestorem dixissent, memoriam deponerent; neu contra eos arma ferrent, qui eadem essent usi fortuna, eademque in obsidione perpessi; neu pro iis pugnarent, a quibus contumelia perfugae appellarentur.* His pauca *ad spem largitionis* addidit, *quae ab sua liberalitate, si se atque Attium secuti essent, exspectare deberent.*
29 Hac habita oratione, nullam in partem ab exercitu Curionis fit significatio, atque ita suas uterque copias reducit: atque in castris Curionis magnus omnium incessit timor; nam is variis hominum sermonibus celeriter augetur. Unusquisque enim opiniones fingebat, & ad id, quod ab alio audierat, sui aliquid timoris addebat. Hoc ubi uno auctore ad plures permanaverat, atque alius alii transdiderat, plures auctores eius rei videbantur. [*Civile bellum; genus hominum, quod liceret libere facere, & sequi, quod vellet; legiones eae, quae paullo ante apud adversarios fuerant;* (nam etiam Caesaris beneficium mutaverat consuetudo;) *qua offerrentur municipia etiam diversis partibus coniuncta.* Neque enim ex Marsis Pelignisque veniebant, ut qui superiore nocte in contuberniis; commilitones-

que nonnulli graviores sermones militum vulgo
durius accipiebant: nonnulla etiam ab iis, qui di-
ligentiores videri volebant, fingebantur.] Qui- 30
bus de caussis consilio convocato, de summa re-
rum deliberare incipit. Erant sententiae, quae
conandum omnibus modis, castraque Vari op-
pugnanda censerent; quod huiusmodi militum
consiliis omnium maxime contrarium esse arbi-
trarentur: postremo praestare dicebant, *per vir-
tutem in pugna belli fortunam experiri, quam, de-
sertos & circumventos ab suis, gravissimum suppli-
cium pati.* Porro erant, qui censerent, *de tertia
vigilia in castra Corneliana recedendum, ut, maiore
spatio temporis interiecto, militum mentes sanaren-
tur; simul, si quid gravius accidisset, magna mul-
titudine navium & tutius & facilius in Siciliam re-
ceptus daretur.* Curio, utrumque improbans con- 31
silium, *quantum alteri sententiae deesset animi, tan-
tum alteri superesse* dicebat: *hos turpissimae fugae
rationem habere, illos etiam iniquo loco dimican-
dum putare. Qua enim,* inquit, *fiducia & opere
& natura loci munitissima castra expugnari posse
confidimus? aut vero quid proficimus, si, accepto
magno detrimento, ab oppugnatione castrorum dis-
cedimus? quasi non & felicitas rerum gestarum ex-
ercitus benevolentiam imperatoribus, & res adversae
odia concilient. Castrorum autem mutatio quid ha-
bet, nisi turpem fugam, & desperationem omnium,
& alienationem exercitus? nam neque pudentes su-
spicari oportet, sibi parum credi; neque improbos
scire, sese timeri: quod illis licentiam timor augeat*

noster; his studia deminuat. Quod si iam, inquit, *haec explorata habemus, quae de exercitus alienatione dicuntur, quae quidem ego aut omnino falsa, aut certe minora opinione esse confido: quanto, haec dissimulare & occultare, quam per nos confirmari, praestat? An non, uti corporis vulnera, ita exercitus incommoda sunt tegenda, ne spem adversariis augeamus? At etiam, ut media nocte proficiscamur, addunt: quo maiorem, credo, licentiam habeant, qui peccare conentur: namque huiusmodi res aut pudore, aut metu tenentur, quibus rebus nox maxime adversaria est. Quare neque tanti sum animi, ut sine spe castra oppugnanda censeam; neque tanti timoris, ut ipse deficiam: atque omnia prius experienda arbitror, magnaque ex parte iam me una vobiscum de re iudicium facturum confido.*

32 Dimisso consilio, concionem advocat militum: commemorat, *quo sit eorum usus studio ad Corfinium Caesar: ut magnam partem Italiae, beneficio atque auctoritate eorum, suam fecerit. Vos enim, vestrumque factum,* inquit, *omnia deinceps municipia sunt secuta, neque sine causa & Caesar amicissime de vobis, & illi gravissime iudicaverunt. Pompeius enim, nullo proelio pulsus, vestri facti praeiudicio demotus Italia excessit: Caesar me, quem sibi carissimum habuit, provinciamque Siciliam atque Africam, sine quibus urbem atque Italiam tueri non potest, vestrae fidei commisit. Adsunt, qui vos hortentur, ut a nobis desciscatis. Quid enim est illis optatius, quam uno tempore & nos circumvenire, & vos nefario scelere obstringere? Aut quid irati gravius de vobis*

sentire possunt, quam ut eos prodatis, qui se vobis omnia debere iudicant; & in eorum potestatem veniatis, qui se per vos perisse existimant? An vero in Hispania res gestas Caesaris non audistis? duos pulsos exercitus? duos superatos duces? duas receptas provincias? haec acta diebus quadraginta, quibus in conspectum adversariorum venerit Caesar? An, qui incolumes resistere non potuerunt, perditi resistant? vos autem, incerta victoria Caesarem secuti, diiudicata iam belli fortuna, victum sequamini, cum vestri officii praemia percipere debeatis? Desertos enim se ac proditos a vobis dicunt, & prioris sacramenti mentionem faciunt. Vosne vero L. Domitium, an vos L. Domitius deseruit? Nonne extremam pati fortunam paratos proiecit ille? non, sibi, clam vobis, salutem fuga petivit? non, proditi per illum, Caesaris beneficio estis conservati? Sacramento quidem vos tenere qui potuit, cum, proiectis fascibus, & deposito imperio, privatus & captus ipse in alienam venisset potestatem? Relinquitur nova religio, ut, eo neglecto sacramento, quo nunc tenemini, respiciatis illud, quod deditione ducis & capitis deminutione sublatum est. At, credo, si Caesarem probatis, in me offenditis, qui de meis in vos meritis praedicaturus non sum, quae sunt adhuc & mea voluntate & vestra exspectatione leviora: sed tamen sui laboris milites semper eventu belli praemia petiverunt: qui qualis sit futurus, ne vos quidem dubitatis. Diligentiam quidem nostram, aut quem ad finem adhuc res processit, fortunamque cur praeteream? An poenitet vos, quod salvum atque in-

columem exercitum, nulla omnino nave desiderata, transduxerim? quod classem hostium primo impetu adveniens profligaverim? quod bis per biduum equestri proelio superaverim? quod ex portu sinuque adversariorum CC naves onerarias adduxerim, eoque illos compulerim, ut neque pedestri itinere, neque navibus commeatu iuvari possint? Hac vos fortuna atque his ducibus repudiatis, Corfiniensium ignominiam, an Italiae fugam, an Hispaniarum deditionem, an Africi belli praeiudicia sequimini? Equidem me Caesaris militem dici volui: vos me imperatoris nomine appellavistis. Cuius si vos poenitet, vestrum vobis beneficium remitto: mihi meum restituite nomen, ne ad contumeliam honorem dedisse
33 *videamini.* Qua oratione permoti milites, crebro etiam dicentem interpellabant, ut magno cum dolore infidelitatis suspicionem sustinere viderentur: discedentem vero ex concione universi cohortantur, magno sit animo, neu dubitet proelium committere, & suam fidem virtutemque experiri. Quo facto commutata omnium voluntate & opinione, consensu summo constituit Curio, cum primum sit data potestas, proelio rem committere. Postero die productos, eodem loco, quo superioribus diebus constiterat, in acie collocat. Ne Varus quidem Attius dubitat copias producere, sive sollicitandi milites, sive aequo loco dimicandi detur occasio, ne fa-
34 cultatem praetermittat. Erat vallis inter duas acies, ut supra demonstratum est, non ita magna, at difficili & arduo adscensu. Hanc

uterque si adversariorum copiae transire cona-
rentur, exspectabat, quo aequiore loco proe-
lium committeret. Simul ab sinistro cornu P.
Attii equitatus omnis, & una levis armatu-
rae interiecti complures, cum se in vallem
demitterent, cernebantur. Ad eos Curio equi-
tatum, & duas Marrucinorum cohortes mittit:
quorum primum impetum equites hostium non
tulerunt, sed, admissis equis, ad suos refuge-
runt: relicti ab his, qui una procurrerant, le-
vis armaturae circumveniebantur atque interfi-
ciebantur ab nostris. Huc tota Vari conversa
acies suos fugere & concidi videbat. Tum Re-
bilus, legatus Caesaris, quem Curio secum ex
Sicilia duxerat, quod magnum habere usum in
re militari sciebat, *Perterritum*, inquit, *hostem
vides*. *Curio: quid dubitas uti temporis opportuni-
tate?* Ille unum elocutus, *ut memoria tenerent
milites ea, quae pridie sibi confirmassent*, sequi se-
se iubet, & praecurrit ante omnes: adeoque
erat impedita vallis, ut in adscensu, nisi suble-
vati a suis, primi non facile eniterentur. Sed
praeoccupatus animus Attianorum militum ti-
more, & fuga, & caede suorum, nihil de resi-
stendo cogitabat, omnesque iam se ab equitatu
circumveniri arbitrabantur. Itaque prius, quam
telum adiici posset, aut nostri propius accede-
rent, omnis Vari acies terga vertit, seque in
castra recepit. Qua in fuga Fabius Pelignus qui- 35
dam, ex infimis ordinibus de exercitu Curio-
nis, primum agmen fugientium consecutus, ma-

gna voce Varum nomine appellans requirebat:
uti unus eſſe ex eius militibus, & monere ali-
quid velle ac dicere videretur. Ubi ille, ſaepius
appellatus, adſpexit ac reſtitit, &, quis eſſet;
aut quid vellet, quaeſivit; humerum apertum
gladio appetit, paullumque abfuit, quin Va-
rum interficeret: quod ille periculum, ſublato
ad eius conatum ſcuto, vitavit. Fabius, a pro-
ximis militibus circumventus, interficitur. Hac
fugientium multitudine ac turba portae caſtro-
rum occupantur, atque iter impeditur; pluresque
que in eo loco ſine vulnere, quam in proelio
aut fuga, intereunt: neque multum abfuit,
quin etiam caſtris expellerentur; ac nonnulli
protinus eodem curſu in oppidum contende-
runt. Sed cum loci natura & munitio caſtrorum
aditum prohibebat; tum quod ad proelium
egreſſi Curionis milites iis rebus indigebant, quae
ad oppugnationem caſtrorum erant uſui. Itaque
Curio exercitum in caſtra reducit, ſuis omnibus
praeter Fabium incolumibus, ex numero ad-
verſariorum circiter DC interfectis, ac mille vul-
neratis: qui omnes, diſceſſu Curionis, multi-
que praeterea, per ſimulationem vulnerum, ex
caſtris in oppidum propter timorem ſeſe reci-
piunt. Qua re animum adverſa, Varus, & terrore
exercitus cognito, buccinatore in caſtris & pau-
cis ad ſpeciem tabernaculis relictis, de tertia vi-
36 gilia ſilentio exercitum in oppidum reducit. Po-
ſtero die Curio Uticam obſidere, & vallo circum-
munire inſtituit. Erat in oppido multitudo in-

ſolens belli, diuturnitate otii: Uticenſes pro quibusdam Caeſaris in ſe beneficiis illi amiciſſimi: conventus is, qui ex variis generibus conſtaret: terror ex ſuperioribus proeliis magnus. Itaque de deditione omnes palam loquebantur, & cum P. Attio agebant, ne ſua pertinacia omnium fortunas perturbari vellet. Haec cum agerentur, nuntii praemiſſi ab rege Iuba venerunt, qui illum cum magnis copiis adeſſe dicerent, & de cuſtodia ac defenſione urbis hortarentur: quae res eorum perterritos animos confirmavit. Nun- 37
tiabantur haec eadem Curioni, ſed aliquamdiu fides fieri non poterat: tantam habebat ſuarum rerum fiduciam! iamque Caeſaris in Hiſpania res ſecundae in Africam nuntiis ac literis perferebantur. Quibus omnibus rebus ſublatus, nihil contra ſe regem niſurum exiſtimabat. Sed ubi certis auctoribus comperit, minus v & xx millibus longe ab Utica eius copias abeſſe; relictis munitionibus, ſeſe in caſtra Corneliana recepit. Huc frumentum comportare, caſtra munire, materiam conferre coepit; ſtatimque in Siciliam miſit, uti II legiones reliquusque equitatus ad ſe mitteretur. Caſtra erant ad bellum ducendum aptiſſima, natura loci & munitione, & maris propinquitate, & aquae & ſalis copia, cuius magna vis iam ex proximis erat ſalinis eo congeſta. Non materia multitudine arborum, non frumentum, cuius erant pleniſſimi agri, deficere poterat. Itaque omnium ſuorum conſenſu Curio reliquas copias exſpectare, & bel-

38 lum ducere parabat. His constitutis rebus, pro-
batisque consiliis, ex perfugis quibusdam op-
pidanis audit, Iubam, revocatum finitimo bel-
lo & controversiis Leptitanorum, restitisse in
regno; Saburam, eius praefectum, cum medio-
cribus copiis missum, Uticae appropinquare. His
auctoribus temere credens, consilium commu-
tat, & proelio rem committere constituit. Mul-
tum ad hanc rem probandam adiuvat adolescen-
tia, magnitudo animi, superioris temporis pro-
ventus, fiducia rei bene gerendae. His rebus
impulsus, equitatum omnem prima nocte ad
castra hostium mittit, ad flumen Bagradam, qui-
bus praeerat Sabura, de quo ante erat auditum.
Sed rex cum omnibus copiis insequebatur, &
VI millium passuum intervallo a Sabura conse-
derat. Equites missi nocte iter conficiunt, im-
prudentes atque inopinantes hostes aggrediun-
tur: Numidae enim, quadam barbara consue-
tudine, nullis ordinibus passim consederant. Hos
oppressos somno & dispersos adorti, magnum
eorum numerum interficiunt: multi perterriti
profugiunt. Quo facto, ad Curionem equites re-
39 vertuntur, captivosque ad eum reducunt. Cu-
rio cum omnibus copiis quarta vigilia exierat,
cohortibus V castris praesidio relictis. Progressus
millia passuum sex, equites convenit, rem ge-
stam cognovit; ex captivis quaerit, quis castris
ad Bagradam praesit? Respondent, Saburam.
Reliqua studio itineris conficiundi quaerere prae-
termittit; proximaque respiciens signa, *Videtis-*

ne, inquit, milites, captivorum orationem cum perfugis convenire? abesse regem, exiguas esse copias missas, quae paucis equitibus pares esse non potuerunt? Proinde ad praedam, ad gloriam properate, ut iam de praemiis vestris, & de referenda gratia cogitare incipiamus. Erant per se magna, quae gesserant equites, praesertim cum eorum exiguus numerus cum tanta multitudine Numidarum conferretur: haec tamen ab ipsis inflatius commemorabantur, ut de suis homines laudibus libenter praedicant. Multa praeterea spolia praeferebantur, capti homines equitesque producebantur: ut, quidquid intercederet temporis, hoc omne victoriam morari videretur. Ita spei Curionis militum studia non deerant. Equites sequi iubet sese, iterque accelerat, ut quam maxime ex fuga perterritos adoriri posset. At illi, itinere totius noctis confecti, subsequi non poterant, atque alii alio loco resistebant. Ne haec quidem res Curionem ad spem morabatur. Iuba, certior factus a Sabura de no- 40
cturno proelio, duo millia Hispanorum & Gallorum equitum, quos suae custodiae causa circum se habere consuerat, & peditum eam partem, cui maxime confidebat, Saburae submittit: ipse cum reliquis copiis elephantisque LX lentius subsequitur, suspicatus, praemissis equitibus, ipsum adfore Curionem. Sabura copias equitum peditumque instruit, atque his imperat, ut simulatione timoris paullatim cedant, ac pedem referant: sese, cum opus esset, signum proelii da-

turum, & quod rem postulare cognovisset, imperaturum. Curio, ad superiorem spem addita praesentis temporis opinione, hostes fugere arbitratus, copias ex locis superioribus in campum deducit. Quibus ex locis cum longius esset progressus, confecto iam labore exercitu, XVI millium spatio consistit. Dat suis signum Sabura, aciem constituit, & circumire ordines atque hortari incipit; sed peditatu dumtaxat procul ad speciem utitur, equites in aciem mittit. Non deest negotio Curio, suosque hortatur, ut spem omnem in virtute reponant: ne militibus quidem, ut defessis, neque equitibus, ut paucis & labore confectis, studium ad pugnandum virtusque deerat: sed ii erant numero CC, reliqui in itinere substiterant. Hi quamcunque in partem impetum fecerant, hostes loco cedere cogebant; sed neque longius fugientes prosequi, nec vehementius equos incitare poterant. At equitatus hostium ab utroque cornu circumire aciem nostram, & aversos proterere incipit. Cum cohortes ex acie procucurrissent, Numidae integri celeritate impetum nostrorum effugiebant, rursusque ad ordines suos se recipientes circumibant, & ab acie excludebant. Sic neque in loco manere ordinesque servare, neque procurrere & casum subire, tutum videbatur. Hostium copiae, submissis ab rege auxiliis, crebro augebantur: nostros vires lassitudine deficiebant: simul ii, qui vulnera acceperant, neque acie excedere, neque in locum tutum referri pote-

rant, quod tota acies equitatu hoſtium circumdata tenebatur. Hi, de ſalute ſua deſperantes, ut extremo vitae tempore homines facere conſuerunt, aut ſuam mortem miſerabantur, aut parentes ſuos commendabant, ſi quos ex eo periculo fortuna ſervare potuiſſet. Plena erant omnia timoris & luctus. Curio ubi, perterritis om- 42
nibus, neque cohortationes ſuas, neque preces audiri intelligit, unam, ut miſeris in rebus, ſpem reliquam ſalutis eſſe arbitratus, proximos colles capere univerſos, atque eo ſigna inferri iubet. Hos quoque praeoccupat miſſus a Sabura equitatus. Tum vero ad ſummam deſperationem noſtri perveniunt, & partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri procumbunt. Hortatur Curionem Cn. Domitius, praefectus equitum, cum paucis equitibus circumſiſtens, ut fuga ſalutem petat, atque in caſtra contendat; & ſe ab eo non diſceſſurum pollicetur. At Curio, nunquam, amiſſo exercitu, quem a Caeſare fidei ſuae commiſſum acceperit, ſe in eius conſpectum reverſurum confirmat; atque ita proelians interficitur. Equites perpauci ex proelio ſe recipiunt: ſed ii, quos ad noviſſimum agmen equorum reficiendorum cauſa ſubſtitiſſe demonſtratum eſt, fuga totius exercitus procul animadverſa, ſeſe incolumes in caſtra conferunt. Milites ad unum omnes interficiuntur. His rebus cognitis, M. Rufus quaeſtor, in 43
caſtris relictus a Curione, cohortatur ſuos, ne animo deficiant. Illi orant atque obſecrant, ut

in Siciliam navibus reportentur. Pollicetur; magistrisque imperat navium, ut primo vespere omnes scaphas ad litus appulsas habeant. Sed tantus fuit omnium terror, ut alii adesse copias Iubae dicerent, alii cum legionibus instare Varum, iamque se pulverem venientium cernere; quarum rerum nihil omnino acciderat; alii classem hostium celeriter advolaturam suspicarentur. Itaque, perterritis omnibus, sibi quisque consulebat. Qui in classe erant, proficisci properabant. Horum fuga navium onerariarum magistros incitabat. Pauci lenunculi ad officium imperiumque conveniebant. Sed tanta erat, completis litoribus, contentio, qui potissimum ex magno numero conscenderent, ut multitudine atque onere nonnulli deprimerentur, reliqui ob timorem propius adire tardarentur.
44 Quibus rebus accidit, ut pauci milites patresque familiae, qui aut gratia, aut misericordia valerent, aut naves adnare possent, recepti, in Siciliam incolumes pervenirent: reliquae copiae, missis ad Varum noctu legatorum numero centurionibus, sese ei dediderunt. Quorum cohortes militum postero die ante oppidum Iuba conspicatus, suam esse praedicans praedam, magnam partem eorum interfici iussit; paucos electos in regnum remisit. Cum Varus suam fidem ab eo laedi quereretur, neque resistere auderet: ipse equo in oppidum vectus, prosequentibus compluribus senatoribus, quo in nu-

mero erat Ser. Sulpicius & Licinius Damasippus, paucis diebus, quae fieri vellet Uticae, constituit atque imperavit, diebusque post paucis se in regnum cum omnibus copiis recepit.

C. IULII CAESARIS COMMENTARIORUM DE BELLO CIVILI

LIBER III.

ARGUMENTUM.

Caesar rebus urbanis ordinatis in Graeciam traiicit, 1-5. Amissa classis parte, oblatisque pacis conditionibus 6-10, Oricum, Apolloniam, alia occupat, 11. 12. Pompeius Dyrrhachium contendit. Bibulus in classe moritur. Colloquia de pace turbantur, 13-19. Motus Coelii & Milonis opprimuntur, 20-22. Libo Brundisinum portum frustra obsidet, 23. 24. Antonius, quos traiecit, cum Caesare iungit, 25-30. Scipio Syriacas legiones adducit; Cn. Domitius Scipioni in Macedonia oppositus, 31-40. Pompeius a Caesare ad Dyrrhachium obsessus: Caesar duplici clade affectus, 41-71. Fugiens Caesar cum Domitio coniungitur, 72-79. Thessaliam occupat, 80. 81. Ibi Pompeius duplici clade affectus vincitur, fugatur, 84-100. Cassius classem Caesaris in Sicilia incendit, 101. Pompeius in Aegypto interficitur, 104. 105. Caesar, eum persequens, Alexandriae novo bello implicatur, 106-112.

1 DICTATORE habente comitia Caesare, consules creantur Iulius Caesar & P. Servilius: is

enim erat annus, quo per leges ei conſulem fie-
ri liceret. His rebus confectis, cum fides tota
Italia eſſet anguſtior, neque creditae pecuniae
ſolverentur, conſtituit, ut arbitri darentur: per
eos fierent aeſtimationes poſſeſſionum & rerum,
quanti quaeque illarum ante bellum fuiſſent,
atque eae creditoribus transderentur. Hoc &
ad timorem novarum tabularum tollendum mi-
nuendumque, qui fere bella & civiles diſſenſio-
nes ſequi conſuevit, & ad debitorum tuendam
exiſtimationem, eſſe aptiſſimum exiſtimavit. Item,
praetoribus tribuniſque plebis rogationes ad po-
pulum ferentibus, nonnullos, ambitus Pompeia
lege damnatos illis temporibus, quibus in urbe
praeſidia legionum Pompeius habuerat, (quae
iudicia, aliis audientibus iudicibus, aliis ſen-
tentiam ferentibus, ſingulis diebus erant perfe-
cta,) in integrum reſtituit; qui ſe illi initio
civilis belli obtulerant, ſi ſua opera in bello uti
vellet, proinde aeſtimans, ac ſi uſus eſſet, quo-
niam ſui feciſſent poteſtatem. Statuerat enim,
hos prius iudicio populi debere reſtitui, quam
ſuo beneficio videri receptos, ne aut ingratus
in referenda gratia, aut arrogans in praeripien-
do populi beneficio videretur. His rebus, & 2
feriis Latinis, comitiiſque omnibus perficiun-
dis, XI dies tribuit, dictaturaque ſe abdicat, &
ab urbe proficiſcitur, Brundiſiumque pervenit:
eo legiones XII & equitatum omnem venire iuſ-
ſerat. Sed tantum navium reperit, ut anguſte
XV millia legionariorum militum, D equites

transportare possent. Hoc unum [inopia navium] Caesari ad conficiendi belli celeritatem defuit. Atque eae copiae ipsae hoc infrequentiores imponuntur, quod multi Gallicis tot bellis defecerant, longumque iter ex Hispania magnum numerum deminuerat, & gravis autumnus in Apulia circumque Brundisium, ex saluberrimis Galliae & Hispaniae regionibus, omnem exer-
3 citum valetudine tentaverat. Pompeius, annuum spatium ad comparandas copias nactus, quod vacuum a bello atque ab hoste otiosum fuerat, magnam ex Asia Cycladibusque insulis, Corcyra, Athenis, Ponto, Bithynia, Syria, Cilicia, Phoenice & Aegypto classem coëgerat; magnam omnibus locis aedificandam curaverat; magnam imperatam Asiae, Syriae, regibusque omnibus, & dynastis, & tetrarchis, & liberis Achaiae populis pecuniam exegerat; magnam societates earum provinciarum, quas ipse obtine-
4 bat, sibi numerare coëgerat. Legiones effecerat civium Romanorum IX; quinque ex Italia quas transduxerat; unam ex Sicilia veteranam, quam, factam ex duabus, Gemellam appellabat; unam ex Creta & Macedonia, ex veteranis militibus, qui, dimissi a superioribus imperatoribus, in iis provinciis consederant; II ex Asia, quas Lentulus consul conscribendas curaverat. Praeterea magnum numerum ex Thessalia, Boeotia, Achaia, Epiroque, supplementi nomine, in legiones distribuerat. His Antonianos milites admiscuerat. Praeter has exspectabat cum Scipione ex Syria legiones duas;

sagittarios ex Creta, Lacedaemone, Ponto at-
que Syria, reliquisque civitatibus, tria millia
numero habebat; funditorum cohortes sexce-
narias duas; equitum VII millia, ex quibus DC
Gallos Deiotarus adduxerat, D Ariobarzanes ex
Cappadocia, ad eundem numerum Cotys ex Thra-
cia dederat, & Sadalam filium miserat. Ex Ma-
cedonia CC erant, quibus Rhascypolis praeerat,
excellenti virtute: D ex Gabinianis Alexandria,
Gallos Germanosque, quos ibi A. Gabinius prae-
sidii causa apud regem Ptolemaeum reliquerat,
Pompeius filius cum classe adduxerat; DCCC,
quos ex servis suis pastorumque suorum coë-
gerat: CCC Tarcondarius Castor & Donilaus ex
Gallograecia dederant. Horum alter una vene-
rat, alter filium miserat. CC ex Syria a Coma-
geno Antiocho, cui magna praemia Pompeius
tribuit, missi erant; in his plerique hippotoxo-
tae. Huc Dardanos, Bessos, partim mercenarios,
partim imperio aut gratia comparatos, item Ma-
cedonas, Thessalos, ac reliquarum gentium &
civitatum adiecerat, atque eum, quem supra
demonstravimus, numerum expleverat. Fru- 5
menti vim maximam ex Thessalia, Asia, Ae-
gypto, Creta, Cyrenis, reliquisque regioni-
bus comparaverat: hiemare Dyrrhachii, Apol-
loniae, omnibusque oppidis maritimis consti-
tuerat, ut mare Caesarem transire prohiberet:
eius rei causa omni ora maritima classem dis-
posuerat. Praeerat Aegyptiis navibus Pompeius
filius; Asiaticis D. Laelius & C. Triarius; Syria-

cis C. Cassius; Rhodiis C. Marcellus cum C. Coponio; Liburnicae atque Achaicae classi Scribonius Libo & M. Octavius: toti tamen officio maritimo M. Bibulus praepositus cuncta administrabat: ad hunc summa imperii respiciebat.

6 Caesar, ut Brundisium venit, concionatus apud milites: *quoniam prope ad finem laborum ac periculorum esset perventum, aequo animo mancipia atque impedimenta in Italia relinquerent; ipsi expediti naves conscenderent, quo maior numerus militum posset imponi; omniaque ex victoria & ex sua liberalitate sperarent*: conclamantibus omnibus, *imperaret quod vellet; quodcunque imperavisset, se aequo animo esse facturos*: pridie Nonas Ianuarias naves solvit, impositis, ut supra demonstratum est, legionibus septem. Postridie terram attigit. Cerauniorum saxa inter & alia loca periculosa quietam nactus stationem, & portus omnes timens, quos teneri ab adversariis arbitrabatur; ad eum locum, qui appellatur Palaeste, omnibus navibus ad unam incolumibus, milites exposuit.

7 Erant Orici Lucretius Vespillo & Minucius Rufus cum Asiaticis navibus XVIII, quibus iussu D. Laelii praeerant; M. Bibulus cum navibus CX Corcyrae. Sed neque ii, sibi confisi, ex portu prodire sunt ausi, cum Caesar omnino XII naves longas praesidio duxisset, in quibus erant constratae quatuor: neque Bibulus, impeditis navibus dispersisque remigibus, satis mature occurrit, quod prius ad continentem visus est Caesar, quam de eius adventu fama om-

nino in eas regiones perferretur. Expositis militibus, naves eadem nocte Brundisium a Caesare remittuntur, ut reliquae legiones equitatusque transportari possent. Huic officio praepositus erat Fufius Calenus, legatus, qui celeritatem in transportandis legionibus adhiberet. Sed serius a terra provectae naves, neque usae nocturna aura, in redeundo offenderunt. Bibulus enim, Corcyrae certior factus de adventu Caesaris, sperans, alicui se parti onustarum navium occurrere posse, inanibus occurrit, &c, nactus circiter xxx, in eas indiligentiae suae ac doloris iracundiam erupit, omnesque incendit; eodemque igne nautas dominosque navium interfecit, magnitudine poenae reliquos deterrere sperans. Hoc confecto negotio, a Salonis ad Orici portum stationes litoraque omnia longe lateque classibus occupavit; custodiisque diligentius dispositis, ipse gravissima hieme in navibus excubabat, neque ullum laborem aut munus despiciens, neque subsidium exspectans, si in Caesaris complexum venire posset. Discessu Liburnarum ex Illyrico, M. Octavius cum iis, quas habebat, navibus Salonas pervenit. Ibi concitatis Dalmatis reliquisque barbaris, Issam a Caesaris amicitia avertit: conventum Salonis cum neque pollicitationibus, neque denuntiatione periculi permovere posset, oppidum oppugnare instituit: est autem oppidum & loci natura, & colle munitum: sed celeriter cives Romani, ligneis effectis turribus, iis sese munie-

8 (margin, beside "nino in eas regiones perferretur. Expositis mili-"); 9 (margin, beside "in Caesaris complexum venire posset. Discessu")

runt; & cum essent infirmi ad resistendum pro-
pter paucitatem hominum, crebris confecti vul-
neribus, ad extremum auxilium descenderunt,
servosque omnes puberes liberaverunt, &, prae-
sectis omnium mulierum crinibus, tormenta ef-
fecerunt. Quorum cognita sententia, Octavius
quinis castris oppidum circumdedit, atque uno
tempore obsidione & oppugnationibus eos pre-
mere coepit. Illi omnia perpeti parati, maxime
a re frumentaria laborabant. Quare missis ad Cae-
sarem legatis, auxilium ab eo petebant: reli-
qua, ut poterant, per se incommoda sustine-
bant: & longo interposito spatio, cum diutur-
nitas oppugnationis negligentiores Octavianos
effecisset, nacti occasionem meridiani temporis,
discessu eorum, pueris mulieribusque in muro
dispositis, ne quid quotidianae consuetudinis
desideraretur, ipsi, manu facta, cum iis, quos
nuper manumissos liberaverant, in proxima Octa-
vii castra irruperunt. His expugnatis, eodem im-
petu altera sunt adorti; inde tertia, & quarta;
& deinceps reliqua: omnibusque eos castris ex-
pulerunt, &, magno numero interfecto, reli-
quos atque ipsum Octavium in naves confugere
coëgerunt. Hic fuit oppugnationis exitus. Iam-
que hiems appropinquabat, &, tantis detrimen-
tis acceptis, Octavius, desperata oppugnatione
oppidi, Dyrrhachium sese ad Pompeium rece-
10 pit. Demonstratum est, L. Vibullium Rufum,
Pompeii praefectum, bis in potestatem perve-
nisse Caesaris, atque ab eo esse dimissum, semel

ad Corfinium, iterum in Hispania. Hunc pro suis beneficiis Caesar idoneum iudicaverat, quem cum mandatis ad Cn. Pompeium mitteret; eundemque apud Cn. Pompeium, auctoritatem habere intelligebat. Erat autem haec summa mandatorum: *debere utrumque pertinaciae finem facere, & ab armis discedere, neque amplius fortunam periclitari: satis esse magna utrimque incommoda accepta, quae pro disciplina & praeceptis habere possent, ut reliquos casus timerent. Illum Italia expulsum, amissa Sicilia & Sardinia, duabusque Hispaniis, & cohortibus in Italia atque Hispania civium Romanorum* C *atque* XXX; *se morte Curionis & detrimento Africani exercitus tanto, militumque deditione ad Corcyram. Proinde sibi ac reipublicae parcerent. Quantum in bello fortuna posset, iam ipsi incommodis suis satis essent documento. Hoc unum esse tempus de pace agendi, dum sibi uterque confideret, & pares ambo viderentur: si vero alteri paullum modo tribuisset fortuna, non esse usurum conditionibus pacis eum, qui superior videretur, neque fore aequa parte contentum, qui se omnia habiturum confideret: conditiones pacis, quoniam antea convenire non potuissent, Romae ab senatu & a populo peti debere: interea & reipublicae & ipsis placere oportere, si uterque in concione statim iuravisset, se triduo proximo exercitum dimissurum. Depositis armis auxiliisque, quibus nunc confiderent, necessario populi senatusque iudicio fore utrumque contentum. Haec quo facilius Pompeio probari possent, omnes suas terrestres urbiumque copias di-*

11 *missurum.* Vibullius, his expositis a Caesare, non
minus necessarium esse existimavit, de repenti-
no adventu Caesaris Pompeium fieri certiorem,
uti ad id consilium capere posset, antequam de
mandatis agi inciperet; atque ideo, continua-
to & nocte & die itinere, atque mutatis ad
celeritatem iumentis, ad Pompeium conten-
dit, ut adesse Caesarem omnibus copiis nuntia-
ret. Pompeius erat eo tempore in Candavia,
iterque ex Macedonia in hiberna Apolloniam
Dyrrhachiumque habebat. Sed re nova pertur-
batus, maioribus itineribus Apolloniam petere
coepit, ne Caesar orae maritimae civitates oc-
cuparet. At ille, expositis militibus, eodem
die Oricum proficiscitur. Quo cum venisset,
L. Torquatus, qui iussu Pompeii oppido prae-
erat, praesidiumque ibi Parthinorum habebat,
conatus portis clausis oppidum defendere; cum
Graecos murum adscendere atque arma capere
iuberet; illi autem se contra imperium populi
Romani pugnaturos esse negarent; oppidani au-
tem etiam sua sponte Caesarem recipere cona-
rentur: desperatis omnibus auxiliis, portas ape-
ruit, & se atque oppidum Caesari dedidit, in-
12 columisque ab eo conservatus est. Recepto Cae-
sar Orico, nulla interposita mora, Apolloniam
proficiscitur. Eius adventu audito, L. Staberius,
qui ibi praeerat, aquam comportare in arcem,
atque eam munire, obsidesque ab Apolloniati-
bus exigere coepit. Illi vero *daturos se negare*,
neque portas consuli praeclusuros; neque sibi iudi-

cium sumturos contra atque omnis Italia populusque Romanus iudicavisset. Quorum cognita voluntate, clam profugit Apollonia Staberius. Illi ad Caesarem legatos mittunt, oppidoque recipiunt. Hos sequuntur Bullidenses, Amantiani, & reliquae finitimae civitates, totaque Epirus, &, legatis ad Caesarem missis, quae imperaret, facturos pollicentur. At Pompeius, cognitis iis re- 13
bus, quae erant Orici atque Apolloniae gestae, Dyrrhachio timens, diurnis eo nocturnisque itineribus contendit. Simul ac Caesar appropinquare dicebatur, tantus terror incidit eius exercitui, quod properans noctem diei coniunxerat, neque iter intermiserat, ut paene omnes in Epiro finitimisque regionibus signa relinquerent, complures arma proiicerent, ac fugae simile iter videretur. Sed, cum prope Dyrrhachium Pompeius constitisset, castraque metari iussisset, perterrito etiam tum exercitu, princeps Labienus procedit, iuratque se eum non deserturum, eundemque casum subiturum, quemcunque ei fortuna tribuisset. Hoc idem reliqui iurant legati: hos tribuni militum centurionesque sequuntur, atque idem omnis exercitus iurat. Caesar, praeoccupato itinere ad Dyrrhachium, finem properandi facit, castraque ad flumen Apsum ponit in finibus Apolloniatium, ut vigiliis castellisque bene meritae civitates tutae essent [praesidio;] ibique reliquarum ex Italia legionum adventum exspectare, & sub pellibus hiemare constituit. Hoc idem Pompeius facit;

& trans flumen Apsum positis castris, eo copias
14 omnes auxiliaque conduxit. Calenus, legionibus equitibusque Brundisii in naves impositis, ut erat praeceptum a Caesare, quantum navium facultatem habebat, naves solvit, paullumque progressus a portu, literas a Caesare accipit, quibus est certior factus, portus litoraque omnia classibus adversariorum teneri. Quo cognito, se in portum recipit, navesque omnes revocat. Una ex iis, quae perseveravit, neque imperio Caleni obtemperavit, quod erat sine militibus, privatoque consilio administrabatur, delata Oricum, atque a Bibulo expugnata est: qui de servis liberisque omnibus ad impuberes supplicium sumit, & ad unum interficit. Ita exiguo tempore, magnoque casu totius exercitus salus
15 constitit. Bibulus, ut supra demonstratum est, erat cum classe ad Oricum: & sicuti mari portibusque Caesarem prohibebat, ita ipse omni terra earum regionum prohibebatur: praesidiis enim dispositis, omnia litora a Caesare tenebantur, neque lignandi, neque aquandi, neque naves ad terram religandi potestas fiebat. Erat res in magna difficultate, summisque angustiis rerum necessariarum premebantur, adeo ut cogerentur, sicuti reliquum commeatum, ita ligna atque aquam Corcyra navibus onerariis supportare: atque uno etiam tempore accidit, ut, difficilioribus usi tempestatibus, ex pellibus, quibus erant tectae naves, nocturnum excipere rorem cogerentur: quas tamen difficultates patien-

ter atque aequo animo ferebant, neque sibi nudanda litora & relinquendos portus existimabant. Sed cum essent, in quibus demonstravi, angustiis, ac se Libo cum Bibulo coniunxisset, loquuntur ambo ex navibus cum M. Acilio & Statio Murco, legatis, quorum alter oppidi muris, alter praesidiis terrestribus praeerat, velle se de maximis rebus cum Caesare loqui, si sibi eius facultas detur. Huc addunt pauca rei confirmandae causa, ut de compositione acturi viderentur. Interim postulant, ut sint induciae, atque ab iis impetrant: magnum enim, quod afferebant, videbatur, & Caesarem id summe sciebant cupere, & profectum aliquid Vibullii mandatis existimabatur. Caesar, eo tempore cum 16
legione una profectus ad recipiendas ulteriores civitates, & rem frumentariam expediendam, qua anguste utebatur, erat ad Buthrotum, oppositum Corcyrae. Ibi certior ab Acilio & Murco per literas factus de postulatis Libonis & Bibuli, legionem relinquit; ipse Oricum revertitur. Eo cum venisset, evocantur illi ad colloquium. Prodit Libo, atque excusat Bibulum, *quod is iracundia summa erat, inimicitiasque habebat etiam privatas cum Caesare, ex aedilitate & praetura conceptas; ob eam rem colloquium vitasse, ne res maximae spei maximaeque utilitatis eius iracundia impedirentur. Pompeii summam esse ac fuisse semper voluntatem, ut componeretur, atque ab armis discederetur: sed potestatem se eius rei nullam habere, propterea quod de concilii sententia sum-*

mam belli rerumque omnium Pompeio permiserint: sed postulatis Caesaris cognitis, missuros ad Pompeium, atque illum reliqua per se acturum, hortantibus ipsis: interea manerent induciae, dum ab illo rediri posset; neve alter alteri noceret. Huc addit pauca de causa, & de copiis auxiliisque suis: quibus rebus neque tum respondendum Caesar existimavit; neque nunc, ut memoriae prodan-
17 tur, satis causae putamus. Postulabat Caesar, *ut legatos sibi ad Pompeium sine periculo mittere liceret; idque ipsi fore reciperent, aut acceptos per se ad eum perducerent. Quod ad inducias pertineret, sic belli rationem esse divisam, ut illi classe naves auxiliaque sua impedirent, ipse ut aqua terraque eos prohiberet: si hoc sibi remitti vellent, remitterent ipsi de maritimis custodiis; sin illud tenerent, se quoque id retenturum: nihilo minus tamen agi posse de compositione, ut haec non remitterentur; neque hanc rem esse impedimenti loco.* Illi neque legatos Caesaris recipere, neque periculum praestare eorum, sed totam rem ad Pompeium reiicere: unum instare, de induciis, vehementissimeque contendere. Quos ubi Caesar intellexit praesentis periculi atque inopiae vitandae causa omnem orationem instituisse, neque ullam spem aut conditionem pacis afferre; ad reliquam co-
18 gitationem belli sese recepit. Bibulus, multos dies terra prohibitus, & graviore morbo ex frigore ac labore implicitus, cum neque curari posset, neque susceptum officium deserere vellet, vim morbi sustinere non potuit. Eo mor-

tuo, ad neminem unum summa imperii redit; sed separatim suam quisque classem ad arbitrium suum administrabat. Vibullius, sedato tumultu, quem repentinus Caesaris adventus concitaverat, ubi primum, rursus adhibito Libone, & L. Lucceio & Theophane, quibuscum communicare de maximis rebus Pompeius consueverat, de mandatis Caesaris agere instituit, eum ingressum in sermonem Pompeius interpellavit, & loqui plura prohibuit. *Quid mihi, inquit, aut vita, aut civitate opus est, quam beneficio Caesaris habere videbor? cuius rei opinio tolli non poterit, cum in Italiam, ex qua profectus sum, reductus existimabor.* Bello perfecto, ab iis Caesar haec dicta cognovit, qui sermoni interfuerunt: conatus tamen nihilo minus est, aliis rationibus per colloquia de pace agere. Inter bina ca- 19
stra Pompeii atque Caesaris unum flumen tantum intererat Apsus, crebraque inter se colloquia milites habebant; neque ullum interim telum per pactiones colloquentium transiiciebatur. Mittit P. Vatinium legatum ad ripam ipsam fluminis, qui ea, quae maxime ad pacem pertinere viderentur, ageret, & crebro magna voce pronuntiaret, *liceretne civibus ad cives de pace legatos mittere, quod etiam fugitivis ab saltu Pyrenaeo praedonibusque licuisset: praesertim, ut id agerent, ne cives cum civibus armis decertarent?* Multa suppliciter locutus est, ut de sua atque omnium salute debebat, silentioque ab utrisque militibus auditus. Responsum est ab altera parte, A.

Varronem profiteri, se altera die ad colloquium venturum; atque una ubi utrimque admodum tuto legati venire, & quae vellent, exponere possent, certumque ei rei tempus constituitur. Quo cum esset postero die ventum, magna utrimque multitudo convenit; magnaque erat eius rei exspectatio, atque omnium intenti animi ad pacem esse videbantur. Qua ex frequentia T. Labienus prodit, submissa oratione loqui de pace, atque altercari cum Vatinio incipit. Quorum mediam orationem interrumpunt undique subito tela immissa, quae ille obtectus armis militum vitavit. Vulnerantur tamen complures; in his Cornelius Balbus, M. Plotius, L. Tiburtius centuriones, militesque nonnulli. Tum Labienus: *Desinite ergo de compositione loqui: nam nobis, nisi Caesaris capite relato, pax esse nulla*
20 *potest.* Iisdem temporibus Romae M. Coelius Rufus praetor, causa debitorum suscepta, initio magistratus tribunal suum iuxta C. Trebonii praetoris urbani sellam collocavit; & si quis appellasset de aestimatione & de solutionibus, quae per arbitrum fierent, ut Caesar praesens constituerat, fore auxilio pollicebatur. Sed fiebat aequitate decreti, & humanitate Trebonii, qui his temporibus clementer & moderate ius dicendum existimabat, ut reperiri non possent, a quibus initium appellandi nasceretur. Nam fortasse inopiam excusare, & calamitatem aut propriam suam aut temporum queri, & difficultates auctionandi proponere, etiam medio-

cris est animi; integras vero tenere possessiones, qui se debere fateantur, cuius animi, aut cuius impudentiae est? Itaque, hoc qui postularet, reperiebatur nemo. Atque ipsis, ad quorum commodum pertinebat, durior inventus est Coelius. Et ab hoc profectus initio, ne frustra ingressus turpem causam videretur, legem promulgavit, ut sexies seni dies sine usuris creditae pecuniae solvantur. Cum resisteret Servilius con- 21
sul, reliquique magistratus, & minus opinione sua efficeret: ad hominum excitanda studia, sublata priore lege, duas promulgavit; unam, qua mercedes habitationum annuas conductoribus donavit; alteram tabularum novarum; impetuque multitudinis in C. Trebonium facto, & nonnullis vulneratis, eum de tribunali deturbavit. De quibus rebus Servilius consul ad senatum retulit, senatusque Coelium ab republica removendum censuit. Hoc decreto eum consul senatu prohibuit, & concionari conantem de rostris deduxit. Ille, ignominia & dolore permotus, palam se proficisci ad Caesarem simulavit; clam, nuntiis ad Milonem missis, (qui, Clodio interfecto, eo nomine erat damnatus,) atque eo in Italiam evocato, quod, magnis muneribus datis, gladiatoriae familiae reliquias habebat, sibi coniunxit, atque eum in Thurinum ad sollicitandos pastores praemisit. Ipse cum Casilinum venisset, unoque tempore signa eius militaria atque arma Capuae essent comprehensa, & familia Neapoli visa, atque proditio oppidi

appareret; patefactis consiliis, exclusus Capua;
& periculum veritus, quod conventus arma ce-
perat, atque eum hostis loco habendum existi-
mabat, consilio destitit, atque eo itinere sese
22 avertit. Interim Milo, dimissis circum munici-
pia literis, ea, quae faceret, iussu atque impe-
rio facere Pompeii, quae mandata ad se per Bi-
bulum delata essent, quos ex aere alieno labo-
rare arbitrabatur, sollicitabat. Apud quos cum
proficere nihil posset; quibusdam solutis erga-
stulis, Cosam in agro Thurino oppugnare coe-
pit. Eo cum a Q. Paedio praetore cum legio-
ne ** lapide ictus ex muro, periit; & Coelius,
profectus, ut dictitabat, ad Caesarem, pervenit
Thurios: ubi, cum quosdam eius municipii
sollicitaret, equitibusque Caesaris Gallis atque
Hispanis, qui eo praesidii causa missi erant, pe-
cuniam polliceretur, ab iis est interfectus. Ita
magnarum initia rerum, quae occupatione ma-
gistratuum & temporum sollicitam Italiam ha-
bebant, celerem & facilem exitum habuerunt.
23 Libo, profectus ab Orico cum classe, cui prae-
erat, navium quinquaginta, Brundisium venit,
insulamque, quae contra Brundisinum portum
est, occupavit; quod praestare arbitrabatur,
unum locum, qua necessarius nostris erat egres-
sus, quam omnia litora ac portus custodia
clausos tueri. Hic repentino adventu naves one-
rarias quasdam nactus incendit, & unam fru-
mento onustam abduxit, magnumque nostris
terrorem iniecit, & noctu militibus & sagitta-

riis in terram expositis, praesidium equitum deiecit, & adeo loci opportunitate profecit, uti ad Pompeium literas mitteret, *naves reliquas, si vellet, subduci & refici iuberet: sua classe auxilia sese Caesaris prohibiturum.* Erat eo tempore An- 24
tonius Brundisii; qui, virtuti militum confisus, scaphas navium magnarum circiter LX cratibus pluteisque contexit, eoque milites delectos imposuit, atque eas in litore pluribus locis separatim disposuit, navesque triremes duas, quas Brundisii faciendas curaverat, per causam exercendorum remigum ad fauces portus prodire iussit. Has cum audacius progressas Libo vidisset, sperans intercipi posse, quadriremes quinque ad eas misit. Quae cum navibus nostris appropinquassent, nostri veterani in portum refugiebant: illi, studio incitati, incautius sequebantur. Iam ex omnibus partibus subito Antonianae scaphae, signo dato, se in hostes incitaverunt, primoque impetu unam ex his quadriremem cum remigibus defensoribusque suis ceperunt, reliquas turpiter refugere coëgerunt. Ad hoc detrimentum accessit, ut, equitibus per oram maritimam ab Antonio dispositis, aquari prohiberentur. Qua necessitate & ignominia permotus Libo, discessit a Brundisio, obsessionemque nostrorum omisit. Multi iam menses trans- 25
ierant, & hiems iam praecipitaverat, neque Brundisio naves legionesque ad Caesarem veniebant: ac nonnullae eius rei praetermissae occasiones Caesari videbantur, quod certe saepe

flaverant venti, quibus necessario committendum existimabat: quantoque eius amplius processerat temporis, tanto erant alacriores ad custodias, qui classibus praeerant; maioremque fiduciam prohibendi habebant, & crebris Pompeii literis castigabantur, quoniam primo venientem Caesarem non prohibuissent, ut reliquos eius exercitus impedirent: duriusque quotidie tempus ad transportandum lenioribus ventis exspectabant. Quibus rebus permotus Caesar Brundisium ad suos severius scripsit, nacti idoneum ventum ne occasionem navigandi dimitterent, si vel ad litora Apolloniatium cursum dirigere, atque eo naves eiicere possent. Haec a custodiis classium loca maxime vacabant, quod se longius a portibus committere non auderent.

26 Illi, adhibita audacia & virtute, administrantibus M. Antonio & Fufio Caleno, multum ipsis militibus hortantibus, neque ullum periculum pro salute Caesaris recusantibus, nacti austrum, naves solvunt, atque altera die Apolloniam Dyrrhachiumque praetervehuntur. Qui cum essent ex continenti visi, C. Coponius, qui Dyrrhachii classi Rhodiae praeerat, naves ex portu educit; & cum iam nostris remissiore vento appropinquassent, idem auster increbuit, nostrisque praesidio fuit. Neque vero ille ob eam caussam conatu desistebat, sed labore & perseverantia nautarum se vim tempestatis superare posse sperabat, praetervectosque Dyrrhachium magna vi venti nihilo secius sequebatur. Nostri, usi

fortunae beneficio, tamen impetum classis timebant, si forte ventus remisisset. Nacti portum, qui appellatur Nymphaeum, ultra Lissum millia passuum tria, eo naves introduxerunt, (qui portus ab africo tegebatur, ab austro non erat tutus,) leviusque tempestatis, quam classis, periculum aestimaverunt. Quo simul atque intus est itum, incredibili felicitate auster, qui per biduum flaverat, in africum se vertit. Hic subi- 27
tam commutationem fortunae videre licuit. Qui modo sibi timuerant, hos tutissimus portus recipiebat: qui nostris navibus periculum intulerant, de suo timere cogebantur. Itaque, tempore commutato, tempestas & nostros texit, & naves Rhodias afflixit, ita, ut ad unam omnes constratae, numero XVI, eliderentur, & naufragio interirent, & ex magno remigum propugnatorumque numero pars ad scopulos allisa interficeretur, pars ab nostris detraheretur: quos omnes conservatos Caesar domum remisit. No- 28
strae naves duae, tardius cursu confecto, in noctem coniectae, cum ignorarent, quem locum reliquae cepissent, contra Lissum in ancoris constiterunt. Has, scaphis minoribusque navigiis compluribus submissis, Otacilius Crassus, qui Lissi praeerat, expugnare parabat: simul de deditione eorum agebat, & incolumitatem deditis pollicebatur. Harum altera navis ducentos viginti ex legione tironum sustulerat: altera ex veterana paullo minus ducentis. Hic cognosci licuit, quantum esset hominibus praesidii in ani-

mi fortitudine. Tirones enim, multitudine navium perterriti, & salo nauseaque confecti, iureiurando accepto, nihil iis nocituros hostes, se Otacilio dediderunt: qui omnes, ad eum producti, contra religionem iurisiurandi in eius conspectu crudelissime interficiuntur. At veteranae legionis milites, item conflictati & tempestatis & sentinae vitiis, neque ex pristina virtute remittendum aliquid putaverunt; sed, tractandis conditionibus & simulatione deditionis extracto primo noctis tempore, gubernatorem in terram navem eiicere cogunt; ipsi, idoneum locum nacti, reliquam noctis partem ibi confecerunt, & luce prima, missis ad eos ab Otacilio equitibus, qui eam partem orae maritimae asservabant, circiter CD, quique eos armati ex praesidio secuti sunt, se defenderunt, & nonnullis eorum inter-
29 fectis, incolumes se ad nostros receperunt. Quo facto, conventus civium Romanorum, qui Lissum obtinebant, quod oppidum iis antea Caesar attribuerat, muniendumque curaverat, Antonium recepit, omnibusque rebus iuvit. Otacilius, sibi timens, oppido fugit, & ad Pompeium pervenit. Expositis copiis Antonius, quarum erat summa veteranarum trium legionum, uniusque tironum, & equitum DCCC, plerasque naves in Italiam remittit ad reliquos milites equitesque transportandos: pontones, quod est genus navium Gallicarum, Lissi relinquit, hoc consilio, ut si forte Pompeius, vacuam existimans Italiam, eo transiecisset exercitum, quae opinio

erat edita in vulgus, aliquam Caesar ad inse-
quendum facultatem haberet: nuntiosque ad
eum celeriter mittit, quibus regionibus exerci-
tum exposuisset, & quid militum transvexisset.
Haec eodem fere tempore Caesar atque Pom- 30
peius cognoscunt: nam praetervectas Apollo-
niam Dyrrhachiumque naves viderant; ipsi iter
secundum eas terra direxerant; sed quo essent
eae delatae, primis diebus ignorabant: cognita-
que re, diversa sibi ambo consilia capiunt: Cae-
sar, ut quam primum se cum Antonio coniun-
geret; Pompeius, ut venientibus in itinere se
opponeret, si imprudentes ex insidiis adoriri
posset: eodemque die uterque eorum ex castris
stativis a flumine Apso exercitum educunt;
Pompeius clam & noctu, Caesar palam atque
interdiu. Sed Caesari circuitu maiore iter erat
longius, adverso flumine, ut vado transire pos-
set: Pompeius, quia expedito itinere flumen ei
transeundum non erat, magnis itineribus ad
Antonium contendit, atque, eum ubi appro-
pinquare cognovit, idoneum locum nactus, ibi
copias collocavit, suosque omnes castris conti-
nuit, ignesque fieri prohibuit, quo occultior
esset eius adventus. Haec ad Antonium statim
per Graecos deferuntur. Ille, missis ad Caesarem
nuntiis, unum diem sese castris tenuit: altero
die ad eum pervenit Caesar. Cuius adventu co-
gnito, Pompeius, ne duobus circumcludere-
tur exercitibus, ex eo loco discedit, omnibus-
que copiis ad Asparagium Dyrrhachinorum per-

31 venit, atque ibi idoneo loco castra ponit. His temporibus Scipio, detrimentis quibusdam circa montem Amanum acceptis, sese imperatorem appellaverat. Quo facto, civitatibus tyrannisque magnas imperaverat pecunias: item a publicanis suae provinciae debitam biennii pecuniam exegerat, & ab eisdem insequentis anni mutuam praeceperat, equitesque toti provinciae imperaverat. Quibus coactis, finitimis hostibus Parthis post se relictis, qui paullo ante M. Crassum imperatorem interfecerant, & M. Bibulum in obsidione habuerant, legiones equitesque ex Syria deduxerat: summaque in sollicitudine ac timore Parthici bellici in provinciam cum venisset, ac nonnullae militum voces tum audirentur, *sese, contra hostem si ducerentur, ituros, contra civem & consulem arma non laturos;* deductis Pergamum atque in locupletissimas urbes in hiberna legionibus, maximas largitiones fecit, & confirmandorum militum causa diri-
32 piendas iis civitates dedit. Interim acerbissime imperatae pecuniae tota provincia exigebantur: multa praeterea generatim ad avaritiam excogitabantur. In capita singula servorum ac liberorum tributum imponebatur: columnaria, ostiaria, frumentum, milites, remiges, arma, tormenta, vecturae imperabantur: cuius modo rei nomen reperiri poterat, hoc satis esse ad cogendas pecunias videbatur. Non solum urbibus, sed paene vicis castellisque singulis cum imperio praeficiebantur. Qui horum quid acerbissi-

me crudelissimeque fecerat, is & vir & civis optimus habebatur. Erat plena lictorum & imperiorum provincia; differta praefectis atque exactoribus, qui, praeter imperatas pecunias, suo etiam privato compendio serviebant: dictitabant enim, se, domo patriaque expulsos, omnibus necessariis egere rebus, ut honesta praescriptione rem turpissimam tegerent. Accedebant ad haec gravissimae usurae, quod in bello plerumque accidere consuevit, universis imperatis pecuniis: quibus in rebus prolationem diei donationem esse dicebant. Itaque aes alienum provinciae eo biennio multiplicatum est. Neque minus ob eam caussam civibus Romanis eius provinciae [sed] in singulos conventus singulasque civitates certae pecuniae imperabantur, mutuasque illas ex S. C. exigi dictitabant: publicanis, uti in Syria fecerant, insequentis anni vectigal pro mutuo. Praeterea Ephesi a fa- 33
no Dianae depositas antiquitus pecunias Scipio tolli iubebat: certaque eius rei die constituta, cum in fanum ventum esset, adhibitis compluribus senatorii ordinis, quos advocaverat Scipio, literae ei redduntur a Pompeio, *mare transisse cum legionibus Caesarem: properaret ad se cum exercitu venire, omniaque posthaberet.* His literis acceptis, quos advocaverat, dimittit: ipse iter in Macedoniam parare incipit, paucisque post diebus est profectus. Haec res Ephesiae pecuniae salutem attulit. Caesar, Antonii exercitu 34
coniuncto, deducta Orico legione, quam tuen-

dae orae maritimae causa posuerat, tentandas
sibi provincias, longiusque procedendum exi-
stimabat; & cum ad eum ex Thessalia Aetolia-
que legati venissent, qui praesidio misso polli-
cerentur, earum gentium civitates imperata fa-
cturas, L. Cassium Longinum cum legione ti-
ronum, quae appellabatur XXVII, atque equi-
tibus CC in Thessaliam; C. Calvisium Sabinum
cum cohortibus V paucisque equitibus in Aeto-
liam misit: maximeque eos, quod erant propin-
quae regiones, de re frumentaria ut provide-
rent, hortatus est. Cn. Domitium Calvinum cum
legionibus duabus, XI & XII, & equitibus D
in Macedoniam proficisci iubet: cuius provin-
ciae ab ea parte, quae Libera appellatur, Me-
nedemus, princeps earum regionum, missus
legatus, omnium suorum excellens studium pro-
35 fitebatur. Ex his Calvisius, primo adventu sum-
ma omnium Aetolorum receptus voluntate,
praesidiis adversariorum Calydone & Naupacto
reiectis, omni Aetolia potitus est. Cassius in Thes-
saliam cum legione pervenit. Hic cum essent fa-
ctiones duae, varia voluntate civitatum uteba-
tur. Hegesaretos, veteris homo potentiae, Pom-
peianis rebus studebat: Petreius, summae nobi-
litatis adolescens, suis ac suorum opibus Caesa-
36 rem enixe iuvabat. Eodemque tempore Domi-
tius in Macedoniam venit: & cum ad eum fre-
quentes civitatum legationes convenire coepissent,
nuntiatum est, adesse Scipionem cum legioni-
bus, magna & opinione & fama omnium: nam

plerumque in novitate fama antecedit. Hic nullo in loco Macedoniae moratus, magno impetu contendit ad Domitium, & cum ab eo millia passuum XX abfuisset, subito se ad Cassium Longinum in Thessaliam convertit. Hoc adeo celeriter fecit, ut simul adesse & venire nuntiaretur: & quo iter expeditius faceret, M. Favonium ad flumen Haliacmonem, quod Macedoniam a Thessalia dividit, cum cohortibus VIII praesidio impedimentis legionum reliquit, castellumque ibi muniri iussit. Eodem tempore equitatus regis Cotys ad castra Cassii advolavit, qui circum Thessaliam esse consueverat. Tum timore perterritus Cassius, cognito Scipionis adventu, visisque equitibus, quos Scipionis esse arbitrabatur, ad montes se convertit, qui Thessaliam cingunt, atque ex his locis Ambraciam versus iter facere coepit. At Scipionem, properantem sequi, literae sunt consecutae a M. Favonio, Domitium cum legionibus adesse, neque se praesidium, ubi constitutus esset, sine auxilio Scipionis tenere posse. Quibus literis acceptis, consilium Scipio iterque commutat; Cassium sequi desistit, Favonio auxilium ferre contendit. Itaque, die ac nocte continuato itinere, ad eum pervenit, tam opportuno tempore, ut simul Domitiani exercitus pulvis cerneretur, & primi antecursores Scipionis viderentur. Ita Cassio industria Domitii, Favonio Scipionis celeritas salutem attulit. Scipio, bi- 37
duum castris stativis moratus ad flumen, quod

inter eum & Domitii agmen fluebat, Haliacmonem tertio die prima luce exercitum vado transducit, & castris positis, postero die mane copias ante frontem castrorum struit. Domitius tum quoque sibi dubitandum non putavit, quin, productis legionibus, proelio decertaret. Sed, cum esset inter bina castra campus circiter millium passuum sex, Domitius castris Scipionis aciem suam subiecit: ille a vallo non discedere perseveravit: attamen aegre retentis Domitianis militibus, est factum, ne proelio contenderetur; & maxime, quod rivus difficilibus ripis, castris Scipionis subiectus, progressus nostrorum impediebat. Quorum studium alacritatemque pugnandi cum cognovisset Scipio, suspicatus fore, ut postero die aut invitus dimicare cogeretur, aut magna cum infamia castris se continere, qui magna exspectatione venisset, temere progressus turpem habuit exitum, & noctu, ne conclamatis quidem vasis, flumen transit, atque in eandem partem, ex qua venerat, rediit; ibique prope flumen edito natura loco castra posuit. Paucis diebus interpositis, noctu insidias equitum collocavit, quo in loco superioribus fere diebus nostri pabulari consueverant. Et cum quotidiana consuetudine Q. Varus praefectus equitum Domitii, venisset; subito illi ex insidiis consurrexerunt. Sed nostri fortiter eorum impetum tulerunt, celeriterque ad suos quisque ordines rediit, atque ultro universi in hostes impetum fecerunt. Ex his circiter LXXX interfectis, reli-

quis in fugam coniectis, noſtri, duobus amiſ-
ſis, in caſtra ſe receperunt. His rebus geſtis, 38
Domitius, ſperans Scipionem ad pugnam elici
poſſe, ſimulavit, ſeſe anguſtiis rei frumentariae
adductum caſtra movere; vaſisque militari mo-
re conclamatis, progreſſus millia paſſuum tria,
loco idoneo & occulto omnem exercitum equi-
tatumque collocavit. Scipio, ad ſequendum pa-
ratus, equitatum magnamque partem levis ar-
maturae ad explorandum iter Domitii & co-
gnoſcendum praemiſit. Qui cum eſſent progreſ-
ſi, primaeque turmae inſidias intraviſſent; ex
fremitu equorum illata ſuſpicione, ad ſuos ſe
recipere coeperunt: quique hos ſequebantur,
celerem eorum receptum conſpicati, reſtiterunt.
Noſtri, cognitis hoſti inſidiis, ne fruſtra reliquos
exſpectarent, duas nacti turmas exceperunt:
(in his fuit M. Opimius, praefectus equitum:)
reliquos omnes earum turmarum aut interfece-
runt, aut captos ad Domitium perduxerunt. De- 39
ductis orae maritimae praeſidiis, Caeſar, ut ſu-
pra demonſtratum eſt, tres cohortes Orici oppi-
di tuendi cauſa reliquit, iisdemque cuſtodiam
navium longarum transdidit, quas ex Italia trans-
duxerat. Huic officio oppidoque praeerat Aci-
lius legatus. Is naves noſtras interiorem in par-
tem poſt oppidum reduxit, & ad terram deli-
gavit, faucibusque portus navem onerariam ſub-
merſam obiecit, & huic alteram coniunxit, ſu-
per qua turrim effectam ad ipſum introitum
portus oppoſuit, & militibus complevit, tuen-

damque ad omnes repentinos casus transdidit.
40 Quibus cognitis rebus, Cn. Pompeius filius, qui classi Aegyptiae praeerat, ad Oricum venit, submersamque navim, remulco multisque contendens funibus, adduxit; atque alteram navem, quae erat ad custodiam ab Acilio posita, pluribus aggressus navibus, in quibus ad libram fecerat turres, ut ex superiori pugnans loco, integrosque semper defagitatis submittens, & reliquis partibus simul ex terra scalis, & classe moenia oppidi tentans, ut adversariorum manus diduceret, labore & multitudine telorum nostros vicit: defectisque defensoribus, qui omnes scaphis excepti refugerant, etiam navem expugnavit; eodemque tempore ex altera parte molem tenuit naturalem obiectam, quae paene insulam contra oppidum effecerat, qua IV biremes, subiectis scutulis, impulsas vectibus in interiorem partem transduxit. Ita ex utraque parte naves longas aggressus, quae erant deligatae ad terram atque inanes, quatuor ex his abduxit, reliquas incendit. Hoc confecto negotio, D. Laelium ab Asiatica classe abductum reliquit, qui commeatus Bullide atque Amantia importari in oppidum prohibebat: ipse, Lissum profectus, naves onerarias triginta, a M. Antonio relictas, intra portum aggressus, omnes incendit: Lissum expugnare conatus, defendentibus civibus Romanis, qui eius erant conventus, militibusque, quos praesidii causa miserat Caesar, triduum moratus, paucis in oppugnatione amissis, re in-

facta, inde discessit. Caesar, postquam Pom- 41
peium ad Asparagium esse cognovit, eodem cum
exercitu profectus, expugnato in itinere oppi-
do Parthinorum, in quo Pompeius praesidium
habebat, tertio die in Macedoniam ad Pom-
peium pervenit, iuxtaque eum castra posuit;
& postridie, eductis omnibus copiis, acie in-
structa, decernendi potestatem Pompeio fecit.
Ubi illum suis locis se tenere animum advertit,
reducto in castra exercitu, aliud sibi consilium ca-
piendum existimavit. Itaque postero die omni-
bus copiis, magno circuitu, difficili angustoque
itinere, Dyrrhachium profectus est, sperans,
Pompeium aut Dyrrhachium compelli, aut ab
eo intercludi posse, quod omnem commeatum
totiusque belli apparatum is eo contulisset: ut ac-
cidit. Pompeius enim, primo ignorans eius con-
silium, quod diverso ab ea regione itinere pro-
fectum videbat, angustiis rei frumentariae com-
pulsum discessisse existimabat: postea, per ex-
ploratores certior factus, postero die castra mo-
vit, breviore itinere se occurrere ei posse spe-
rans. Quod fore suspicatus Caesar, militesque
adhortatus, ut aequo animo laborem ferrent,
parva parte noctis itinere intermisso, mane Dyr-
rhachium venit, cum primum agmen Pompeii
procul cerneretur, atque ibi castra posuit. Pom- 42
peius, interclusus Dyrrhachio, ubi propositum
tenere non potuit, secundo usus consilio, edi-
to loco, qui appellatur Petra, aditumque ha-
bet navibus mediocrem, atque eas a quibus-

dam protegit ventis, castra communit. Eo partem navium longarum convenire, frumentum commeatumque ab Asia atque omnibus regionibus, quas tenebat, comportari imperat. Caesar, longius bellum ductum iri existimans, & de Italicis commeatibus desperans, quod tanta diligentia omnia litora a Pompeianis tenebantur, classesque ipsius, quas hieme in Sicilia, Gallia, Italia fecerat, morabantur, in Epirum rei frumentariae causa Q. Tullium & L. Canuleium legatum misit: quodque hae regiones aberant longius, locis certis horrea constituit, vecturasque frumenti finitimis civitatibus descripsit; item Lisso Parthinisque, & omnibus castellis, quod esset frumenti, conquiri iussit. Id erat perexiguum, cum ipsius agri natura, quod sunt loca aspera & montuosa, ac plerumque utuntur frumento importato; tum quod Pompeius haec providerat, & superioribus diebus praedae loco Parthinos habuerat, frumentumque omne conquisitum, spoliatis effossisque eo-
43 rum domibus, per equites comportarat. Quibus rebus cognitis, Caesar consilium capit ex loci natura. Erant enim circum castra Pompeii permulti editi atque asperi colles: hos primum praesidiis tenuit, castellaque ibi communiit. Inde, ut loci cuiusque natura ferebat, ex castello in castellum perducta munitione, circumvallare Pompeium instituit: haec spectans, quod angusta re frumentaria utebatur, quodque Pompeius multitudine equitum valebat, quo mi-

nore periculo undique frumentum commeatumque exercitui ſupportare poſſet; ſimul, uti pabulatione Pompeium prohiberet, equitatumque eius ad rem gerendam inutilem efficeret; tertio, ut auctoritatem, qua ille maxime apud exteras nationes niti videbatur, minueret; cum fama per orbem terrarum percrebuiſſet, illum a Caeſare obſideri, neque audere proelio dimicare. Pompeius neque a mari Dyrrhachioque 44
discedere volebat, quod omnem apparatum belli, tela, arma, tormenta, ibi collocaverat, frumentumque exercitui navibus ſupportabat; neque munitiones Caeſaris prohibere poterat, niſi proelio decertare vellet, quod eo tempore ſtatuerat non eſſe faciendum. Relinquebatur, ut, extremam rationem belli ſequens, quam plurimos colles occuparet, & quam latiſſimas regiones praeſidiis teneret, Caeſariſque copias, quam maxime poſſet, diſtineret: id quod accidit. Caſtellis enim XXIV effectis, XV millia paſſuum circuitu amplexus, hoc ſpatio pabulabatur; multaque erant intra eum locum manu ſata, quibus interim iumenta paſceret. Atque ut noſtri, qui perpetuas munitiones habebant, perductas ex caſtellis in proxima caſtella, ne quo loco erumperent Pompeiani, & noſtros poſt tergum adorirentur, timebant: ita illi interiore ſpatio perpetuas munitiones efficiebant, ne quo loco noſtri intrare, atque ipſos a tergo circumvenire poſſent. Sed illi operibus vincebant, quod & numero militum praeſtabant, & interiore ſpa-

tio minorem circuitum habebant. Quae cum erant loca Caesari capienda, etsi prohibere Pompeius totis copiis & dimicare non constituerat; tamen suis locis sagittarios funditoresque mittebat, quorum magnum habebat numerum, multique ex nostris vulnerabantur; magnusque incesserat timor sagittarum, atque omnes fere milites aut ex coactis, aut ex centonibus, aut ex coriis tunicas, aut tegimenta fecerant, quibus tela vitarent.
45 In occupandis praesidiis magna vi uterque nitebatur: Caesar, ut quam angustissime Pompeium contineret; Pompeius, ut quam plurimos colles quam maximo circuitu occuparet: crebraque ob eam causam proelia fiebant. In his cum legio Caesaris IX praesidium quoddam occupavisset, & munire coepisset; huic loco propinquum & contrarium collem Pompeius occupavit, nostrosque opere prohibere coepit: &, cum una ex parte prope aequum aditum haberet, primum sagittariis funditoribusque circumiectis, postea levis armaturae magna multitudine missa, tormentisque prolatis, munitiones impediebat: neque erat facile nostris, uno tempore propugnare & munire. Caesar, cum suos ex omnibus partibus vulnerari videret, recipere se iussit, & loco excedere. Erat per declive receptus: illi autem hoc acrius instabant, neque regredi nostros patiebantur, quod timore adducti locum relinquere videbantur. Dicitur eo tempore glorians apud suos Pompeius dixisse, *Non recusare se, quin nullius usus imperator*

existimaretur, si sine maximo detrimento legiones Caesaris sese recepissent inde, quo temere essent progressae. Caesar, receptui suorum timens, crates 46
ad extremum tumulum contra hostem proferri, & adversas locari; intra has mediocri latitudine fossam, tectis militibus, obduci iussit, locumque in omnes partes quam maxime impediri. Ipse idoneis locis funditores instruxit, ut praesidio nostris se recipientibus essent. His rebus completis, legiones reduci iussit. Pompeiani hoc insolentius atque audacius nostros premere & instare coeperunt, cratesque, pro munitione obiectas, propulerunt, ut fossas transcenderent. Quod cum animadvertisset Caesar, veritus, ne non reducti, sed reiecti viderentur, maiusque detrimentum caperetur, a medio fere spatio suos per Antonium, qui ei legioni praeerat, cohortatus, tuba signum dari, atque in hostes impetum fieri iussit. Milites legionis IX subito conspirati pila coniecerunt, & ex inferiore loco adversus clivum incitati cursu, praecipites Pompeianos egerunt, & terga vertere coëgerunt: quibus ad recipiendum crates directae, longuriique obiecti, & institutae fossae magno impedimento fuerunt. Nostri vero, qui satis habebant sine detrimento discedere, compluribus interfectis, quinque omnino suorum amissis, quietissime se receperunt, paulloque citra eum locum morati, aliis comprehensis collibus, munitiones perfecerunt. Erat nova & inusitata belli 47
ratio, cum tot castellorum numero, tantoque

ſpatio, & tantis munitionibus, & toto obſidio-
nis genere, tum etiam reliquis rebus. Nam qui-
cunque alterum obſidere conati ſunt, percul-
ſos atque infirmos hoſtes adorti, aut proelio ſu-
peratos, aut aliqua offenſione permotos conti-
nuerunt, cum ipſi numero militum equitum-
que praeſtarent: cauſa autem obſidionis haec
fere eſſe conſuevit, ut frumento hoſtes prohi-
beantur. At contra, integras atque incolumes
copias Caeſar inferiore militum numero conti-
nebat; cum illi omnium rerum copia abunda-
rent: quotidie enim magnus undique navium
numerus conveniebat, quae commeatum ſup-
portarent; neque ullus flare ventus poterat, quin
aliqua ex parte ſecundum curſum haberent. Ipſe
autem, conſumtis omnibus longe lateque fru-
mentis, ſummis erat in anguſtiis: ſed tamen
haec ſingulari patientia milites ferebant. Recor-
dabantur enim, eadem ſe ſuperiore anno in Hi-
ſpania perpeſſos, labore & patientia maximum
bellum confeciſſe: meminerant, ad Aleſiam ma-
gnam ſe inopiam perpeſſos, multo etiam maio-
rem ad Avaricum, maximarum ſe gentium vi-
ctores diſceſſiſſe. Non, illis hordeum cum da-
retur, non legumina recuſabant: pecus vero,
cuius rei ſumma erat ex Epiro copia, magno
48 in honore habebant. Eſt etiam genus radicis in-
ventum ab iis, qui fuerant cum Valerio, quod
appellatur chara, quod admixtum lacte multum
inopiam levabat. Id ad ſimilitudinem panis ef-
ficiebant. Eius erat magna copia. Ex hoc effe-

ctos panes, cum in colloquiis Pompeiani famem nostris obiectarent, vulgo in eos iaciebant, ut spem eorum minuerent. Iamque frumenta ma- 49 turescere incipiebant, atque ipsa spes inopiam sustentabat, quod celeriter se habituros copiam confidebant: crebraeque voces militum in vigiliis colloquiisque audiebantur, *prius se cortice ex arboribus victuros, quam Pompeium e manibus dimissuros.* Libenter etiam ex perfugis cognoscebant, equos eorum vix tolerari, reliqua vero iumenta interisse; uti autem ipsos valetudine non bona, cum angustiis loci, & odore tetro ex multitudine cadaverum, & quotidianis laboribus, insuetos operum, tum aquae summa inopia affectos: omnia enim flumina, atque omnes rivos, qui ad mare pertinebant, Caesar aut averterat, aut magnis operibus obstruxerat. Atque ut erant loca montuosa, & ad specus angustiae vallium, has sublicis in terram demissis praesepserat, terramque adgesserat, ut aquam continerent. Itaque illi necessario loca sequi demissa ac palustria, & puteos fodere, cogebantur; atque hunc laborem ad quotidiana opera addebant: qui tamen fontes a quibusdam praesidiis aberant longius, & celeriter aestibus exarescebant. At Caesaris exercitus optima valetudine summaque aquae copia utebatur; tum commeatus omni genere praeter frumentum abundabat: quibus quotidie melius succedere tempus, maioremque spem maturitate frumentorum proponi videbant. In novo genere belli no- 50

vae ab utrisque bellandi rationes reperiebantur. Illi, cum animum advertissent ex ignibus, nocte cohortes nostras ad munitiones excubare, silentio aggressi universas, intra multitudinem sagittas coniiciebant, & se confestim ad suos recipiebant. Quibus rebus nostri, usu docti, haec reperiebant remedia, ut alio loco ignes facerent, [alio excubarent.] * * *

Desunt aliqua.

51 Interim certior factus P. Sulla, quem discedens castris praefecerat Caesar, auxilio cohorti venit cum legionibus II; cuius adventu facile sunt repulsi Pompeiani. Neque vero conspectum aut impetum nostrorum tulerunt; primisque deiectis, reliqui se verterunt, & loco cesserunt. Sed insequentes nostros, ne longius prosequerentur, Sulla revocavit. At plerique existimant, si acrius insequi voluisset, bellum eo die potuisse finiri. Cuius consilium reprehendendum non videtur: aliae enim sunt legati partes, atque imperatoris: alter omnia agere ad praescriptum, alter libere ad summam rerum consulere debet. Sulla, a Caesare castris relictus, liberatis suis, hoc fuit contentus, neque proelio decertare voluit, (quae res tamen fortasse aliquem reciperet casum,) ne imperatorias sibi partes sumsisse videretur. Pompeianis magnam res ad receptum difficultatem afferebat. Nam, ex iniquo progressi loco, in summo constiterant: si per declive sese reciperent, nostros ex superiore insequentes loco verebantur: neque multum ad solis occa-

ſum ſupererat temporis: ſpe enim conficiendi negotii prope in noctem rem duxerant. Ita, neceſſario atque ex tempore capto conſilio, Pompeius tumulum quendam occupavit, qui tantum aberat a noſtro caſtello, ut telum tormentumve miſſum adigi non poſſet. Hoc conſedit loco, atque eum communiit, omnesque ibi copias continuit. Eodem tempore duobus 52
praeterea locis pugnatum eſt: nam plura caſtella Pompeius pariter, distinendae manus cauſa, tentaverat, ne ex proximis praeſidiis ſuccurri poſſet. Uno loco Volcatius Tullus impetum legionis ſuſtinuit cohortibus tribus, atque eam loco depulit; altero Germani, munitiones noſtras egreſſi, compluribus interfectis, ſeſe ad ſuos incolumes receperunt. Ita uno die ſex proeliis 53
factis, tribus ad Dyrrhachium, tribus ad munitiones, cum horum omnium ratio haberetur, ad duorum millium numero ex Pompeianis cecidiſſe reperiebamus, evocatos centurionesque complures. In eo fuit numero Valerius Flaccus, L. filius, eius, qui praetor Aſiam obtinuerat: ſignaque ſunt ſex militaria relata. Noſtri non amplius viginti omnibus ſunt proeliis deſiderati. Sed in caſtello nemo fuit omnino militum, quin vulneraretur; quatuorque ex una cohorte centuriones oculos amiſerunt. Et cum laboris ſui periculique teſtimonium afferre vellent, millia ſagittarum circiter XXX, in caſtellum coniecta, Caeſari renumeraverunt: ſcutoque ad eum relato Scaevae centurionis, inventa ſunt in eo fo-

ramina ccxxx. Quem Caeſar, ut erat de ſe meri-
tus & de republica, donatum millibus ducentis
aeris, ab octavis ordinibus ad primum pilum ſe
transducere pronuntiavit: eius enim opera ca-
ſtellum magna ex parte conſervatum eſſe con-
ſtabat: cohortemque poſtea duplici ſtipendio,
frumento, veſte, & aliis militaribus donis am-
54 pliſſime donavit. Pompeius, noctu magnis additis
munitionibus, reliquis diebus turres exſtruxit,
& in altitudinem pedum quindecim effectis ope-
ribus, vineis eam partem caſtrorum obtexit; &
v intermiſſis diebus, alteram noctem ſubnubi-
lam nactus, obſtructis omnibus caſtrorum por-
tis, & ad impediendum obiectis, tertia inita vi-
gilia, ſilentio exercitum eduxit, & ſe in anti-
55 quas munitiones recepit. Aetolia, Acarnania,
Amphilochis, per Caſſium Longinum & Calvi-
ſium Sabinum, ut demonſtravimus, receptis,
tentandam ſibi Achaiam, ac paullo longius pro-
grediendum, exiſtimabat Caeſar. Itaque eo Fu-
fium Calenum miſit, & Q. Sabinum & Caſſium
cum cohortibus adiungit. Quorum cognito ad-
ventu, Rutilius Lupus, qui Achaiam, miſſus a
Pompeio, obtinebat, Iſthmum praemunire inſti-
tuit, ut Achaia Fufium prohiberet. Calenus Del-
phos, Thebas, Orchomenum, voluntate ipſa-
rum civitatum recepit; nonnullas urbes per vim
expugnavit; reliquas civitates, circummiſſis le-
gationibus, amicitia Caeſari conciliare ſtudebat.
56 In his rebus fere erat Fufius occupatus. Omni-
bus deinceps diebus Caeſar exercitum in aciem

aequum in locum produxit, si Pompeius proelio decertare vellet, ut paene castris Pompeii legiones subiiceret: tantumque a vallo eius prima acies aberat, uti ne in eam telum tormentumve adigi posset. Pompeius autem, ut famam & opinionem hominum teneret, sic pro castris exercitum constituebat, ut tertia acies vallum contingeret, omnis quidem instructus exercitus telis ex vallo adiectis protegi posset. Haec cum 57
in Achaia atque apud Dyrrhachium gererentur, Scipionemque in Macedoniam venisse constaret, non oblitus pristini instituti Caesar, mittit ad eum Clodium, suum atque illius familiarem, quem, ab illo transditum initio & commendatum, in suorum necessariorum numero habere instituerat. Huic dat literas mandataque ad eum, quorum haec erat summa: *Sese omnia de pace expertum: nihil adhuc arbitrari factum, vitio eorum, quos esse auctores eius rei voluisset, quod sua mandata perferre non opportuno tempore ad Pompeium vererentur. Scipionem ea esse auctoritate, ut non solum libere, quae probasset, exponere, sed etiam magna ex parte compellere, atque errantem regere posset: praeesse autem suo nomine exercitui, ut, praeter auctoritatem, vires quoque ad coërcendum haberet: quod si fecisset, quietem Italiae, pacem provinciarum, salutem imperii, uni omnes acceptam relaturos.* Haec ad eum mandata Clodius refert. Ac primis diebus, ut videbatur, libenter auditus, reliquis ad colloquium non admittitur, castigato Scipione a Favonio, ut postea

confecto bello reperiebamus: infectaque re sese
58 ad Caesarem recepit. Caesar, quo facilius equitatum Pompeianum ad Dyrrhachium contineret, & pabulatione prohiberet, aditus duos, quos esse angustos demonstravimus, magnis operibus praemunivit, castellaque his locis posuit. Pompeius, ubi nihil profici equitatu cognovit, paucis intermissis diebus, rursum eum navibus ad se intra munitiones recipit. Erat summa inopia pabuli, adeo, ut foliis ex arboribus strictis, & teneris arundinum radicibus contusis, equos alerent: frumenta enim, quae fuerant intra munitiones sata, consumserant, & cogebantur, Corcyra atque Acarnania, longo interiecto navigationis spatio, pabulum supportare: quoque erat eius rei minor copia, hordeo adaugere, atque his rationibus equitatum tolerare. Sed, postquam non modo hordeum pabulumque omnibus in locis, herbaeque desectae, sed etiam frondes ex arboribus deficiebant, corruptis equis macie, conandum sibi aliquid Pom-
59 peius de eruptione existimavit. Erant apud Caesarem ex equitum numero Allobroges duo fratres, Roscillus & Aegus, Abducilli filii, qui principatum in civitate multis annis obtinuerat, singulari virtute homines, quorum opera Caesar omnibus Gallicis bellis optima fortissimaque erat usus. His domi ob has causas amplissimos magistratus mandaverat, atque eos extra ordinem in senatum legendos curaverat, agrosque in Gallia, ex hostibus captos, praemiaque rei pe-

caniariae magna tribuerat, locupletesque ex egentibus fecerat. Hi propter virtutem non solum apud Caesarem in honore erant, sed etiam apud exercitum cari habebantur: sed freti amicitia Caesaris, & stulta ac barbara arrogantia elati, despiciebant suos, stipendiumque equitum fraudabant, & praedam omnem domum avertebant. Quibus illi rebus permoti, universi Caesarem adierunt, palamque de eorum iniuriis sunt questi; & ad cetera addiderunt, falsum ab his equitum numerum deferri, quorum stipendium averterent. Caesar neque tempus illud 60
animadversionis esse existimans, & multa virtuti eorum concedens, rem totam distulit; illos secreto castigavit, quod quaestui equites haberent; monuitque, ut ex sua amicitia omnia exspectarent, & ex praeteritis suis officiis reliqua sperarent. Magnam tamen haec res illis offensionem & contemtionem ad omnes attulit: idque ita esse, cum ex aliorum obiectationibus, tum etiam ex domestico iudicio atque animi conscientia intelligebant. Quo pudore adducti, & fortasse non se liberari, sed in aliud tempus reservari arbitrati, discedere a nobis, & novam tentare fortunam, novasque experiri amicitias constituerunt: & cum paucis collocuti clientibus suis, quibus tantum facinus committere audebant, primum conati sunt, praefectum equitum, C. Volusenum, interficere, ut postea, bello confecto, cognitum est; ut cum munere aliquo perfugisse ad Pompeium viderentur. Post-

quam id difficilius visum est, neque facultas perficiendi dabatur; quam maximas potuerunt pecunias mutuati, perinde ac suis satisfacere & fraudata restituere vellent, multis coëmtis equis, ad Pompeium transierunt cum iis, quos sui
61 consilii participes habebant. Quos Pompeius, quod erant honesto loco nati, & instructi liberaliter, magnoque comitatu & multis iumentis venerant, virique fortes habebantur, & in honore apud Caesarem fuerant, quodque novum & praeter consuetudinem acciderat, per omnia sua praesidia circumduxit, atque ostentavit: nam ante id tempus nemo aut miles aut eques a Caesare ad Pompeium transierat, cum paene quotidie a Pompeio ad Caesarem perfugerent, vulgo vero universi in Epiro atque Aetolia conscripti milites, earumque regionum omnium, quae a Caesare tenebantur. Sed hi, cognitis omnibus rebus, seu quid in munitionibus perfectum non erat, seu quid a peritioribus rei militaris desiderari videbatur, temporibusque rerum & spatiis locorum & custodiarum varia diligentia animadversa, prout cuiusque eorum, qui negotiis praeerant, aut natura aut studium ferebat, haec ad Pompeium omnia detulerunt.
62 Quibus ille cognitis, eruptionisque iam ante capto consilio, ut demonstratum est, tegmenta galeis milites ex viminibus facere, atque aggerem comportare iubet. His paratis rebus, magnum numerum levis armaturae & sagittariorum, aggeremque omnem noctu in scaphas &

naves actuarias imponit, & de media nocte co-
hortes LX, ex maximis castris praesidiisque de-
ductas, ad eam partem munitionum ducit, quae
pertinebant ad mare, longissimeque a maximis
castris Caesaris aberant. Eodem naves, quas de-
monstravimus aggere & levis armaturae militi-
bus completas, quasque ad Dyrrhachium na-
ves longas habebat, mittit, & quid a quoque
fieri velit, praecipit. Ad eas munitiones Caesar
Lentulum Marcellinum quaestorem cum legio-
ne nona positum habebat. Huic, quod valetudi-
ne minus commoda utebatur, Fulvium Postu-
mum adiutorem submiserat. Erat eo loco fos- 63
sa pedum XV, & vallus contra hostem in alti-
tudinem pedum X, tantumdemque eius valli
agger in latitudinem patebat. Ab eo, intermisso
spatio pedum DC, alter conversus in contrariam
partem erat vallus, humiliore paullo munitione:
hoc enim superioribus diebus timens Caesar,
ne navibus nostri circumvenirentur, duplicem
eo loco fecerat vallum, ut, si ancipiti proelio
dimicaretur, posset resisti. Sed operum magni-
tudo, & continens omnium dierum labor, quod
millia passuum in circuitu XVII munitione erat
complexus, perficiendi spatium non dabat. Ita-
que contra mare transversum vallum, qui has
duas munitiones contingeret, nondum perfece-
rat. Quae res nota erat Pompeio, delata per Al-
lobroges perfugas, magnumque nostris attulit
incommodum. Nam, ut ad mare nostrae cohor-
tes nonae legionis excubuerant, accessere subi-

to prima luce Pompeiani exercitus, novusque eorum adventus exstitit; simul ex navibus circumvecti milites in exteriorem vallum tela iaciebant, fossaeque aggere complebantur: & legionarii, interioris munitionis defensores, scalis admotis, tormentis cuiusque generis telisque terrebant; magnaque multitudo sagittariorum ab utraque parte circumfundebatur. Multum autem ab ictu lapidum, quod unum nostris erat telum, viminea tegimenta galeis imposita defendebant. Itaque cum omnibus rebus nostri premerentur, atque aegre resisterent; animadversum est vitium munitionis, quod supra demonstratum est, atque inter duos vallos, qua perfectum opus non erat, per mare navibus expositi in adversos nostros impetum fecerunt, atque ex utraque munitione deiectos terga vertere coëgerunt.
64 tere coëgerunt. Hoc tumultu nuntiato, Marcellinus cohortes subsidio nostris laborantibus submittit: quae ex castris fugientes conspicatae, neque illos suo adventu confirmare potuerunt, neque ipsae hostium impetum tulerunt. Itaque, quodcunque addebatur subsidio, id, corruptum timore fugientium, terrorem & periculum augebat: hominum enim multitudine receptus impediebatur. In eo proelio, cum gravi vulnere esset adfectus aquilifer, & a viribus deficeretur; conspicatus equites nostros, *hanc ego*, inquit, *& vivus multos per annos magna diligentia defendi, & nunc moriens eadem fide Caesari restituo. Nolite, obsecro, committere, quod ante in ex-*

ercitu Caesaris non accidit, ut rei militaris dedecus admittatur; incolumemque ad eum referte. Hoc casu aquila conservatur, omnibus primae cohortis centurionibus interfectis, praeter principem priorem. Iamque Pompeiani, magna cae- 65
de nostrorum, castris Marcellini appropinquabant, non mediocri terrore illato reliquis cohortibus: & M. Antonius, qui proximum locum praesidiorum tenebat, ea re nuntiata, cum cohortibus XII descendens ex loco superiore cernebatur. Cuius adventus Pompeianos compressit, nostrosque firmavit, ut se ex maximo timore colligerent. Neque multo post Caesar, significatione per castella fumo facta, ut erat superioris temporis consuetudo, deductis quibusdam cohortibus ex praesidiis, eodem venit. Qui, cognito detrimento, cum animadvertisset, Pompeium extra munitiones egressum, castra secundum mare, ut libere pabulari posset, nec minus aditum navibus haberet, commutata ratione belli, quoniam propositum non tenuerat, iuxta Pompeium munire iussit. Qua perfecta 66
munitione, animadversum est ab speculatoribus Caesaris, cohortes quasdam, quod instar legionis videretur, esse post silvam, & in vetera castra duci. (Castrorum hic situs erat. Superioribus diebus, nona Caesaris legio cum se obiecisset Pompeianis copiis, atque opera, ut demonstravimus, circummuniret, castra eo loco posuit. Haec silvam quandam contingebant, neque longius a mari passibus CD aberant. Post, mutato con-

filio quibusdam de causis, Caesar paullo ultra eum locum castra transtulit: paucisque intermissis diebus haec eadem Pompeius occupaverat, &c, quod eo loco plures erat legiones habiturus, relicto interiore vallo, maiorem adiecerat munitionem. Ita minora castra, inclusa maioribus, castelli atque arcis locum obtinebant. Item ab angulo castrorum sinistro munitionem ad flumen perduxerat, circiter passus CD, quo liberius ac sine periculo milites aquarentur. Sed is quoque, mutato consilio quibusdam de causis, quas commemorari necesse non est, eo loco excesserat. Ita complures dies manserant castra:
67 munitiones quidem integrae omnes erant.) Eo signo legionis illato, speculatores Caesari renuntiarunt. Hoc idem visum ex superioribus quibusdam castellis confirmaverant. Is locus aberat a novis Pompeii castris circiter passus D. Hanc legionem sperans Caesar se opprimere posse, & cupiens eius diei detrimentum sarcire, reliquit in opere cohortes duas, quae speciem munitionis praeberent: ipse diverso itinere, quam potuit occultissime, reliquas cohortes, numero XXXIII, in quibus erat legio nona, multis amissis centurionibus, deminutoque militum numero, ad legionem Pompeii castraque minora duplici acie duxit. Neque eum prima opinio fefellit: nam & pervenit prius, quam Pompeius sentire posset; & tametsi erant munitiones castrorum magnae, tamen sinistro cornu, ubi erat ipse, celeriter aggressus Pompeianos ex vallo deturbavit.

Erat obiectus portis ericius. Hic paullisper est pugnatum, cum irrumpere nostri conarentur, illi castra defenderent, fortissime T. Pulcione, cuius opera proditum exercitum C. Antonii demonstravimus, e loco propugnante: sed tamen nostri virtute vicerunt; excisoque ericio, primo in maiora castra, post etiam in castellum, quod erat inclusum maioribus castris, irruperunt, & quod eo pulsa legio sese receperat, nonnullos ibi repugnantes interfecerunt. Sed 68
fortuna, quae plurimum potest, cum in reliquis rebus, tum praecipue in bello, parvis momentis magnas rerum commutationes efficit: ut tum accidit. Munitionem, quam pertinere a castris ad flumen supra demonstravimus, dextri Caesaris cornu cohortes, ignorantia loci, sunt secutae; cum portam quaererent, castrorumque eam munitionem esse arbitrarentur. Quod cum esset animadversum, coniunctam esse flumini; prorutis his munitionibus, defendente nullo, transcenderunt, omnisque noster equitatus eas cohortes est secutus. Interim Pompeius, 69
hac satis longa interiecta mora, & re nuntiata, quintam legionem, ab opere deductam, subsidio suis duxit: eodemque tempore equitatus eius nostris equitibus appropinquabat, & acies instructa a nostris, qui castra occupaverant, cernebatur, omniaque sunt subito mutata. Pompeiana enim legio, celeris spe subsidii confirmata, ab decumana porta resistere conabatur, atque ultro in nostros impetum faciebat. Equitatus

Caesaris, quod angusto itinere per aggeres ad-
scendebat, receptui suo timens, initium fugae
faciebat. Dextrum cornu, quod erat a sinistro
seclusum, terrore equitum animadverso, ne in-
tra munitionem opprimeretur, ea parte, qua
proruerat, sese recipiebat, ac plerique ex iis, ne
in angustias inciderent, decem pedum munitio-
nis se in fossas praecipitabant: primisque oppres-
sis, reliqui per horum corpora salutem sibi at-
que exitum pariebant. Sinistro cornu milites,
cum ex vallo Pompeium adesse, & suos fugere
cernerent, veriti, ne angustiis intercluderentur,
cum extra & intus hostem haberent, eodem,
quo venerant, receptu sibi consulebant; omnia-
que erant tumultus, timoris, fugae plena, ad-
eo, ut, cum Caesar signa fugientium manu pre-
henderet, & consistere iuberet, alii dimissis equis
eundem cursum conficerent, alii ex metu etiam
signa dimitterent, neque quisquam omnino con-
70 sisteret. His tantis malis haec subsidia succurre-
bant, quo minus omnis deleretur exercitus, quod
Pompeius insidias timens, (credo, quod haec
praeter spem acciderant eius, qui paullo ante
ex castris fugientes suos conspexerat,) munitio-
nibus appropinquare aliquamdiu non audebat,
equitesque eius, angustiis portisque a Caesaris
militibus occupatis, ad insequendum tardaban-
tur. Ita parvae res magnum in utramque par-
tem momentum habuerunt. Munitiones enim,
a castris ad flumen perductae, expugnatis iam
castris Pompeii, propriam & expeditam Caesaris

victoriam interpellaverunt: eadem res, celeritate insequentium tardata, nostris salutem attulit.
Duobus his unius diei proeliis Caesar desideravit milites DCCCCLX, & notos equites Romanos, 71
Felginatem Tuticanum Gallum, senatoris filium; C. Felginatem, Placentia; A. Granium, Puteolis; M. Sacrativirum, Capua; tribunos militum & centuriones XXXII. Sed horum omnium pars magna, in fossis munitionibusque & fluminis ripis oppressa suorum terrore ac fuga, sine ullo vulnere interiit, signaque sunt militaria XXXII amissa. Pompeius eo proelio Imperator est appellatus. Hoc nomen obtinuit, atque ita se postea salutari passus est; sed neque in literis, quas scribere est solitus, neque in fascibus insignia laureae praetulit. At Labienus, cum ab eo impetravisset, ut sibi captivos transdi iuberet, omnes productos, ostentationis, ut videbatur, caussa, quo maior perfugae fides haberetur, commilitones appellans, & magna verborum contumelia interrogans, *solerentne veterani milites fugere*. in omnium conspectu interficit. His rebus 72
tantum fiduciae ac spiritus Pompeianis accessit, ut non de ratione belli cogitarent, sed vicisse iam sibi viderentur. Non illi paucitatem nostrorum militum, non iniquitatem loci atque angustias, praeoccupatis castris, & ancipitem terrorem intra extraque munitiones, non abscissum in duas partes exercitum, cum altera alteri auxilium ferre non posset, causae fuisse cogitabant. Non ad haec addebant, non ex con-

curſu acri facto, non proelio dimicatum, ſibi-
que ipſos multitudine atque anguſtiis maius at-
tuliſſe detrimentum, quam ab hoſte accepiſſent.
Non denique communes belli caſus recordaban-
tur, quam parvulae ſaepe cauſae vel falſae ſu-
ſpicionis, vel terroris repentini, vel obiectae re-
ligionis, magna detrimenta intuliſſent; quoties
vel culpa ducis, vel tribuni vitio, in exercitu
eſſet offenſum: ſed, proinde ac ſi virtute vi-
ciſſent, neque ulla commutatio rerum poſſet
accidere, per orbem terrarum fama ac literis vi-
73 ctoriam eius diei concelebrabant. Caeſar, ab ſu-
perioribus conſiliis depulſus, omnem ſibi com-
mutandam belli rationem exiſtimavit. Itaque,
uno tempore praeſidiis omnibus deductis, & op-
pugnatione dimiſſa, coactoque in unum locum
exercitu, concionem apud milites habuit, hor-
tatusque eſt, *ne ea, quae accidiſſent, graviter fer-
rent, neve his rebus terrerentur, multisque ſecun-
dis proeliis unum adverſum, & id mediocre, oppo-
nerent: habendam fortunae gratiam, quod Italiam
ſine aliquo vulnere cepiſſent; quod duas Hiſpanias,
bellicoſiſſimorum hominum peritiſſimis atque exerci-
tatiſſimis ducibus, pacaviſſent; quod finitimas fru-
mentariasque provincias in poteſtatem redegiſſent;
denique recordari debere, qua felicitate inter me-
dias hoſtium claſſes, oppletis non ſolum portibus,
ſed etiam litoribus, omnes incolumes eſſent transpor-
tati: ſi non omnia caderent ſecunda, fortunam eſſe
induſtria ſublevandam: quod eſſet acceptum detri-
menti, eius iuri potius, quam ſuae culpae, debere*

tribui: locum se aequum ad dimicandum dedisse, potitum esse hostium castris, expulisse ac superasse pugnantes: sed, sive ipsorum perturbatio, sive error aliquis, sive etiam fortuna partam iam praesentemque victoriam interpellavisset, dandam omnibus operam, ut acceptum incommodum virtute sarciretur: quod si esset factum, detrimentum in bonum verteret, uti ad Gergoviam accidisset, atque ii, qui ante dimicare timuissent, ultro se proelio offerrent.

Hac habita concione, nonnullos signiferos ignominia notavit, ac loco movit. Exercitui quidem 74
omni tantus incessit ex incommodo dolor, tantumque studium infamiae sarciendae, ut nemo aut tribuni aut centurionis imperium desideraret, & sibi quisque etiam poenae loco graviores imponeret labores, simulque omnes arderent cupiditate pugnandi; cum superioris etiam ordinis nonnulli, oratione permoti, manendum eo loco, & rem proelio committendam existimarent. Contra ea Caesar neque satis militibus perterritis confidebat, spatiumque interponendum ad recreandos animos putabat, relictis munitionibus, & magnopere rei frumentariae timebat. Itaque, nulla interposita mora, saucio- 75
rum modo & aegrorum habita ratione, impedimenta omnia silentio prima nocte ex castris Apolloniam praemisit, ac conquiescere ante iter confectum vetuit. His una legio missa praesidio est. His explicitis rebus, duas in castris legiones retinuit, reliquas de quarta vigilia, compluribus portis eductas, eodem itinere praemisit;

parvoque ſpatio intermiſſo, ut & militare in-
ſtitutum ſervaretur, & quam ſeriſſime eius pro-
fectio cognoſceretur, conclamari iuſſit; ſtatim-
que egreſſus, & noviſſimum agmen conſecutus,
celeriter ex conſpectu caſtrorum diſceſſit. Neque
vero Pompeius, cognito conſilio eius, moram
nullam ad inſequendum intulit: ſed eadem ſpe-
ctans, ſi itinere impeditos & perterritos deprehen-
dere poſſet, exercitum e caſtris eduxit, equitatum-
que praemiſit ad noviſſimum agmen demoran-
dum; neque conſequi potuit, quod multum ex-
pedito itinere anteceſſerat Caeſar. Sed cum ven-
tum eſſet ad flumen Genuſum, quod ripis erat
impeditis, conſecutus equitatus noviſſimos proe-
lio detinebat. Huic ſuos Caeſar equites oppo-
ſuit, expeditosque anteſignanos admiſcuit CD;
qui tantum profecerunt, ut, equeſtri proelio
commiſſo, pellerent omnes, compluresque in-
terficerent, ipſi incolumes ſe ad agmen reci-
76 perent. Confecto iuſto itinere eius diei, quod
propoſuerat Caeſar, transductoque exercitu flu-
men Genuſum, veteribus ſuis in caſtris contra
Aſparagium conſedit, militesque omnes intra
vallum caſtrorum continuit, equitatumque, per
cauſam pabulandi emiſſum, confeſtim decuma-
na porta in caſtra ſe recipere iuſſit. Simili ratio-
ne Pompeius, confecto eiusdem diei itinere, in
ſuis veteribus caſtris ad Aſparagium conſedit,
eiusque milites, quod ab opere, integris muni-
tionibus, vacabant, alii lignandi pabulandique
cauſa longius progrediebantur; alii, quod ſubi-

to consilium profectionis ceperant, magna parte impedimentorum & sarcinarum relicta, ad haec repetenda invitati propinquitate superiorum castrorum, depositis in contubernio armis, vallum relinquebant. Quibus ad sequendum impeditis, Caesar, quod fore providerat, meridiano fere tempore, signo profectionis dato, exercitum educit, duplicatoque eius diei itinere, octo millia passuum ex eo loco discedit: quod facere Pompeius discessu militum non potuit.
Postero die Caesar, similiter praemissis prima no- 77
cte impedimentis, de quarta vigilia ipse egreditur, ut, si qua imposita esset dimicandi necessitas, subitum casum expedito exercitu subiret. Hoc idem reliquis fecit diebus. Quibus rebus perfectum est, ut altissimis fluminibus atque impeditissimis itineribus nullum acciperet incommodum. Pompeius enim, primi diei mora illata, & reliquorum dierum frustra labore suscepto, cum se magnis itineribus extenderet, & progressos consequi cuperet, quarto die finem sequendi fecit, atque aliud sibi consilium capiendum existimavit.
Caesari, ad saucios de- 78
ponendos, stipendium exercitui dandum, socios confirmandos, praesidium urbibus relinquendum, necesse erat adire Apolloniam. Sed his rebus tantum temporis tribuit, quantum erat properanti necesse: timensque Domitio, ne adventu Pompeii praeoccuparetur, ad eum omni celeritate & studio incitatus ferebatur. Totius autem rei consilium his rationibus expli-

cabat, ut, si Pompeius eodem contenderet, abductum illum a mari atque ab iis copiis, quas Dyrrhachii comparaverat, frumento ac commeatu abstractum, pari conditione belli secum decertare cogeret: si in Italiam transiret; coniuncto exercitu cum Domitio per Illyricum Italiae subsidio proficisceretur: sin Apolloniam Oricumque oppugnare, & se omni maritima ora excludere conaretur; obsesso tamen Scipione, necessario illum suis auxilium ferre cogeret. Itaque, praemissis nuntiis ad Cn. Domitium, Caesar scripsit, &, quid fieri vellet, ostendit: praesidioque Apolloniae cohortibus IV, Lissi I, III Orici relictis, quique erant ex vulneribus aegri, depositis, per Epirum atque Acarnaniam iter facere coepit. Pompeius quoque, de Caesaris consilio coniectura iudicans, ad Scipionem properandum sibi existimabat, si Caesar iter illo haberet, ut subsidium Scipioni ferret; si ab ora maritima Corcyraque discedere nollet, quod legiones equitatumque ex Italia exspectaret, ipse ut omnibus copiis Domitium aggrederetur.
79 Iis de caussis uterque eorum celeritati studebat, & suis ut esset auxilio, &, ad opprimendos adversarios, ne occasioni temporis deesset. Sed Caesarem Apollonia a directo itinere averterat: Pompeius per Candaviam iter in Macedoniam expeditum habebat. Accessit etiam ex improviso aliud incommodum, quod Domitius, qui dies complures castris Scipionis castra collata habuisset, rei frumentariae caussa ab eo discesse-

rat, & Heracleam [Senticam,] quae eſt ſubie-
cta Candaviae, iter fecerat, ut ipſa fortuna il-
lum obiicere Pompeio videretur. Haec ad id
tempus Caeſar ignorabat. Simul, a Pompeio li-
teris per omnes provincias civitatesque dimiſ-
ſis, de proelio ad Dyrrhachium facto, elatius in-
flatiusque multo, quam res erat geſta, fama per-
crebuerat, *pulſum fugere Caeſarem, paene omni-
bus copiis amiſſis.* Haec itinera infeſta reddiderat,
haec civitates nonnullas ab eius amicitia averte-
rat. Quibus accidit rebus, ut pluribus dimiſſi
itineribus, a Caeſare ad Domitium, & ab Do-
mitio ad Caeſarem, nulla ratione iter conficere
poſſent. Sed Allobroges, Roſcilli atque Aegi fa-
miliares, quos perfugiſſe ad Pompeium demon-
ſtravimus, conſpicati in itinere exploratores Do-
mitii, ſeu priſtina ſua conſuetudine, quod una
in Gallia bella geſſerant, ſeu gloria elati, cun-
cta, ut erant acta, expoſuerunt, & Caeſaris pro-
fectionem & adventum Pompeii docuerunt. A
quibus Domitius certior factus, vix IV horarum
ſpatio antecedens, hoſtium beneficio periculum
vitavit, & ad Aeginium, quod eſt obiectum
oppoſitumque Theſſaliae, Caeſari venienti oc-
currit. Coniuncto exercitu, Caeſar Gomphos 80
pervenit, quod eſt oppidum primum Theſſaliae
venientibus ab Epiro, quae gens paucis ante
menſibus ultro ad Caeſarem legatos miſerat, ut
ſuis omnibus facultatibus uteretur, praeſidium-
que ab eo militum petierat. Sed eo fama iam
praecurrerat, quam ſupra docuimus, de proe-

lio Dyrrhachino, quod multis auxerat partibus. Itaque Androsthenes, praetor Thessaliae, cum se victoriae Pompeii comitem esset mallet, quam socium Caesaris in rebus adversis, omnem ex agris multitudinem servorum ac liberorum in oppidum cogit, portasque praecludit, & ad Scipionem Pompeiumque nuntios mittit, ut sibi subsidio veniant; se confidere munitionibus oppidi, si celeriter succurratur: longinquam oppugnationem sustinere non posse. Scipio, discessu exercituum a Dyrrhachio cognito, Larissam legiones adduxerat: Pompeius nondum Thessaliae appropinquabat. Caesar, castris munitis, scalas musculosque ad repentinam oppugnationem fieri, & crates parari iussit. Quibus rebus effectis, cohortatus milites docuit, *quantum usum haberet ad sublevandam omnium rerum inopiam, potiri oppido pleno atque opulento: simul reliquis civitatibus huius urbis exemplo inferre terrorem: & id fieri celeriter, prius quam auxilia concurrerent.* Itaque, usus singulari militum studio, eodem, quo venerat, die, post horam nonam, oppidum altissimis moenibus oppugnare aggressus, ante solis occasum expugnavit, & ad diripiendum militibus concessit; statimque ab oppido castra movit, & Metropolim venit, sic, ut nuntios expugnati oppidi famamque antecederet.
81 Metropolitae, primum eodem usi consilio, iisdem permoti rumoribus, portas clauserunt, murosque armatis compleverunt: sed postea, casu civitatis Gomphensis cognito ex captivis, quos

Caesar ad murum producendos curaverat, portas aperuerunt. Quibus diligentissime conservatis, collata fortuna Metropolitum cum casu Gomphensium, nulla Thessaliae fuit civitas, praeter Larissaeos, qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, quin Caesari parerent, atque imperata facerent. Ille, segetis idoneum locum in agris nactus, quae prope iam matura erat, ibi adventum exspectare Pompeii, eoque omnem
rationem belli conferre constituit. Pompeius 82
paucis post diebus in Thessaliam pervenit: concionatusque apud cunctum exercitum, suis agit gratias; Scipionis milites cohortatur, *ut, parta iam victoria, praedae ac praemiorum velint esse participes:* receptisque omnibus in una castra legionibus, suum cum Scipione honorem partitur, classicumque apud eum cani, & alterum illi iubet praetorium tendi. Auctis copiis Pompeii, duobusque magnis exercitibus coniunctis, pristina omnium confirmatur opinio, & spes victoriae augetur adeo, ut, quidquid intercederet temporis, id morari reditum in Italiam videretur; &, si quando quid Pompeius tardius aut consideratius faceret, *unius esse negotium diei: sed illum delectari imperio, & consulares praetoriosque servorum habere numero,* dicerent. Iamque inter se palam de praemiis ac sacerdotiis contendebant, in annosque consulatum definiebant; alii domos bonaque eorum, qui in castris erant Caesaris, petebant: magnaque inter eos in consilio fuit controversia, oporteretne L.

Hirri, quod is a Pompeio ad Parthos missus esset, proximis comitiis praetoriis absentis rationem haberi: cum eius necessarii fidem implorarent Pompeii, praestaret, quod proficiscenti recepisset, ne per eius auctoritatem deceptus videretur; reliqui, in labore pari ac periculo, ne
83 unus omnes antecederet, recusarent. Iam de sacerdotio Caesaris Domitius, Scipio, Spintherque Lentulus, quotidianis contentionibus ad gravissimas verborum contumelias palam descenderunt: cum Lentulus aetatis honorem ostentaret, Domitius urbanam gratiam dignitatemque iactaret, Scipio affinitate Pompeii confideret. Postulavit etiam L. Afranium proditionis exercitus Attius Rufus apud Pompeium, quod gestum in Hispania diceret. Et L. Domitius in consilio dixit, placere sibi, bello confecto, ternas tabellas dari ad iudicandum iis, qui ordinis essent senatorii, belloque una cum ipsis interfuissent; sententiasque de singulis ferrent, qui Romae remansissent, quique intra praesidia Pompeii fuissent, neque operam in re militari praestitissent: unam fore tabellam, qui liberandos omni periculo censerent; alteram, qui capitis damnarent; tertiam, qui pecunia multarent. Postremo omnes aut de honoribus suis, aut de praemiis pecuniae, aut de persequendis inimicitiis agebant; nec, quibus rationibus superare possent, sed, quemadmodum uti victoria de-
84 berent, cogitabant. Re frumentaria praeparata, confirmatisque militibus, & satis longo spatio

temporis a Dyrrhachinis proeliis intermisso, quod satis perspectum habere militum animum videretur, tentandum Caesar existimavit, quidnam Pompeius propositi aut voluntatis ad dimicandum haberet. Itaque ex castris exercitum eduxit, aciemque instruxit, primum suis locis, paulloque a castris Pompeii longius; continentibus vero diebus, ut progrederetur a castris suis, collibusque Pompeianis aciem subiiceret. Quae res in dies confirmatiorem eius exercitum efficiebat. Superius tamen institutum in equitibus, quod demonstravimus, servabat, ut, quoniam numero multis partibus esset inferior, adolescentes atque expeditos ex antesignanis electos milites ad pernicitatem, armis inter equites proeliari iuberet, qui quotidiana consuetudine usum quoque eius generis proeliorum perciperent. His erat rebus effectum, ut equites mille apertioribus etiam locis VII millium Pompeianorum impetum, cum adesset usus, sustinere auderent, neque magnopere eorum multitudine terrerentur. Namque etiam per eos dies proelium secundum equestre fecit, atque Aegum Allobrogem ex duobus, quos perfugisse ad Pompeium supra docuimus, cum quibusdam interfecit. Pompeius, quia castra in colle habebat, ad infimas 85
radices montis aciem instruebat; semper, ut videbatur, spectans, si iniquis locis Caesar se subiiceret. Caesar, nulla ratione ad pugnam elici posse Pompeium existimans, hanc sibi commodissimam belli rationem iudicavit, uti castra ex

eo loco moveret, semperque esset in itineribus: hoc sperans, ut, movendis castris, pluribusque adeundis locis, commodiore frumentaria re uteretur; simulque, in itinere ut aliquam occasionem dimicandi nancisceretur, & insolitum ad laborem Pompeii exercitum quotidianis itineribus defatigaret. His constitutis rebus, signo iam profectionis dato, tabernaculisque detensis, animadversum est, paullo ante, extra quotidianam consuetudinem, longius a vallo esse aciem Pompeii progressam, ut non iniquo loco posse dimicari videretur. Tunc Caesar apud suos, cum iam esset agmen in portis, *Differendum est*, inquit, *iter in praesentia nobis, & de proelio cogitandum, sicut semper depoposcimus: animo simus ad dimicandum parati; non facile occasionem postea reperiemus:* confestimque expedi-
86 tas copias educit. Pompeius quoque, ut postea cognitum est, suorum omnium hortatu statuerat proelio decertare. Namque etiam in consilio superioribus diebus dixerat, *priusquam concurrerent acies, fore, uti exercitus Caesaris pelleretur.* Id cum essent plerique admirati, *Scio me*, inquit, *paene incredibilem rem polliceri: sed rationem consilii mei accipite, quo firmiore animo in proelium prodeatis. Persuasi equitibus nostris, (idque mihi se facturos confirmaverunt,) ut, cum propius sit accessum, dextrum Caesaris cornu ab latere aperto aggrederentur, ut, circumventa ab tergo acie, prius perturbatum exercitum pellerent, quam a nobis telum in hostem iaceretur. Ita sine pericu-*

lo legionum, & paene sine vulnere, bellum conficiemus. Id autem difficile non est, cum tantum equitatu valeamus. Simul denuntiavit, *ut essent animo parati in posterum; &, quoniam fieret dimicandi potestas, ut saepe cogitavissent, ne usu manuque reliquorum opinionem fallerent.* Hunc La- 87
bienus excepit; &, cum Caesaris copias despiceret, Pompeii consilium summis laudibus efferret, *Noli,* inquit, *existimare, Pompei, hunc esse exercitum, qui Galliam Germaniamque devicerit. Omnibus interfui proeliis; neque temere incognitam rem pronuntio. Perexigua pars illius exercitus superest, magna pars deperiit: quod accidere tot proeliis fuit necesse: multos autumni pestilentia in Italia consumsit, multi domum discesserunt, multi sunt relicti in continenti. An non exaudistis, ex iis, qui per causam valetudinis remanserunt, cohortes esse Brundisii factas? Hae copiae, quas videtis, ex dilectibus horum annorum in citeriore Gallia sunt refectae, & plerique sunt ex coloniis Transpadanis: attamen, quod fuit roboris, duobus proeliis Dyrrhachinis interiit.* Haec cum dixisset, iuravit, *se, nisi victorem, in castra non reversurum:* reliquosque, ut idem facerent, hortatus est. Hoc laudans Pompeius, idem iuravit. Nec vero ex reliquis fuit quisquam, qui iurare dubitaret. Haec cum facta essent in consilio, magna spe & laetitia omnium discessum est: ac iam animo victoriam praecipiebant, quod de re tanta, & a tam perito imperatore, nihil frustra confirmari
videbatur. Caesar, cum Pompeii castris appro- 88

pinquasset, ad hunc modum aciem eius instructam animadvertit. Erant in sinistro cornu legiones duae, transditae a Caesare initio dissensionis ex S. C. quarum una prima, altera tertia appellabatur. In eo loco ipse erat Pompeius. Mediam aciem Scipio cum legionibus Syriacis tenebat. Ciliciensis legio, coniuncta cum cohortibus Hispanis, quas transductas ab Afranio docuimus, in dextro cornu erant collocatae. Has firmissimas se habere Pompeius existimabat. Reliquas inter aciem mediam cornuaque interiecerat, numeroque cohortes CX expleverat. Haec erant millia XLV: evocatorum circiter duo, quae ex beneficiariis superiorum exercituum ad eum convenerant; quae tota acie disperserat. Reliquas cohortes septem castris propinquisque castellis praesidio disposuerat. Dextrum cornu eius rivus quidam impeditis ripis muniebat: quam ob causam cunctum equitatum, sagittarios funditoresque omnes, in sinistro cornu obiecerat.
89 Caesar, superius institutum servans, decimam legionem in dextro cornu, nonam in sinistro collocaverat, tametsi erat Dyrrhachinis proeliis vehementer attenuata; & huic sic adiunxit octavam, ut paene unam ex duabus efficeret; atque alteram alteri praesidio esse iusserat. Cohortes in acie LXXX constituas habebat, quae summa erat millium XXII. Cohortes duas castris praesidio reliquerat. Sinistro cornu Antonium, dextro P. Sullam, media acie C. Domitium praeposuerat: ipse contra Pompeium constitit. Si-

mul, his rebus animadversis, quas demonstra-
vimus, timens, ne a multitudine equitum dex-
trum cornu circumveniretur, celeriter ex tertia
acie singulas cohortes detraxit, atque ex his
quartam instituit, equitatuique opposuit, &,
quid fieri vellet, ostendit; monuitque, eius diei
victoriam in earum cohortium virtute constare.
Simul tertiae aciei totique exercitui imperavit,
ne iniussu suo concurreret: se, cum id fieri
vellet, vexillo signum daturum. Exercitum cum 90
militari more ad pugnam cohortaretur, suaque
in eum perpetui temporis officia praedicaret, in
primis commemoravit, *testibus se militibus uti
posse, quanto studio pacem petisset; quae per Vati-
nium in colloquiis, quae per A. Clodium cum Sci-
pione egisset; quibus modis ad Oricum cum Libone
de mittendis legatis contendisset: neque se unquam
abuti militum sanguine, neque rempublicam alteru-
tro exercitu privare voluisse.* Hac habita oratione,
exposcentibus militibus, & studio pugnae ar-
dentibus, tuba signum dedit. Erat Crastinus evo- 91
catus in exercitu Caesaris, qui superiore anno
apud eum primum pilum in legione decima
duxerat, vir singulari virtute. Hic, signo dato,
Sequimini me, inquit, *manipulares mei qui fui-
stis, & vestro imperatori, quam constituistis, ope-
ram date. Unum hoc proelium superest; quo confe-
cto, & ille suam dignitatem, & nos nostram liber-
tatem recuperabimus.* Simul respiciens Caesarem,
Faciam, inquit, *hodie, imperator, ut aut vivo mi-
hi, aut mortuo gratias agas.* Haec cum dixisset,

primus ex dextro cornu procurrit, atque eum
milites electi circiter CXX voluntarii eiusdem
92 centuriae sunt prosecuti. Inter duas acies tan-
tum erat relictum spatii, ut satis esset ad con-
cursum utriusque exercitus: sed Pompeius suis
praedixerat, ut Caesaris impetum exciperent,
neve se loco moverent, aciemque eius distrahi
paterentur: idque admonitu C. Triarii fecisse
dicebatur, ut primus excursus visque militum
infringeretur, aciesque distenderetur, atque in
suis ordinibus dispositi dispersos adorirentur:
leniusque casura pila sperabat, in loco retentis
militibus, quam si ipsi immissis telis occurris-
sent: simul fore, ut, duplicato cursu, Caesaris
milites exanimarentur, & lassitudine conficeren-
tur. Quod nobis quidem nulla ratione factum
a Pompeio videtur, propterea quod est quae-
dam animi incitatio atque alacritas naturaliter
innata omnibus, quae studio pugnae incendi-
tur. Hanc non reprimere, sed augere imperato-
res debent; neque frustra antiquitus institutum
est, ut signa undique concinerent, clamorem-
que universi tollerent: quibus rebus & hostes
93 terreri, & suos incitari existimaverunt. Sed no-
stri milites, dato signo, cum infestis pilis pro-
cucurrissent, atque animadvertissent, non con-
curri a Pompeianis; usu periti, ac superiori-
bus pugnis exercitati, sua sponte cursum re-
presserunt, & ad medium fere spatium constite-
runt, ne consumtis viribus appropinquarent;
parvoque intermisso temporis spatio, ac rursus

renovato cursu, pila miserunt, celeriterque, ut erat praeceptum a Caesare, gladios strinxerunt. Neque vero Pompeiani huic rei defuerunt. Nam & tela missa exceperunt, & impetum legionum tulerunt, & ordines conservaverunt, pilisque missis, ad gladios redierunt. Eodem tempore equites ab sinistro Pompeii cornu, ut erat imperatum, universi procucurrerunt, omnisque multitudo sagittariorum se profudit: quorum impetum noster equitatus non tulit, sed paullum loco motus cessit: equitesque Pompeiani hoc acrius instare, & se turmatim explicare, aciemque nostram a latere aperto circuire coeperunt. Quod ubi Caesar animum advertit, quartae aciei, quam instituerat sex cohortium numero, signum dedit. Illi celeriter procucurrerunt, infestisque signis tanta vi in Pompeii equites impetum fecerunt, ut eorum nemo consisteret, omnesque conversi non solum loco excederent, sed protinus incitati fuga montes altissimos peterent. Quibus submotis, omnes sagittarii funditoresque destituti, inermes, sine praesidio, interfecti sunt. Eodem impetu cohortes sinistrum cornu, pugnantibus etiam tum ac resistentibus in acie Pompeianis, circumierunt, eosque a tergo sunt adorti. Eodem tempore ter- 94
tiam aciem Caesar, quae quieta fuerat, & se ad id tempus loco tenuerat, procurrere iussit. Ita, cum recentes atque integri defessis successissent, alii autem a tergo adorirentur, sustinere Pompeiani non potuerunt, atque universi

terga verterunt. Neque vero Caesarem fefellit, quin ab iis cohortibus, quae contra equitatum in quarta acie collocatae essent, initium victoriae oriretur, ut ipse in cohortandis militibus pronuntiaverat. Ab his enim primum equitatus est pulsus: ab iisdem factae caedes sagittariorum atque funditorum: ab iisdem acies Pompeiana a sinistra parte erat circumita, atque initium fugae factum. Sed Pompeius, ut equitatum suum pulsum vidit, atque eam partem, cui maxime confidebat, perterritam animum advertit, aliis diffisus acie excessit, protinusque se in castra equo contulit, & iis centurionibus, quos in statione ad praetoriam portam posuerat, clare, ut milites exaudirent, *Tuemini*, inquit, *castra*, *& defendite diligenter*, *si quid durius acciderit: ego reliquas portas circumeo*, *& castrorum praesidia confirmo.* Haec cum dixisset, se in praetorium contulit, summae rei diffidens, &
95 tamen eventum exspectans. Caesar, Pompeianis ex fuga intra vallum compulsis, nullum spatium perterritis dare oportere existimans, milites cohortatus est, ut beneficio fortunae uterentur, castraque oppugnarent: qui, etsi magno aestu fatigati, (nam ad meridiem res erat perducta,) tamen, ad omnem laborem animo parati, imperio paruerunt. Castra a cohortibus, quae ibi praesidio erant relictae, industrie defendebantur, multo etiam acrius a Thracibus barbarisque auxiliis. Nam qui acie refugerant milites, & animo perterriti, & lassitudine confecti, mis-

sis plerique armis signisque militaribus, magis de reliqua fuga, quam de castrorum defensione cogitabant. Neque vero diutius, qui in vallo constiterant, multitudinem telorum sustinere potuerunt; sed confecti vulneribus locum reliquerunt, protinusque omnes, ducibus usi centurionibus tribunisque militum, in altissimos montes, qui ad castra pertinebant, confugerunt. In castris Pompeii videre licuit trichilas 96
stratas, magnum argenti pondus expositum, recentibus cespitibus tabernacula constrata, L. etiam Lentuli & nonnullorum tabernacula protecta edera; multaque praeterea, quae nimiam luxuriam & victoriae fiduciam designarent: ut facile aestimari posset, nihil eos de eventu eius diei timuisse, qui non necessarias conquirerent voluptates. At hi miserrimo ac patientissimo exercitui Caesaris luxuriem obiiciebant, cui semper omnia ad necessarium usum defuissent. Pompeius, iam cum intra vallum nostri versarentur, equum nactus, detractis insignibus imperatoris, decumana porta se ex castris eiecit, protinusque equo citato Larissam contendit. Neque ibi constitit, sed eadem celeritate, paucos suos ex fuga nactus, nocturno itinere non intermisso, comitatu equitum triginta ad mare pervenit, navemque frumentariam conscendit; saepe, ut dicebatur, querens, tantum se opinionem fefellisse, ut, a quo genere hominum victoriam sperasset, ab eo, initio fugae facto, paene proditus videretur. Caesar, castris potitus, a militibus 97

L 2

contendit, ne, in praeda occupati, reliqui ne-
gotii gerendi facultatem dimitterent. Qua re
impetrata, montem opere circumvenire insti-
tuit. Pompeiani, quod is mons erat sine aqua,
diffisi ei loco, relicto monte, universi [iuris
eius] Larissam versus se recipere coeperunt. Qua
re animadversa, Caesar copias suas divisit, par-
temque legionum in castris Pompeii remanere
iussit, partem in sua castra remisit; quatuor se-
cum legiones duxit, commodioreque itinere Pom-
peianis occurrere coepit, & progressus millia
passuum sex aciem instruxit. Qua re animad-
versa, Pompeiani in quodam monte constite-
runt. Hunc montem flumen subluebat. Caesar,
milites cohortatus, etsi totius diei continenti
labore erant confecti, noxque iam suberat, ta-
men munitione flumen a monte seclusit, ne
noctu aquari Pompeiani possent. Quo iam per-
fecto opere, illi de deditione, missis legatis,
agere coeperunt. Pauci ordinis senatorii, qui se
cum iis coniunxerant, nocte fuga salutem pe-
98 tierunt. Caesar prima luce omnes eos, qui in
monte consederant, ex superioribus locis in pla-
nitiem descendere, atque arma proiicere iussit.
Quod ubi sine recusatione fecerunt, passisque
palmis, proiecti ad terram, flentes ab eo salu-
tem petierunt; consolatus consurgere iussit, &
pauca apud eos de lenitate sua locutus, quo
minore essent timore, omnes conservavit; mili-
tibusque suis commendavit, ne qui eorum vio-
larentur, neu quid sui desiderarent. Hac adhi-

bita diligentia, ex castris sibi legiones alias occurrere, & eas, quas secum duxerat, invicem requiescere, atque in castra reverti iussit; eodemque die Larissam pervenit. In eo proelio 99
non amplius CC milites desideravit; sed centuriones, fortes viros, circiter XXX amisit. Interfectus est etiam fortissime pugnans Crastinus, cuius mentionem supra fecimus, gladio in os adversum coniecto. Neque id fuit falsum, quod ille, in pugnam proficiscens, dixerat: sic enim Caesar existimabat, eo proelio excellentissimam virtutem Crastini fuisse, optimeque eum de se meritum iudicabat. Ex Pompeiano exercitu circiter millia quindecim cecidisse videbantur: sed in deditionem venerunt amplius millia XXIV: (namque etiam cohortes, quae praesidio in castellis fuerant, sese Sullae dediderunt:) multi praeterea in finitimas civitates refugerunt: signaque militaria ex proelio ad Caesarem sunt relata CLXXX, & aquilae novem. L. Domitius, ex castris in montem refugiens, cum vires eum lassitudine defecissent, ab equitibus est interfectus. Eo- 100
dem tempore D. Laelius cum classe ad Brundisium venit; eademque ratione, qua factum a Libone antea demonstravimus, insulam obiectam portui Brundisino tenuit. Similiter Vatinius, qui Brundisio praeerat, tectis instructisque scaphis elicuit naves Laelianas; atque ex his longius productam unam quinqueremem, & minores duas, in angustiis portus cepit; itemque per equites dispositos aqua prohibere clas-

siarios instituit. Sed Laelius, tempore anni commodiore usus ad navigandum, onerariis navibus Corcyra Dyrrhachioque aquam suis supportabat, neque a proposito deterrebatur, neque, ante proelium in Thessalia factum cognitum, aut ignominia amissarum navium, aut necessariarum rerum inopia, ex portu insulaque ex-
101 pelli potuit. Iisdem fere temporibus Cassius cum classe Syrorum, & Phoenicum, & Cilicum, in Siciliam venit: & cum esset Caesaris classis divisa in duas partes, & dimidiae parti praeesset P. Sulpicius praetor Vibone ad fretum, dimidiae M. Pomponius ad Messanam; prius Cassius ad Messanam navibus advolavit, quam Pomponius de eius adventu cognosceret; perturbatumque eum nactus, nullis custodiis, neque ordinibus certis, magno vento & secundo completas onerarias naves taeda, & pice, & stupa, reliquisque rebus, quae sunt ad incendia, in Pomponianam classem immisit, atque omnes naves incendit XXXV: e quibus erant XX constratae: tantusque eo facto timor incessit, ut, cum esset legio praesidio Messanae, vix oppidum defenderetur: &, nisi eo ipso tempore quidam nuntii de Caesaris victoria per dispositos equites essent allati, existimabant plerique, futurum fuisse, ut amitteretur. Sed opportunissime nuntiis allatis, oppidum fuit defensum, Cassiusque ad Sulpicianam inde classem profectus est Vibonem; applicatisque nostri ad terram navibus, propter eundem timorem pari atque antea ratio-

ne egerunt. Cassius, secundum nactus ventum, onerarias naves circiter XL, praeparatas ad incendium, immisit, &, flamma ab utroque cornu comprehensa, naves sunt combustae V. Cumque ignis magnitudine venti latius serperet, milites, qui ex veteribus legionibus erant relicti praesidio navibus, ex numero aegrorum, ignominiam non tulerunt; sed sua sponte naves conscenderunt, & a terra solverunt, impetuque facto in Cassianam classem, quinqueremes duas, in quarum altera erat Cassius, ceperunt: sed Cassius, exceptus scapha, refugit. Praeterea duae sunt deprehensae triremes. Neque multo post de proelio facto in Thessalia cognitum est, ut ipsis Pompeianis fides fieret: nam ante id tempus fingi a legatis amicisque Caesaris arbitrabantur. Quibus rebus cognitis, ex iis locis Cassius cum classe discessit. Caesar, omnibus rebus relictis, per- 102
sequendum sibi Pompeium existimavit, quascunque in partes ex fuga se recepisset, ne rursus copias comparare alias, & bellum renovare posset: & quantumcunque itineris equitatu efficere poterat, quotidie progrediebatur; legionemque unam minoribus itineribus subsequi iussit. Erat edictum Pompeii nomine Amphipoli propositum, uti omnes eius provinciae iuniores, Graeci civesque Romani, iurandi causa convenirent; sed, utrum avertendae suspicionis causa Pompeius proposuisset, ut quam diutissime longioris fugae consilium occultaret, an novis dilectibus, si nemo premeret, Macedoniam tenere co-

naretur, existimari non poterat. Ipse ad ancoram una nocte constitit, & vocatis ad se Amphipoli hospitibus, & pecunia ad necessarios sumtus corrogata, cognito Caesaris adventu, ex eo loco discessit, & Mytilenas paucis diebus venit. Biduum tempestate retentus, navibusque aliis additis actuariis, in Ciliciam atque inde Cyprum pervenit. Ibi cognoscit, consensu omnium Antiochensium civiumque Romanorum, qui illic negotiarentur, arcem captam esse, excludendi sui causa, nuntiosque dimissos ad eos, qui se ex fuga in finitimas civitates recepisse dicerentur, ne Antiochiam adirent: id si fecissent, magno eorum capitis periculo futurum. Idem hoc L. Lentulo, qui superiore anno consul fuerat, & P. Lentulo consulari, ac nonnullis aliis acciderat Rhodi: qui cum ex fuga Pompeium sequerentur, atque in insulam venissent, oppido ac portu recepti non erant: missisque ad eos nuntiis, ut ex iis locis discederent, contra voluntatem suam naves solverunt. Iamque de Caesaris adventu fama ad civitates perferebatur.

103 Quibus cognitis rebus, Pompeius, deposito adeundae Syriae consilio, pecunia societatis sublata, & a quibusdam privatis sumta, & aeris magno pondere ad militarem usum in naves imposito, duobusque millibus hominum armatis, partim quos ex familiis societatum delegerat, partim a negotiatoribus coegerat, quosque ex suis quisque ad hanc rem idoneos existimabat, Pelusium pervenit. Ibi casu rex erat Ptole-

maeus, puer aetate, magnis copiis, cum sorore
Cleopatra gerens bellum; quam paucis ante men-
sibus per suos propinquos atque amicos regno
expulerat: castraque Cleopatrae non longo spa-
tio ab eius castris distabant. Ad eum Pompeius
misit, ut pro hospitio atque amicitia patris A-
lexandria reciperetur, atque illius opibus in ca-
lamitate tegeretur. Sed, qui ab eo missi erant,
confecto legationis officio, liberius cum militi-
bus regis colloqui coeperunt, eosque hortari, ut
suum officium Pompeio praestarent, neve eius
fortunam despicerent. In hoc erant numero com-
plures Pompeii milites, quos, ex eius exercitu
acceptos in Syria, Gabinius Alexandriam trans-
duxerat, belloque confecto, apud Ptolemaeum,
patrem pueri, reliquerat. His tunc cognitis re- 104
bus, amici regis, qui propter aetatem eius in
procuratione erant regni, sive timore adducti,
ut postea praedicabant, ne, sollicitato exer-
citu regio, Pompeius Alexandriam Aegyptum-
que occuparet; sive despecta eius fortuna, ut
plerumque in calamitate ex amicis inimici exsi-
stunt; iis, qui erant ab eo missi, palam libera-
liter responderunt, eumque ad regem venire
iusserunt: ipsi, clam consilio inito, Achillan,
praefectum regium, singulari hominem audacia,
& L. Septimium, tribunum militum, ad inter-
ficiendum Pompeium miserunt. Ab his libera-
liter ipse appellatus, & quadam notitia Septi-
mii productus, quod bello praedonum apud
eum ordinem duxerat, naviculam parvulam

conſcendit cum paucis ſuis; & ibi ab Achilla & Septimio interficitur. Item L. Lentulus compre-
105 henditur ab rege, & in cuſtodia necatur. Caeſar, cum in Aſiam veniſſet, reperiebat, T. Ampium conatum eſſe tollere pecunias Epheſo ex fano Dianae, eiusque rei cauſa ſenatores omnes ex provincia evocaſſe, ut iis teſtibus in ſumma pecuniae uteretur; ſed interpellatum adventu Caeſaris profugiſſe. Ita duobus temporibus Epheſiae pecuniae Caeſar auxilium tulit. Item conſtabat, Elide in templo Minervae, repetitis atque enumeratis diebus, quo die proelium ſecundum feciſſet Caeſar, ſimulacrum Victoriae, quod ante ipſam Minervam collocatum erat, & ante ad ſimulacrum Minervae ſpectabat, ad valvas ſe templi limenque convertiſſe. Eodemque die Antiochiae in Syria bis tantus exercitus clamor & ſignorum ſonus exauditus eſt, ut in muris armata civitas diſcurreret. Hoc idem Ptolemaide accidit. Pergami in occultis ac reconditis templi, quo praeter ſacerdotes adire fas non eſt, quae Graeci ἄδυτα appellant, tympana ſonuerunt. Item Trallibus in templo Victoriae, ubi Caeſaris ſtatuam conſecraverant, palma per eos dies in tecto inter coagmenta lapidum ex
106 pavimento exſtitiſſe oſtendebatur. Caeſar, paucos dies in Aſia moratus, cum audiſſet Pompeium Cypri viſum, coniectans, eum in Aegyptum iter habere, propter neceſſitudines regni reliquasque eius loci opportunitates, cum legionibus; una, quam ex Theſſalia ſe ſequi iuſ-

ſerat, & altera, quam ex Achaia a Q. Fufio legato evocaverat, equitibusque DCCC, & navibus longis Rhodiis X, & Aſiaticis paucis, Alexandriam pervenit. In his erant legionibus hominum tria millia CC: reliqui, vulneribus ex proeliis & labore ac magnitudine itineris confecti, conſequi non potuerant. Sed Caeſar, confiſus fama rerum geſtarum, infirmis auxiliis proficiſci non dubitaverat, atque omnem ſibi locum tutum fore exiſtimabat. Alexandriae de Pompeii morte cognoſcit: atque ibi primum e navi egrediens clamorem militum audit, quos rex in oppido praeſidii cauſa reliquerat, & concurſum ad ſe fieri videt, quod faſces anteferrentur. In hoc omnis multitudo maieſtatem regiam minui praedicabat. Hoc ſedato tumultu, crebrae continuis diebus ex concurſu multitudinis concitationes fiebant, compluresque milites huius urbis omnibus partibus interficiebantur. Quibus rebus 107
animadverſis, legiones ſibi alias ex Aſia adduci iuſſit, quas ex Pompeianis militibus confecerat: ipſe enim neceſſario eteſiis tenebatur, qui Alexandria navigantibus ſunt adverſiſſimi venti. Interim controverſias regum ad populum Romanum & ad ſe, quod eſſet conſul, pertinere exiſtimans, atque eo magis officio ſuo convenire, quod ſuperiore conſulatu cum patre Ptolemaeo & lege & S. C. ſocietas erat facta; oſtendit, ſibi placere, regem Ptolemaeum atque ſororem eius Cleopatram exercitus, quos haberent, dimittere, & de controverſiis iure apud ſe potius, quam

108 inter ſe armis diſceptare. Erat in procuratione
regni propter aetatem pueri nutricius eius, eu-
nuchus, nomine Pothinus. Is primum inter ſuos
queri atque indignari coepit, regem ad dicen-
dam cauſam evocari: deinde adiutores quos-
dam, conſcios ſui, nactus ex regiis amicis, ex-
ercitum a Peluſio clam Alexandriam evocavit,
atque eundem Achillan, cuius ſupra memini-
mus, omnibus copiis praefecit. Hunc, incita-
tum ſuis, & regis inflatum pollicitationibus,
quae fieri vellet, literis nuntiisque edocuit. In
teſtamento Ptolemaei patris heredes erant ſcri-
pti ex duobus filiis maior, & ex duabus ea,
quae aetate antecedebat. Haec uti fierent, per
omnes Deos, perque foedera, quae Romae fe-
ciſſet, eodem teſtamento Ptolemaeus populum
Romanum obteſtabatur. Tabulae teſtamenti unae
per legatos eius Romam erant adlatae, ut in ae-
rario ponerentur; (hae cum propter publicas oc-
cupationes poni non potuiſſent, apud Pompeium
ſunt depoſitae;) alterae, eodem exemplo, reli-
ctae atque obſignatae Alexandriae proferebán-
109 tur. De his rebus cum ageretur apud Caeſarem,
isque maxime vellet pro communi amico atque
arbitro controverſias regum componere; ſubito
exercitus regius equitatusque omnis venire Alex-
andriam nuntiatur. Caeſaris copiae nequaquam
erant tantae, ut eis, extra oppidum ſi eſſet di-
micandum, confideret. Relinquebatur, ut ſe ſuis
locis oppido teneret, conſiliumque Achillae co-
gnoſceret. Milites tamen omnes in armis eſſe

iuſſit, regemque hortatus eſt, ut ex ſuis neceſ-
ſariis, quos haberet maximae auctoritatis, lega-
tos ad Achillan mitteret, &, quid eſſet ſuae
voluntatis, oſtenderet. A quo miſſi Dioscorides
& Serapion, qui ambo legati Romae fuerant,
magnamque apud patrem Ptolemaeum auctori-
tatem habuerant, ad Achillan pervenerunt. Quos
ille, cum in conſpectum eius veniſſent, prius,
quam audiret, aut, cuius rei cauſa miſſi eſſent,
cognoſceret, corripi ac interfici iuſſit: quorum
alter accepto vulnere occupatus, per ſuos pro
occiſo ſublatus, alter interfectus eſt. Quo facto,
regem ut in ſua poteſtate haberet, Caeſar effe-
cit, magnamque regium nomen apud ſuos au-
ctoritatem habere exiſtimans, & ut potius pri-
vato paucorum & latronum, quam regio conſi-
lio, ſusceptum bellum videretur. Erant cum 110
Achilla copiae, ut neque numero, neque gene-
re hominum, neque uſu rei militaris contem-
nendae viderentur: millia enim XX in armis ha-
bebat. Hae conſtabant ex Gabinianis militibus,
qui iam in conſuetudinem Alexandrinae vitae
ac licentiae venerant, & nomen diſciplinamque
populi Romani dedidicerant, uxoresque duxe-
rant, ex quibus plerique liberos habebant. Huc
accedebant collecti ex praedonibus latronibus-
que Syriae Ciliciaeque provinciae, finitimarum-
que regionum. Multi praeterea capitis damnati
exſulesque convenerant: fugitivisque omnibus
noſtris certus erat Alexandriae receptus, certaque
vitae conditio, ut, dato nomine, militum eſ-

ſent numero: quorum ſi quis a domino comprehenderetur, concurſu militum eripiebatur; qui vim ſuorum, quod in ſimili culpa verſabantur, ipſi pro ſuo periculo defendebant. Hi regum amicos ad mortem depoſcere, hi bona locupletum diripere ſtipendii augendi cauſa, regis domum obſidere, regno expellere alios, alios arceſſere, vetere quodam Alexandrini exercitus inſtituto, conſueverant. Erant praeterea equitum millia duo. Inveteraverant hi omnes compluribus Alexandriae bellis, Ptolemaeum patrem in regnum reduxerant, Bibuli filios duos interfecerant, bella cum Aegyptiis geſſerant. Hunc uſum
111 rei militaris habebant. His copiis fidens Achillas, paucitatemque militum Caeſaris deſpiciens, occupabat Alexandriam, praeter eam oppidi partem, quam Caeſar cum militibus tenebat, primo impetu domum eius irrumpere conatus: ſed Caeſar, diſpoſitis per vias cohortibus, impetum eius ſuſtinuit. Eodemque tempore pugnatum eſt ad portum; ac longe maximam ea res attulit dimicationem. Simul enim, diductis copiis, pluribus viis pugnabatur, & magna multitudine naves longas occupare hoſtes conabantur, quarum erant quinquaginta auxilio miſſae ad Pompeium, proelioque in Theſſalia facto domum redierant. Illae triremes omnes & quinqueremes erant, aptae inſtructaeque omnibus rebus ad navigandum. Praeter has duae & viginti, quae praeſidii cauſa Alexandriae eſſe conſueverant, conſtratae omnes: quas ſi occupaviſſent, claſſe Caeſari erepta, por-

sum ac mare totum in sua potestate haberent, commeatu auxiliisque Caesarem prohiberent. Itaque tanta est contentione actum, quanta agi debuit, cum ille celerem in ea re victoriam, hi salutem suam consistere viderent. Sed rem obtinuit Caesar; omnesque eas naves, & reliquas, quae erant in navalibus, incendit, quod tam late tueri tam parva manu non poterat; confestimque ad Pharum navibus milites exposuit. Pharus est in insula turris, magna altitu- 112
dine, mirificis operibus exstructa, quae nomen ab insula accepit. Haec insula, obiecta Alexandriae, portum efficit: sed a superioribus regionibus in longitudinem passuum DCCCC in mare iactis molibus, angusto itinere & ponte cum oppido coniungitur. In hac sunt insula domicilia Aegyptiorum, & vicus, oppidi magnitudine: quaeque ubique naves imprudentia aut tempestate paullulum suo cursu decesserint, has more praedonum diripere consueverunt. Iis autem invitis, a quibus Pharus tenetur, non potest esse propter angustias navibus introitus in portum. Hoc tum veritus Caesar, hostibus in pugna occupatis, militibusque expositis, Pharum apprehendit, atque ibi praesidium posuit. Quibus est rebus effectum, ut tuto frumentum auxiliaque navibus ad eum supportari possent. Dimisit enim circum omnes propinquas regiones, atque inde auxilia evocavit. Reliquis oppidi partibus sic est pugnatum, ut aequo proelio discederetur, & neutri pellerentur: (id ef-

ficiebant angustiae loci:) paucisque utrimque interfectis, Caesar, loca maxime necessaria complexus, noctu praemunit. Hoc tractu oppidi pars erat regiae exigua, in quam ipse habitandi causa initio erat inductus, & theatrum, coniunctum domui, quod arcis tenebat locum, aditusque habebat ad portum, & ad reliqua navalia. Has munitiones insequentibus auxit diebus, ut pro muro obiectas haberet, neu dimicare invitus cogeretur. Interim filia minor Ptolemaei regis, vacuam possessionem regni sperans, ad Achillan sese ex regia transiecit, unaque bellum administrare coepit. Sed celeriter est inter eos de principatu controversia orta; quae res apud milites largitiones auxit: magnis enim iacturis sibi quisque eorum animos conciliabat. Haec dum apud hostes geruntur, Pothinus, nutricius pueri, & procurator regni, in parte Caesaris, cum ad Achillan nuntios mitteret, hortareturque, ne negotio desisteret, neve animo deficeret, indicatis deprehensisque internuntiis, a Caesare est interfectus. Haec initia belli Alexandrini fuerunt.

DE

BELLO ALEXANDRINO

LIBER SINGULARIS

INCERTI AUCTORIS.

LIBER SINGULARIS

DE

BELLO ALEXANDRINO.

ARGUMENTUM.

Descripto situ Alexandriae & structura, munitionibusque Caesaris in urbe & ad portum, pugnae referuntur, 1-23. Regem Ptolemaeum, quem in potestate habebat, Arsinoë sorore interim cum Ganymede imperium obtinente, dimisit Caesar, 24. sed graviter ab eo oppugnatus vincit tandem, Mithridate Pergameno adiuvante, & rex in Nilo perit, 25-32. Quo sublato, Caesar Cleopatram & minorem fratrem reges constituit, 33. & Syriam adit. Ponticum bellum adversus Pharnacem describitur, per Domitium Calvinum improspere gestum, 34-41. Dein Illyricum virtute Vatinii restitutum est Caesari, 42-47. Sub idem tempus turbae in Hispania ulteriore a Cassio Longino excitatae, eiusdemque sedatae morte, 48-64. Constituta Syria, Cilicia, Cappadocia, 65. 66. venia Deiotaro concessa, 67. 68. denique Pharnace celeriter oppresso, Caesar in Italiam revertitur, 69-78.

BELLO Alexandrino conflato, Caesar Rhodo 1
atque ex Syria Ciliciaque omnem classem arcessit; Creta sagittarios, equites ab rege Nabataeorum Malcho evocat; tormenta undique conquiri, & frumentum mitti, auxiliaque adduci iu-

bet. Interim munitiones quotidie operibus augentur, atque omnes oppidi partes, quae minus firmae esse viderentur, testudinibus atque musculis aptantur: ex aedificiis autem per foramina in proxima aedificia arietes immittuntur, quantumque aut ruinis deiicitur, aut per vim recipitur loci, in tantum munitiones proferuntur. Nam incendio fere tuta est Alexandria, quod sine contignatione ac materia sunt aedificia, & structuris atque fornicibus continentur, tectaque sunt rudere, aut pavimentis. Caesar maxime studebat, ut, quam angustissimam partem oppidi palus a meridie interiecta efficiebat, hanc operibus vineisque agendis ab reliqua parte urbis excluderet: illud spectans, primum, ut, cum esset in duas partes urbs divisa, acies uno consilio atque imperio administraretur; deinde, ut laborantibus succurri, atque ex altera oppidi parte auxilium ferri posset; in primis vero, ut aqua pabuloque abundaret: quarum alterius rei copiam exiguam, alterius nullam omnino facultatem habebat: quod utrumque palus large praebere poterat.
2 Neque vero Alexandrinis in gerendis negotiis cunctatio ulla aut mora inferebatur. Nam in omnes partes, per quas fines Aegyptii regnumque pertinet, legatos con-
3 quisitoresque dilectus habendi causa miserant, magnumque numerum in oppidum telorum atque tormentorum convexerant, & innumerabilem multitudinem adduxerant. Nec minus in urbe maximae armorum erant institutae offici-

nae. Servos praeterea puberes armaverant, quibus domini locupletiores victum quotidianum stipendiumque praebebant. Hac multitudine disposita, munitiones semotarum partium tuebantur; veteranas cohortes vacuas in celeberrimis urbis locis habebant, ut, quacunque regione pugnaretur, integris viribus ad auxilium ferendum opportunae essent. Omnibus viis atque angiportis triplicem vallum obduxerant; erat autem quadrato exstructus saxo, neque minus XL pedes altitudinis habebat: quaeque partes urbis inferiores erant, has altissimis turribus denorum tabulatorum munierant. Praeterea alias ambulatorias totidem tabulatorum confixerant; subiectisque eas rotis, funibus iumentisque obiectis, directis plateis in quamcunque erat visum
partem movebant. Urbs fertilissima & copiosis- 3
sima omnium rerum apparatus suggerebat. Ipsi homines, ingeniosissimi atque acutissimi, quae a nobis fieri viderant, ea sollertia efficiebant, ut nostri illorum opera imitari viderentur; & sua sponte multa reperiebant, unoque tempore & nostras munitiones infestabant, & suas defendebant: atque haec principes in conciliis concionibusque agitabant, *populum Romanum paullatim in consuetudinem eius regni occupandi venire: paucis annis antea Gabinium cum exercitu fuisse in Aegypto; Pompeium se ex fuga eodem recepisse: Caesarem venisse cum copiis; neque morte Pompeii quidquam profectum, quo minus Caesar apud se commoraretur: quem si non expulissent, futuram ex re-*

gno provinciam: idque agendum mature: namque eum, interclusum tempestatibus propter anni tem-
4 *pus recipere transmarina auxilia non posse.* Interim dissensione orta inter Achillan, qui veterano exercitui praeerat, & Arsinoën, regis Ptolemaei minorem filiam, ut supra demonstratum est, cum uterque utrique insidiaretur, & summam imperii ipse obtinere vellet, praeoccupat Arsinoë per Ganymedem eunuchum, nutricium suum, atque Achillan interficit. Hoc occiso, ipsa sine ullo socio & custode omne imperium obtinebat: exercitus Ganymedi transditur: is, suscepto officio, largitionem in milites auget, reliqua pari diligentia administrat.
5 Alexandria est fere tota suffossa, specusque habet ad Nilum pertinentes, quibus aqua in privatas domos inducitur, quae paullatim spatio temporis liquescit ac subsidit. Hac uti domini aedificiorum atque eorum familiae consueverunt: nam quae flumine Nilo fertur, adeo est limosa atque turbida, ut multos variosque morbos efficiat: sed ea plebes ac multitudo contenta est necessario, quod fons urbe tota nullus est. Hoc tamen flumen in ea parte urbis erat, quae ab Alexandrinis tenebatur. Quo facto est admonitus Ganymedes, posse nostros aqua intercludi; qui, distributi munitionum tuendarum causa, vicatim ex privatis aedificiis, specubus ac puteis extracta aqua utebantur.
6 Hoc probato consilio, magnum ac difficile opus aggreditur. Interseptis enim specubus, atque omnibus urbis partibus

exclusis, quae ab ipso tenebantur, aquae ma-
gnam vim ex mari rotis ac machinationibus ex-
primere contendit. Hanc locis superioribus fun-
dere in partem Caesaris non intermittebat;
quamobrem salsior paullo praeter consuetudi-
nem aqua trahebatur ex proximis aedificiis, ma-
gnamque hominibus admirationem praebebat,
quam ob causam id accidisset: nec satis sibi ipsi
credebant, cum se inferiores eiusdem generis
ac saporis aqua dicerent uti, atque ante con-
suessent: vulgoque inter se conferebant, & de-
gustando, quantum inter se differrent aquae,
cognoscebant. Parvo vero temporis spatio, haec
propior bibi omnino non poterat; illa inferior
corruptior iam salsiorque reperiebatur. Quo fa- 7
cto dubitatione sublata, tantus incessit timor, ut
ad extremum casum periculi omnes deducti vi-
derentur, atque alii morari Caesarem dicerent,
quin naves conscendere iuberet; alii multo gra-
viorem extimescerent casum; quod neque celari
Alexandrinis possent in apparanda fuga, cum
tam parvo spatio distarent ab ipsis; neque, illis
imminentibus atque insequentibus, ullus in na-
ves receptus daretur. Erat autem magna multi-
tudo oppidanorum in parte Caesaris, quam do-
miciliis ipsorum non moverat, quod ea se fide-
lem palam nostris esse simulabat, & descivisse a
suis videbatur; ut, si mihi defendendi essent
Alexandrini, quod neque fallaces essent, ne-
que temerarii, multa oratio frustra absumere-
tur. Cum vero uno tempore & natio eorum &

natura cognoscatur; aptissimum esse hoc genus
8 ad proditionem, nemo dubitare potest. Caesar
suorum timorem consolatione & ratione minue-
bat. Nam *puteis fossis aquam dulcem posse reperiri*
affirmabat: *omnia enim litora naturaliter aquae*
dulcis venas habere. Quod si alia esset litoris Ae-
gyptii natura, atque omnium reliquorum; tamen,
quoniam mare libere tenerent, neque hostes classem
haberent, prohiberi sese non posse, quo minus quo-
tidie aquam navibus peterent, vel a sinistra parte
a Paraetonio, vel a dextra ab insula; quae diver-
sae navigationes nunquam uno tempore adversis ven-
tis praecluderentur. Fugae vero nullum esse consi-
lium non solum iis, qui primam dignitatem habe-
rent, sed ne iis quidem, qui nihil, praeterquam
de vita, cogitarent: magno negotio impetus hostium
adversos ex munitionibus sustineri; quibus relictis,
nec loco nec numero pares esse posse: magnam au-
tem moram & difficultatem adscensum in naves ha-
bere, praesertim ex scaphis: summam esse contra in
Alexandrinis velocitatem, locorumque & aedificio-
rum notitiam: hos, praecipue in victoria insolentes,
praecursuros, & loca excelsiora atque aedificia oc-
cupaturos; ita fuga navibusque nostros prohibituros:
proinde eius consilii obliviscerentur, atque omni ra-
9 *tione esse vincendum cogitarent.* Hac oratione apud
suos habita, atque omnium mentibus excitatis,
dat centurionibus negotium, ut, reliquis ope-
ribus intermissis, ad fodiendos puteos animum
conferant, neve quam partem nocturni tempo-
ris intermittant. Quo suscepto negotio, atque

omnium animis ad laborem incitatis, magna una nocte vis aquae dulcis inventa est. Ita operosis Alexandrinorum machinationibus maximisque conatibus non longi temporis labore occursum est. Eo biduo legio XXXVII ex deditititiis Pompeianis militibus, cum frumento, armis, telis, tormentis, imposita in naves a Domitio Calvino, ad litora Africae, paullo supra Alexandriam, delata est. Hae naves Euro, qui multos dies continenter flabat, portum capere prohibebantur: sed loca sunt egregia omni illa regione ad tenendas ancoras. Hi cum diu retinerentur, atque aquae inopia premerentur, navigio actuario Caesarem faciunt certiorem. Caesar, ut per se consi- 10
lium caperet, quid faciendum videretur, navim conscendit, atque omnem classem se sequi iussit, nullis nostris militibus impositis; quod, cum longius paullo discederet, munitiones nudare nolebat. Cumque ad eum locum accessisset, qui appellatur Chersonesus, aquandique causa remiges in terram exposuisset, nonnulli ex eo numero, cum longius a navibus praedatum processissent, ab equitibus hostium sunt excepti; ex iis cognoverunt, Caesarem ipsum in classe venisse, nec ullos milites in navibus habere. Qua re comperta, magnam sibi facultatem fortunam obtulisse bene gerendae rei crediderunt. Itaque naves omnes, quas paratas habuerant ad navigandum, propugnatoribus instruxerunt, Caesarique redeunti cum classe occurrerunt: qui duabus de causis eo die dimicare nolebat,

quod & nullos milites in navibus habebat, & post horam x diei res agebatur, nox autem adlatura videbatur maiorem fiduciam illis, qui locorum notitia confidebant: sibi etiam hortandi suos auxilium defuturum; quod nulla satis idonea esset hortatio, qua neque virtutem posset notare, neque inertiam. Quibus de caussis naves, quas potuit, Caesar ad terram detrahit, quem in locum illos successuros non existimabat.
11 Erat una navis Rhodia in dextro Caesaris cornu, longe ab reliquis collocata. Hanc conspicati hostes non tenuerunt sese, magnoque impetu quatuor ad eam constratae naves, & complures apertae, contenderunt. Cui coactus est Caesar ferre subsidium, ne turpem in conspectu contumeliam acciperet; quamquam si quid gravius illis accidisset, merito casurum iudicabat. Proelium commissum est magna contentione Rhodiorum: qui cum in omnibus dimicationibus & scientia & virtute praestitissent, tum maxime illo tempore totum onus sustinere non recusabant, ne quod suorum culpa detrimentum acceptum videretur. Ita proelium secundissimum est factum. Capta est una hostium quadriremis, depressa est altera: dein duae omnibus epibatis nudatae: magna praeterea multitudo in reliquis navibus propugnatorum est interfecta. Quod nisi nox proelium diremisset, tota classe hostium Caesar potitus esset. Hac calamitate perterritis hostibus, adverso vento leniter flante, naves onerarias Caesar remulco victribus suis

navibus Alexandriam deducit. Eo detrimento 12
adeo sunt fracti Alexandrini, cum iam non virtute propugnatorum, sed scientia classiariorum se victos viderent, * * quibus & superioribus locis sublevabantur, ut ex aedificiis defendi possent: & materiam cunctam obiicerent, quod nostrae classis oppugnationem etiam ad terram verebantur. Iidem, postea quam Ganymedes in concilio confirmavit, sese & eas, quae essent amissae, restituturum, & numerum adaucturum, magna spe & fiducia veteres reficere naves, accuratiusque huic rei studere atque inservire instituerunt: ac tametsi amplius CX navibus longis in portu navalibusque amiserant, non tamen reparandae classis cogitationem deposuerunt: videbant enim, non auxilia Caesari, non commeatus supportari posse, si classe ipsi valerent. Praeterea nautici homines, urbis & regionis maritimae, quotidianoque usu a pueris exercitati, ad naturale ac domesticum bonum refugere cupiebant, & quantum parvulis navigiis profecissent, sentiebant. Itaque omni studio ad parandam classem incubuerunt. Erant omnibus ostiis 13
Nili custodiae exigendi portorii causa dispositae. Naves veteres erant in occultis regiae navalibus, quibus multis annis ad navigandum non erant usi. Has reficiebant; illas Alexandriam revocabant. Deerant remi; porticus, gymnasia, aedificia publica detegebant, asseres remorum usum obtinebant: aliud naturalis sollertia, aliud urbis copia subministrabat. Postremo non lon-

gam navigationem parabant, ſed praeſentis temporis neceſſitati ſerviebant, & in ipſo portu confligendum videbant. Itaque paucis diebus, contra omnium opinionem, quadriremes XXII, quinqueremes V confecerunt. Ad has minores apertasque complures adiecerunt, & in portu periclitati remigio, quid quaeque earum efficere poſſet, idoneos milites impoſuerunt, ſeque ad confligendum omnibus rebus paraverunt. Caeſar Rhodias naves IX habebat, (nam, X miſſis, una in curſu litore Aegyptio defecerat,) Ponticas VIII, Lycias V, ex Aſia XII. Ex his quinqueremes V erant, & quadriremes X: reliquae infra hanc magnitudinem, & pleraeque apertae. Tamen virtute militum confiſus, cognitis ho-
14 ſtium copiis, ſe ad dimicandum parabat. Poſtquam eo ventum eſt, ut ſibi uterque eorum conſideret; Caeſar Pharon claſſe circumvehitur, adverſasque naves hoſtibus conſtituit; in dextro cornu Rhodias collocat, in ſiniſtro Ponticas. Inter has ſpatium CD paſſuum relinquit, quod ſatis eſſe ad explicandas naves videbatur. Poſt hunc ordinem reliquas naves ſubſidio distribuit: quae quamque earum ſequatur, & cui ſubveniat, conſtituit atque imperat. Non dubitänter Alexandrini claſſem producunt atque inſtruunt: in fronte collocant XXII; reliquas ſubſidiarias in ſecundo ordine conſtituunt. Magnum praeterea numerum minorum navigiorum & ſcapharum producunt cum malleolis ignibusque, ſi quid ipſa multitudo, & clamor, & flamma, noſtris

terroris afferre poſſent. Erant inter duas claſſes
vada transitu anguſto, quae pertinent ad regio-
nem Africae: (ſic enim praedicant, partem eſ-
ſe Alexandriae dimidiam Africae:) ſatisque diu
inter ipſos eſt exſpectatum, ab utris transeun-
di fieret initium; propterea quod, eo qui in-
traſſent, & ad explicandam claſſem, & ad rece-
ptum, ſi durior accidiſſet caſus, impeditiores
fore videbantur. Rhodiis navibus praeerat Eu- 15
phranor, animi magnitudine ac virtute magis
cum noſtris hominibus, quam cum Graecis,
comparandus. Hic ob notiſſimam ſcientiam, at-
que animi magnitudinem, delectus eſt ab Rho-
diis, qui imperium claſſis obtineret. Qui, ubi
Caeſaris animum advertit, *Videris mihi*, inquit,
*Caeſar, vereri, ſi haec vada primis navibus intrave-
ris, ne prius dimicare cogaris, quam reliquam claſ-
ſem poſſis explicare. Nobis rem committe: nos proe-
lium ſuſtinebimus, (neque tuum iudicium fallemus,)
dum reliqui ſubſequantur. Hos quidem diutius in
noſtro conſpectu gloriari, magno nobis & dedecori
& dolori eſt.* Caeſar illum adhortatus, atque om-
nibus laudibus proſecutus, dat ſignum pugnae.
Progreſſas ultra vadum IV Rhodias naves circum-
ſiſtunt Alexandrini, atque in eas impetum fa-
ciunt. Suſtinent illi, atque arte ſollertiaque ſe
explicant: ac tantum doctrina potuit, ut in diſ-
pari numero nulla transverſa hoſti obiiceretur,
nullius remi detergerentur, ſed ſemper venienti-
bus adverſae occurrerent. Interim ſunt reliquae
ſubſecutae. Tum neceſſario diſceſſum ab arte

est, propter angustias loci, atque omne certamen in virtute constitit. Neque vero Alexandriae fuit quisquam, aut nostrorum aut oppidanorum, qui aut in opere, aut in oppugnatione occupatum animum haberet, quin altissima tecta peteret, atque ex omni prospectu locum spectaculo caperet, precibusque & voto victoriam suis ab Diis immortalibus exposceret.
16 Minime autem par erat proelii certamen. Nostris enim prorsus neque terra neque mari effugium dabatur victis, omniaque victoribus erant futura in incerto: illi si superassent navibus, omnia tenerent; si inferiores fuissent, reliquam tamen fortunam periclitarentur. Simul illud grave ac miserum videbatur, perpaucos de summa rerum ac de salute omnium decertare: quorum si qui aut animo aut virtute cessisset, reliquis etiam esset cavendum, quibus pro se pugnandi facultas non fuisset. Haec superioribus diebus saepenumero Caesar suis exposuerat, ut hoc maiori animo contenderent, quod omnium salutem sibi commendatam viderent. Eadem suum quisque contubernalem, amicum, notum prosequens erat obtestatus, ne suam atque omnium falleret opinionem, quorum iudicio delectus ad pugnam proficisceretur. Itaque hoc animo est decertatum, ut neque maritimis nauticisque sollertia atque ars praesidium ferret; neque numero navium praestantibus multitudo prodesset, neque electi ad virtutem ex tanta multitudine hostium viri virtuti nostrorum possent adaequari.

Capitur hoc proelio quinqueremis una & biremis cum defensoribus remigibusque, & deprimuntur tres, nostris incolumibus omnibus: reliquae propinquam fugam ad oppidum capiunt, quas protexerunt ex molibus atque aedificiis imminentibus, & nostros adire propius prohibuerunt.
Hoc ne sibi saepius accidere posset, omni ra- 17
tione Caesar contendendum existimavit, ut insulam, molemque ad insulam pertinentem, in suam redigeret potestatem: perfectis enim magna ex parte munitionibus in oppido, & illam & urbem uno tempore tentari posse confidebat. Quo capto consilio, cohortes x, & levis armaturae electos, quos idoneos ex equitibus Gallis arbitrabatur, in navigia minora scaphasque imponit: inde alteram insulae partem distinendae manus caussa constratis navibus aggreditur, praemiis magnis propositis, qui primus insulam cepisset. Ac primo impetum nostrorum pariter sustinuerunt: uno enim tempore & ex tectis aedificiorum propugnabant, & litora armati defendebant; quo propter asperitatem loci non facilis nostris aditus dabatur; & scaphis navibusque longis v mobiliter & scienter angustias loci tuebantur. Sed ubi, locis primum cognitis vadisque pertentatis, pauci nostri in litore constiterunt, atque hos sunt alii subsecuti, constanterque in eos, qui in litore aequo institerant, impetum fecerunt; omnes Pharitae terga verterunt. His pulsis, custodia portus relicta, ad litora & vicum applicaverunt, seque ex navibus ad tuen-

18 da aedificia eiecerunt. Neque vero diutius ipsi ea munitione se continere potuerunt: etsi erat non dissimile, atque Alexandriae, genus aedificiorum, (ut minora maioribus conferantur,) turresque editae & coniunctae muri locum obtinebant: neque nostri aut scalis, aut cratibus, aut reliquis rebus parati venerant ad oppugnandum. Sed terror hominibus mentem consiliumque eripit, & membra debilitat: ut tunc accidit. Qui se in aequo loco ac plano pares esse confidebant, iidem, perterriti fuga suorum & caede paucorum, XXX pedum altitudine in aedificiis consistere ausi non sunt, seque per molem in mare praecipitaverunt, & DCCC passuum intervallo ad oppidum enataverunt. Multi tamen ex iis capti interfectique sunt, sed nume-
19 rus captivorum omnino fuit DC. Caesar, praeda militibus concessa, aedificia diripi iussit, castellumque ad pontem, qui propior erat Pharo, communivit, atque ibi praesidium posuit. Hunc fuga Pharitae reliquerant; fortiorem illum propioremque oppido Alexandrini tuebantur. Sed eum postero die simili ratione aggreditur, quod, his obtentis duobus, omnem navigiorum excursum & repentina latrocinia sublatum iri videbatur. Iamque eos, qui praesidio eum locum tenebant, tormentis ex navibus sagittisque depulerat, atque in oppidum redegerat; & cohortium trium instar in terram exposuerat: non enim plures consistere angustiae loci patiebantur: reliquae copiae in navibus stationem obtinebant,

Quo facto imperat, pontem adversus hostem praevallari, &, qua exitus navibus erat, fornice exstructo, quo pons sustinebatur, lapidibus oppleri atque obstrui: quorum altero opere effecto, ut nulla omnino scapha egredi posset, altero instituto, omnes Alexandrinorum copiae ex oppido se eiecerunt, & contra munitiones pontis latiore loco constiterunt; eodemque tempore, quae consueverant navigia per pontes ad incendia onerariarum emittere, ad molem constituerunt. Pugnabatur a nostris ex ponte, ex mole: ab illis ex area, quae erat adversus pontem, & ex navibus contra molem. In his re- 20
bus occupato Caesare, militesque hortante, remigum magnus numerus & classiariorum ex lon- c
gis navibus nostris in molem se eiecit. Pars eorum studio spectandi ferebatur, pars etiam cupiditate pugnandi. Hi primum navigia hostium lapidibus ac fundis a mole repellebant, ac multum proficere multitudine telorum videbantur. Sed postquam ultra eum locum, ab latere eorum aperto, ausi sunt egredi ex navibus Alexandrini pauci; ut sine signis certisque ordinibus, sine ratione prodierant, sic temere in naves refugere coeperunt. Quorum fuga incitati Alexandrini plures ex navibus egrediebantur; nostrosque acrius perturbatos insequebantur. Simul, qui in navibus longis remanserant, scalas rapere, navesque a terra repellere properabant, ne hostes navibus potirentur. Quibus omnibus rebus perturbati milites nostri cohortium

trium, quae in ponte ac prima mole constiterant, cum post se clamorem exaudirent, fugam suorum viderent, magnam vim telorum adversi sustinerent, veriti, ne ab tergo circumvenirentur, & discessu navium omnino reditu intercluderentur, munitionem in pontem institutam reliquerunt, & magno cursu incitati ad naves contenderunt. Quorum pars, proximas nacta naves, multitudine hominum atque onere depressa est; pars resistens & dubitans, quid esset capiendum consilii, ab Alexandrinis interfecta est: nonnulli feliciore exitu, expeditas ad ancoras naves consecuti, incolumes discesserunt; pauci adlevati scutis, & animo ad conandum nixi, ad proxima navigia adnatarunt. Caesar, quoad potuit, cohortando suos ad pontem & munitiones contendere, eodem in periculo versatus est. Postquam universos cedere animadvertit, in suum navigium se recepit. Quo multitudo hominum insecuta cum irrumperet, neque administrandi neque repellendi a terra facultas daretur; fore, quod accidit, suspicatus, sese ex navigio eiecit, atque ad eas, quae longius constiterant, naves adnatavit. Hinc suis laborantibus subsidio scaphas mittens, nonnullos conservavit: navigium quidem eius, multitudine depressum militum, una cum hominibus interiit. Hoc proelio desiderati sunt ex numero legionariorum militum circiter CD, & paullo ultra eum numerum classiarii & remiges. Alexandrini eo loco castellum magnis munitionibus

multisque tormentis confirmaverunt, atque, ege-
ſtis ex mari lapidibus, libere ſunt uſi poſtea ad
mittenda navigia. Hoc detrimento milites noſtri 22
tantum abſuerunt ut perturbarentur, ut incenſi
potius atque incitati magnas acceſſiones fecerint
in operibus hoſtium expugnandis, in proeliis
quotidianis, quandocunque fors obtulerat, pro-
currentibus & erumpentibus Alexandrinis * *
manum comprehendi multum operibus, & ar-
dentibus ſtudiis militum: nec divulgata Caeſaris
cohortatio ſubſequi legionum aut laborem, aut
pugnandi poterat cupiditatem: ut magis deter-
rendi & continendi a periculoſiſſimis eſſent di-
micationibus, quam incitandi ad pugnandum.
Alexandrini, cum Romanos & ſecundis rebus 23
confirmari, & adverſis incitari viderent, neque
ullum belli tertium caſum noſſent, quo poſ-
ſent eſſe firmiores, ut coniectura conſequi poſ-
ſumus, aut admoniti a regis amicis, qui in Cae-
ſaris erant praeſidiis, aut ſuopte conſilio, per
occultos nuntios regis probato, legatos ad Cae-
ſarem miſerunt, *ut dimitteret regem, tranſireque*
ad ſuos pateretur: paratam enim omnem multitudi-
nem eſſe, confectam taedio puellae, fiduciario re-
gno, dominatione crudeliſſima Ganymedis, facere id,
quod rex imperaſſet: quo ſi auctore in Caeſaris fi-
dem amicitiamque venturi eſſent, nullius periculi ti-
morem multitudini fore impedimento, quo minus ſe
dederent. Caeſar, etſi fallacem gentem, ſemper- 24
que alia cogitantem, alia ſimulantem, bene co-
gnitam habebat; tamen petentibus dare veniam, : 2

utile esse statuit: quod, si quo pacto sentirent ea, quae postularent, mansurum in fide dimissum regem credebat; sin, id quod magis illorum naturae conveniebat, ducem ad bellum gerendum regem habere vellent, splendidius atque honestius sese contra regem, quam contra convenarum ac fugitivorum manum, bellum esse gesturum. Itaque regem cohortatus, *ut consuleret regno paterno, parceret praeclarissimae patriae, quae turpissimis incendiis & ruinis esset deformata, cives suos primum ad sanitatem revocaret, deinde conservaret, fidem populo Romano sibique praestaret; cum ipse tantum ei crederet, ut ad hostes armatos eum mitteret;* dextra dextram tenens, dimittere coepit adulta iam aetate puerum. At regius animus, disciplinis fallacissimis eruditus, ne a gentis suae moribus degeneraret, flens orare contra Caesarem coepit, *ne se dimitteret: non enim regnum ipsum sibi conspectu Caesaris esse iucundius.* Compressis pueri lacrimis, Caesar ipse commotus, celeriter, si illa sentiret, fore eum secum affirmans, ad suos dimisit. Ille, ut ex carceribus in liberum cursum emissus, adeo contra Caesarem acriter bellum gerere coepit, ut lacrimas, quas in colloquio proiecerat, gaudio videretur profudisse. Accidisse hoc complures Caesaris legati, amici, centuriones, militesque laetabantur, quod nimia bonitas eius fallaciis pueri elusa esset: quasi vero id Caesar bonitate tantum adductus, ac non prudentissimo consilio fecisset.
25 Cum, duce assumto, Alexandrini nihilo se

firmiores factos, aut languidiores Romanos animadverterent; eludentibusque militibus regis aetatem atque infirmitatem, magnum dolorem acciperent; neque se quidquam proficere viderent; rumoresque exsisterent, magna Caesari praesidia terrestri itinere Syria Ciliciaque adduci; (quod nondum Caesari auditum erat;) commeatum, qui nostris mari supportabatur, intercipere statuerunt. Itaque, expeditis navigiis, locis idoneis ad Canopum in statione dispositis navibus, insidiabantur nostris commeatibus. Quod ubi Caesari nuntiatum est, classem iubet expediri atque instrui. Praeficit huic Ti. Neronem. Proficiscuntur in ea classe Rhodiae naves, atque in his Euphranor, sine quo nulla unquam dimicatio maritima, nulla etiam parum feliciter confecta erat. At fortuna, quae plerumque eos, quos plurimis beneficiis ornavit, ad duriorem casum reservat, superiorum temporum dissimilis, Euphranorem persequebatur. Nam, cum ad Canopum ventum esset, instructaque utrimque classis conflixisset, & sua consuetudine Euphranor primus proelium commisisset, & illic triremem hostium perforasset, ac demersisset: proximam longius insecutus, parum celeriter insequentibus reliquis, circumventus ab Alexandrinis est. Cui subsidium nemo tulit, sive quod in ipso satis praesidii pro virtute ac felicitate eius putarent esse, sive quod ipsi sibi timebant. Itaque unus ex omnibus eo proelio bene rem gessit, solus cum sua quadriremi victrice periit. Sub idem tempus Mithri- 26

dates Pergamenus, magnae nobilitatis domi, scientiaeque in bello & virtutis, fidei dignitatisque in amicitia Caesaris, missus in Syriam Ciliciamque initio belli Alexandrini ad auxilia arcessenda, magnas copias (quas celeriter, & propensissima civitatum voluntate, & sua diligentia, confecerat) itinere pedestri, quo coniungitur Aegyptus Syriae, Pelusium adduxit: idque oppidum, firmo praesidio occupatum Achillae propter opportunitatem loci, (namque tota Aegyptus maritimo accessu Pharo, pedestri Pelusio, velut claustris, munita existimatur,) repente magnis circumdatum copiis, multiplici praesidio pertinaciter propugnantibus, & copiarum magnitudine, quas integras vulneratis defessisque subiiciebat, & perseverantia constantiaque oppugnandi, quo die est aggressus, in suam redegit potestatem, praesidiumque ibi suum collocavit. Inde, re bene gesta, Alexandriam ad Caesarem contendit, omnesque eas regiones, per quas iter faciebat, auctoritate ea, quae plerumque adest victori, pacarat, atque in amicitiam Caesaris redegerat.
27 Locus est fere regionum illarum nobilissimus, non ita longe ab Alexandria, qui nominatur Delta, quod nomen a similitudine literae cepit: nam pars quaedam fluminis Nili, mire derivata inter se, duobus itineribus paullatim medium inter se spatium relinquens, diversissimo ad litus intervallo mari coniungitur. Cui loco cum appropinquare Mithridaten rex cognovisset, & transeundum ei

flumen sciret, magnas adversus eum copias misit, quibus vel superari delerique Mithridaten; vel sine dubio retineri posse credebat. Quemadmodum autem optabat eum vinci, sic satis habebat, interclusum a Caesare a se retineri. Quae primae copiae flumen a Delta transire, & Mithridati occurrere potuerunt, proelium commiserunt, festinantes praeripere subsequentibus victoriae societatem: quorum impetum Mithridates magna cum prudentia, consuetudine nostra castris vallatis, sustinuit. Cum vero incaute atque insolenter succedere eos munitionibus videret, eruptione undique facta, magnum numerum eorum interfecit. Quod nisi locorum notitia reliqui se texissent, partimque in naves, quibus flumen transierant, recepissent, funditus deleti essent. Qui ut paullulum ab illo timore se recrearunt, adiunctis iis, qui subsequebantur, rursus oppugnare Mithridaten coeperunt. Mittitur a Mithridate nuntius Caesari, qui rem 28
gestam perferret. Cognoscit ex suis, eadem haec accidisse, rex. Ita paene sub idem tempus & rex ad opprimendum Mithridaten proficiscitur, & Caesar ad recipiendum. Celeriore fluminis Nili navigatione rex est usus, in quo magnam & paratam classem habebat. Caesar eodem itinere uti noluit, ne navibus in flumine dimicaret: sed circumvectus eo mari, quod Africae partis esse dicitur, sicuti supra demonstravimus, prius tamen regis copiis occurrit, quam is Mithridaten aggredi posset, eumque ad se victorem in-

columi exercitu recepit. Consederat cum copiis
rex loco natura munito, quod erat ipse excel-
sior, planitie ex omnibus partibus subiecta, tri-
bus autem ex lateribus variis genere munitioni-
bus tegebatur. Unum latus erat adiectum flu-
mini Nilo; alterum editissimo loco ductum, ut
partem castrorum obtineret; tertium palude cin-
29 gebatur. Inter castra regis & Caesaris iter flumen
intercedebat angustum, altissimis ripis, quod in
Nilum influebat; aberat autem ab regis castris
millia passuum circiter septem. Rex cum hoc iti-
nere venire Caesarem comperisset, equitatum
omnem expeditosque delectos pedites ad id flu-
men misit, qui transitu Caesarem prohiberent,
& eminus ex ripis proelium impar inirent: nul-
lum enim processum virtus habebat, aut peri-
culum ignavia subibat. Quae res incendit dolo-
re milites equitesque nostros, quod tam diu pa-
ri proelio cum Alexandrinis certaretur. Itaque
eodem tempore equites Germani, dispersi vada
fluminis quaerentes, partim demissioribus ripis
flumen transnarunt; & legionarii, magnis arbo-
ribus excisis, quae longitudine utramque ripam
contingerent, & proiectis, repentinoque aggere
iniecto, flumen transierunt. Quorum impetum
adeo pertimuerunt hostes, ut in fuga spem sa-
lutis collocarent: sed id frustra; namque ex fu-
ga pauci ad regem refugerunt, paene omni re-
30 liqua multitudine interfecta. Caesar, re praecla-
rissime gesta, cum subitum adventum suum iu-
dicaret magnum terrorem Alexandrinis iniectu-

sum; protinus victor ad castra regis pertendit. Haec cum & opere magno vallata, & loci natura munita adverteret, confertamque armorum multitudinem collocatam in vallo videret, lassos itinere ac proeliando milites ad oppugnanda castra succedere noluit. Itaque, non magno intervallo relicto ab hoste, castra posuit. Postero die castellum, quod rex in proximo vico non longe a suis castris muniverat, brachiisque cum opere castrorum coniunxerat, vici obtinendi caussa; Caesar aggressus omnibus copiis expugnat; non quo id minori numero militum consequi difficile factu putaret; sed ut ab ea victoria, perterritis Alexandrinis, protinus castra regis oppugnaret. Itaque eo cursu, quo refugientes Alexandrinos ex castello in castra sunt milites insecuti, munitionibus successerunt, acerrimeque eminus proeliari coeperunt. Duabus ex partibus aditus oppugnationis nostris dabatur: una, quam liberum accessum habere demonstravi; altera, quae mediocre intervallum inter castra & flumen Nilum habebat. Maxima & electissima Alexandrinorum multitudo defendebat eam partem, quae facillimum aditum habebat. Plurimum autem proficiebant in repellendis vulnerandisque nostris, qui regione fluminis Nili propugnabant: diversis enim telis nostri figebantur, adversi ex vallo castrorum, aversi ex flumine, in quo multae naves, instructae funditoribus & sagittariis, nostros impugnabant. Caesar, cum 31 videret, milites acrius proeliari non posse, nec

tamen multum profici propter locorum difficultatem; cumque animum adverteret, excelsissimum locum castrorum relictum esse ab Alexandrinis, quod & per se munitus esset, & studio partim pugnandi, partim spectandi decucurrissent in eum locum, in quo pugnabatur; cohortes illo circuire castra, & summum locum aggredi iussit; iisque Carsulenum praefecit, & animi magnitudine & rei militaris scientia virum praestantem. Quo ut ventum est, paucis defendentibus munitionem, nostris contra militibus acerrime pugnantibus, diverso clamore & proelio perterriti Alexandrini, trepidantes in omnes partes castrorum discurrere coeperunt. Quorum perturbatione nostrorum animi adeo sunt incitati, ut paene eodem tempore ex omnibus partibus, primi tamen editissimum locum castrorum caperent: ex quo decurrentes magnam multitudinem hostium in castris interfecerunt. Quod periculum plerique Alexandrini fugientes, acervatim se de vallo praecipitaverunt in eam partem, quae flumini erat adiuncta. Horum primis in ipsa fossa munitionis magna ruina oppressis, ceteri faciliorem fugam habuerunt. Constat fugisse ex castris regem ipsum, receptumque in navem, multitudine eorum, qui ad proximas naves adnatabant, demerso navigio, periisse.

32 Re felicissime celerrimeque gesta, Caesar magnae victoriae fiducia, proximo terrestri itinere
1 Alexandriam cum equitibus contendit; atque ea parte oppidi victor introiit, quae praesidio ho-

stium tenebatur. Neque eum consilium suum fefellit, quin hostes, eo proelio audito, nihil iam de bello essent cogitaturi. Dignum adveniens fructum virtutis & animi magnitudinis tulit: omnis enim multitudo oppidanorum, armis proiectis, munitionibusque suis relictis, veste ea sumta, qua supplices dominantes deprecari consueverunt, sacrisque omnibus praelatis, quorum religione precari offensos iratosque animos regum erant soliti, advenienti Caesari occurrerunt, seque ei dediderunt. Caesar in fidem receptos consolatus, per hostium munitiones in suam partem oppidi magna gratulatione venit suorum: qui non tantum bellum ipsum ac dimicationem, sed etiam talem adventum eius felicem fuisse laetabantur. Caesar, Aegypto at- 33
que Alexandria potitus, reges constituit, quos Ptolemaeus testamento scripserat, atque obtestatus erat populum Romanum, ne mutarentur. Nam, maiore ex duobus pueris rege amisso, minori transdidit regnum, maiorique ex duabus filiis, Cleopatrae, quae manserat in fide praesidiisque eius: minorem Arsinoën, cuius nomine diu regnasse impotenter Ganymeden docuimus, deducere ex regno statuit; ne qua rursus nova dissensio, priusquam diuturnitate confirmarentur regia imperia, per homines seditiosos nasceretur. Legione veterana sexta secum deducta, ceteras ibi reliquit, quo firmius esset eorum regum imperium, qui neque amorem suorum habere poterant, quod fideliter permanse-

rant in Caesaris amicitia; neque vetustatis au-
ctoritatem, paucis diebus reges constituti: simul
ad imperii nostri dignitatem utilitatemque pu-
blicam pertinere existimabat, si permanerent in
fide reges, praesidiis eos nostris esse tutos; &
hos, si essent ingrati, posse iisdem praesidiis coër-
ceri. Sic rebus omnibus confectis & collocatis,
34 ipse itinere terrestri profectus est in Syriam. Dum
haec in Aegypto geruntur, rex Deiotarus ad Do-
mitium Calvinum, cui Caesar Asiam finitimas-
que provincias administrandas transdiderat, ve-
nit oratum, ne Armeniam minorem, regnum
suum, neve Cappadociam, regnum Ariobarza-
nis, possideri vastarique pateretur a Pharnace:
quo malo nisi liberarentur, imperata se facere,
pecuniamque promissam Caesari non posse per-
solvere. Domitius, non tantum ad explicandos
sumtus rei militaris cum pecuniam necessariam
esse iudicaret; sed etiam turpe populo Romano
& Caesari victori, sibique infame esse statueret,
regna sociorum atque amicorum ab externo rege
occupari; nuntios confestim ad Pharnacem misit,
Armenia Cappadociaque decederet, neve, occu-
patione belli civilis, populi Romani ius maiesta-
temque tentaret. Hanc denuntiationem cum ma-
iorem vim habituram existimaret, si propius eas
regiones cum exercitu accessisset; ad legiones pro-
fectus, unam ex tribus tricesimam sextam secum
ducit, duas in Aegyptum ad Caesarem mittit, li-
teris eius evocatas: quarum altera in bello Alex-
andrino non occurrit, quod itinere terrestri per

Syriam erat missa. Adiungit Cn. Domitius legio-
ni XXXVI duas ab Deiotaro, quas ille disciplina
atque armatura nostra complures annos consti-
tutas habebat, equitesque centum: totidemque
ab Ariobarzane sumit. Mittit P. Sextium ad C.
Plaetorium, Quaestorem, ut legionem adduce-
ret, quae ex tumultuariis militibus in Ponto con-
fecta erat: Quinctumque Patisium in Ciliciam
ad auxilia arcessenda. Quae copiae celeriter om-
nes iussu Domitii Comana convenerunt. Interim 35
legati a Pharnace responsa referunt, *Cappadocia
se decessisse. Armeniam minorem recepisse. quam pa-
terno nomine iure obtinere deberet; denique eius re-
gni causa integra Caesari servaretur: paratum enim
se facere. quod is statuisset.* Cn. Domitius, cum
animadverteret, eum Cappadocia decessisse, non
voluntate adductum, sed necessitate; quod fa-
cilius Armeniam defendere posset, subiectam
suo regno, quam Cappadociam, longius remo-
tam; quodque omnes tres legiones adducturum
Domitium putasset; (ex quibus cum II ad Cae-
sarem missas audisset, audacius in Armenia sub-
stitisset;) perseverare coepit, *ut eo quoque regno
decederet: neque enim aliud ius esse Cappadociae.
atque Armeniae: nec iuste eum postulare. ut in Cae-
saris adventum res integra differretur: id enim esse
integrum. quod ita esset. ut fuisset.* His responsis
datis, cum iis copiis, quas supra scripsi, profe-
ctus est in Armeniam, locisque superioribus iter
facere instituit: nam ex Ponto a Comanis iu-
gum editum silvestre est, pertinens in Armeniam

minorem, quo Cappadocia finitur ab Armenia:
cuius itineris has esse certas opportunitates, quod
in locis superioribus nullus impetus repentinus
accidere hostium poterat, & quod Cappadocia,
his iugis subiecta, magnam commeatus copiam
36 erat subministratura. Complures interim legatio-
nes Pharnaces ad Domitium mittit, quae de pa-
ce agerent, regiaque munera Domitio ferrent.
Ea constanter omnia aspernabatur; *nec sibi quid-
quam fore antiquius, quam dignitatem populi Roma-
ni & regna sociorum recuperare*, legatis responde-
bat. Magnis & continuis itineribus confectis,
cum adventaret ad Nicopolim, (quod oppidum
positum in Armenia minore est, plano ipsum
loco, montibus tamen altis ab duobus lateribus
obiectis, satis magno intervallo ab oppido remo-
tis,) castra posuit longe a Nicopoli circiter mil-
lia passuum septem. Quibus ex castris cum locus
angustus atque impeditus esset transeundus, Phar-
naces in insidiis delectos pedites omnesque pae-
ne disposuit equites: magnam autem multitudi-
nem pecoris intra eas fauces dissipari iussit; pa-
ganosque & oppidanos in iis locis obversari: ut,
si amicus Domitius eas angustias transiret, nihil
de insidiis suspicaretur, cum in agris & pecora
& homines animadverteret versari, tanquam ami-
corum adventu; sin vero ut in hostium fines
veniret, praeda diripienda milites dissiparentur,
37 dispersique caederentur. Haec cum administra-
ret, nunquam tamen intermittebat legatos de pa-
ce atque amicitia mittere ad Domitium, cum

hoc ipso crederet eum facilius decipi posse. At contra spes pacis Domitio in eisdem castris morandi attulit causam. Ita Pharnaces, amissa proximi temporis occasione, veritus, ne cognoscerentur insidiae, suos in castra revocavit. Domitius postero die propius Nicopolim accessit, castraque oppido contulit. Quae dum muniunt nostri, Pharnaces aciem instruxit suo more atque instituto: in fronte enim simplici directa acie, cornua trinis firmabantur subsidiis. Eadem ratione haec media collocabantur acie, duobus dextra sinistraque intervallis, simplicibus ordinibus instructis. Perfecit inceptum castrorum opus Domitius, parte copiarum pro vallo instituta. Proxima nocte Pharnaces, interceptis tabellariis, 38
qui de Alexandrinis rebus literas ad Domitium ferebant, cognoscit, Caesarem magno in periculo versari, flagitarique a Domitio, ut quam primum sibi subsidia mitteret, propiusque ipse Alexandriam per Syriam accederet. Qua cognita re, Pharnaces victoriae loco ducebat, si trahere tempus posset, cum discedendum celeriter Domitio putaret. Itaque ab oppido, qua facillimum accessum & aequissimum ad dimicandum nostris videbat, fossas duas directas, non ita magno intervallo medio relicto, quatuor pedum altitudinis in eum locum deduxit, quo longius constituerat suam non producere aciem. Inter has fossas aciem semper instruebat. Equitatum autem omnem ab lateribus extra fossam collocabat: qui neque aliter utilis esse poterat, &

multum numero anteibat nostrum equitatum.
39 Domitius autem, cum Caesaris magis periculo, quam suo, commoveretur; neque se tuto discessurum arbitraretur, si conditiones, quas reiecerat, rursus appeteret, aut sine causa discederet; ex propinquis castris in aciem exercitum eduxit. XXXVI legionem in dextro cornu collocavit, Ponticam in sinistro: Deiotari legiones in mediam aciem contulit, quibus tamen angustissimum frontis reliquit intervallum, reliquis cohortibus in subsidiis collocatis. Sic utrimque acie
40 instructa, processum est ad dimicandum. Signo sub idem tempus ab utroque dato, concurritur: acriter varieque pugnatur: nam XXXVI legio cum extra fossam in equitatum regis impetum fecisset, adeo secundum proelium fecit, ut moenibus oppidi succederet, fossamque transiret, aversosque hostes aggrederetur. At Pontica ex altera parte legio, cum paullulum aversa hostibus cessisset, fossam autem circumire [acies] secundo conata esset, ut aperto latere aggrederetur hostem, in ipso transitu fossae confixa & oppressa est: Deiotari vero legiones vix impetum sustinuerunt. Ita victrices regis copiae cornu suo dextro mediaque acie converterunt se ad XXXVI legionem: quae tamen fortiter vincentium impetum sustinuit, magnis copiis hostium circumdata; praesentissimoque animo pugnans in orbem, se recepit ad radices montium; quo Pharnaces insequi, propter iniquitatem loci, noluit. Ita, Pontica legione paene tota amissa,

magna parte Deiotari militum interfecta, XXXVI legio in loca se superiora contulit, non amplius CCL desideratis. Ceciderunt eo proelio splendidi atque illustres viri nonnulli, equites Romani. Quo tamen incommodo Domitius accepto, reliquias exercitus dissipati collegit, itineribusque tutis per Cappadociam se in Asiam recepit. Phar- 41
naces, rebus secundis elatus, cum de Caesare ea, quae optabat, speraret, Pontum omnibus copiis occupavit: ibique & victor & crudelissimus rex, cum sibi fortunam paternam feliciore eventu destinaret, multa oppida expugnavit, bona civium Romanorum Ponticorumque diripuit, supplicia constituit in eos, qui aliquam formae atque aetatis commendationem habebant, ea, quae morte essent miseriora; Pontumque nullo defendente, paternum regnum se recepisse glorians, obtinebat. Sub idem tem- 42
pus in Illyrico est incommodum acceptum: quae provincia superioribus mensibus retenta non tantum sine ignominia, sed etiam cum laude erat. Namque eo missus aestate cum duabus legionibus Q. Cornificius, Caesaris quaestor propraetore, quamquam erat provincia minime copiosa ad exercitus alendos, & finitimo bello ac dissensionibus vastata & confecta, tamen prudentia ac diligentia sua, quod magnam curam suscipiebat, ne quo temere progrederetur, & recepit & defendit. Namque & castella complura, locis editis posita, quorum opportunitas castellanos impellebat ad decursiones faciendas & bel-

lum inferendum, expugnavit, eaque praeda milites donavit: (quae etsi erat tenuis, tamen in tanta provinciae desperatione erat grata, praesertim virtute parta:) & cum Octavius ex fuga Pharsalici proelii magna classe in illum se sinum contulisset, paucis navibus Iadertinorum, quorum semper in rempublicam singulare constiterat officium, dispersis Octavianis navibus erat potitus, ut vel classe dimicare posset, adiunctis captivis navibus sociorum. Et cum diversissima parte orbis terrarum Cn. Pompeium victor Caesar sequeretur, compluresque adversarios in Illyricum propter Macedoniae propinquitatem se, reliquiis ex fuga collectis, contulisse audiret, literas ad Gabinium mittit, uti cum legionibus tironum, quae nuper erant conscriptae, proficisceretur in Illyricum, coniunctisque copiis cum Q. Cornificio, si quod periculum provinciae inferretur, depelleret: sin ea non magnis copiis tuta esse posset, in Macedoniam legiones adduceret: omnem enim illam partem regionemque, vivo Cn. Pompeio, bellum instauraturam esse credebat.
43 Gabinius, ut in Illyricum venit, hiberno tempore anni ac difficili, sive copiosiorem provinciam existimans, sive multum fortunae victoris Caesaris tribuens, sive virtute & scientia sua confisus, quam saepe in bellis periclitatus, magnas res & secundas ductu ausuque suo gesserat, neque provinciae facultatibus sublevabatur, quae partim erat exinanita, partim infidelis; neque navibus, intercluso mari tempe-

statibus, commeatus supportari poterat; magnisque difficultatibus coactus, non ut volebat, sed ut necesse erat, bellum gerebat. Ita, cum durissimis tempestatibus propter inopiam castella aut oppida expugnare cogeretur, crebra incommoda accipiebat; adeoque est a barbaris contemtus, ut, Salonam se recipiens in oppidum maritimum, quod cives Romani fortissimi fidelissimique incolebant, in agmine dimicare sit coactus. Quo proelio duobus millibus militum amplius amissis, centurionibus XXXVIII, tribunis IV, cum reliquis copiis Salonam se recepit; summaque ibi difficultate rerum omnium pressus, paucis mensibus morbo periit. Cuius & infelicitas vivi, & subita mors in magnam spem Octavium adduxit provinciae potiundae; quem tamen diutius in rebus secundis & fortuna, quae plurimum in bellis potest, diligentiaque Cornificii, & virtus Vatinii versari passa non est. Vatinius Brundisii 44
cum esset, cognitis rebus, quae gestae erant in Illyrico, cum crebris literis Cornificii ad auxilium provinciae ferendum evocaretur, & M. Octavium audiret cum barbaris foedera percussisse, compluribusque locis nostrorum militum oppugnare praesidia, partim classe per se, partim pedestribus copiis per barbaros; etsi, gravi valetudine affectus, vix corporis viribus animum sequebatur; tamen virtute vicit incommodum naturae, difficultatesque hiemis & subitae praeparationis. Nam cum ipse paucas in portu naves longas haberet, literas in Achaiam ad Q. Ca-

lenum misit, uti sibi classem mitteret. Quod cum tardius fieret, quam periculum nostrorum flagitabat, qui sustinere impetum Octavii non poterant; navibus actuariis, quarum numerus erat satis magnus, magnitudine quamquam non satis iusta ad proeliandum, rostra imposuit. His adiunctis navibus longis, &c, numero classis aucto, militibus veteranis impositis, quorum magnam copiam habebat ex omnibus legionibus, qui numero aegrorum relicti erant Brundisii, cum exercitus in Graeciam transportaretur, profectus est in Illyricum, maritimasque nonnullas civitates, quae defecerant, Octavioque se transdiderant, partim recipiebat, partim remanentes in suo consilio praetervehebatur; nec sibi ullius rei moram necessitatemque iniungebat, quin, quam celerrime posset, ipsum Octavium persequeretur. Hunc, oppugnantem Epidaurum terra marique, ubi nostrorum erat praesidium, adventu suo discedere ab oppugnatione coëgit, praesidiumque nostrum recepit.
45 Octavius, cum Vatinium classem magna ex parte confectam ex naviculis actuariis habere cognovisset, confisus sua classe, substitit ad insulam Tauridem: qua regione Vatinius insequens navigabat; non quod Octavium ibi restitisse sciret, sed quod eum longius progressum insequi decreverat. Cum propius Tauridem accessisset, distensis suis navibus, quod & tempestas erat turbulenta, & nulla suspicio hostis, repente adversam ad se venientem navem, antennis ad medium malum demissis,

instructam propugnatoribus animadvertit. Quod ubi conspexit, celeriter vela subduci, demittique antennas iubet, & milites armari: &, vexillo sublato, quo pugnandi dabat signum, quae primae naves subsequebantur, idem ut facerent, significabat. Parabant se Vatiniani, repente oppressi: parati deinceps Octaviani ex portu procedebant. Instruitur utrimque acies; ordine disposita magis Octaviana, paratior militum animis Vatiniana. Vatinius, cum animum adverteret, 46 neque navium se magnitudine, neque numero parem esse, fortuitae dimicationis fortunae rem committere maluit. Itaque primus sua quinqueremi in quadriremem ipsius Octavii impetum fecit. Celerrime fortissimeque contra illo remigante, naves adversae rostris concurrunt adeo vehementer, ut navis Octaviana, rostro discusso, ligno contineretur. Committitur acriter reliquis locis proelium, concurriturque ad duces maxime: nam cum suo quisque auxilium ferret, magnum cominus in angusto mari proelium factum est: quantoque coniunctis magis navibus confligendi potestas dabatur, tanto superiores erant Vatiniani; qui admiranda virtute ex suis navibus in hostium naves transilire non dubitabant, &, dimicatione aequata, longe superiores virtute, rem feliciter gerebant. Deprimitur ipsius Octavii quadriremis: multae praeterea capiuntur, aut rostris perforatae merguntur: propugnatores Octaviani partim in navibus iugulantur, partim in mare praeci-

pitantur. Ipse Octavius se in scapham confert: in quam plures cum confugerent, depressa scapha, vulneratus tamen adnatat ad suum myoparonem. Eo receptus, cum proelium nox dirimeret, tempestate magna velis profugit. Sequuntur hunc suae naves nonnullae, quas casus ab
47 illo periculo vindicarat. At Vatinius, re bene gesta, receptui cecinit; suisque omnibus incolumibus, in eum se portum victor recepit, quo ex portu classis Octaviana ad dimicandum processerat. Capit ex eo proelio penterem unam, triremes II, dicrotas VIII, compluresque remiges Octavianos: posteroque ibi die, dum suas captivasque naves reficeret, consumto, post diem III contendit in insulam Issam, quod eo se recepisse ex fuga credebat Octavium. Erat in ea nobilissimum earum regionum oppidum, coniunctissimumque Octavio. Quo ut pervenit, oppidani supplices se Vatinio dediderunt; comperitque, ipsum Octavium parvis paucisque navigiis vento secundo regionem Graeciae petisse, inde ut Siciliam, deinde Africam caperet. Ita brevi spatio, re praeclarissime gesta, provincia recepta, & Cornificio reddita, classe adversariorum ex illo toto sinu expulsa, victor se Brundisium,
48 incolumi exercitu & classe, recepit. Iis autem temporibus, quibus Caesar ad Dyrrhachium Pompeium obsidebat, & Palaepharsali rem feliciter gerebat, Alexandriaeque cum periculo magno, tum etiam maiore periculi fama dimicabat, Cassius Longinus, in Hispania propraetore provin-

ciae ulterioris obtinendae caussa relictus, sive consuetudine naturae suae, sive odio, quod in illam provinciam susceperat quaestor, ex insidiis ibi vulneratus, magnas odii sui fecerat accessiones; quod vel ex conscientia sua, cum de se mutuo sentire provinciam crederet, vel multis signis & testimoniis eorum, qui difficulter odia dissimulabant, animadvertere poterat; & compensare offensionem provinciae exercitus amore cupiebat. Itaque, cum primum in unum locum exercitum conduxit, HS centenos militibus est pollicitus: nec multo post, cum in Lusitania Medobregam oppidum montemque Herminium expugnasset, quo Medobregenses confugerant, ibique imperator esset appellatus, HS centenis milites donavit. Multa praeterea & magna praemia singulis concedebat, quae speciosum reddebant praesentem exercitus amorem; paullatim tamen & occulte militarem disciplinam severitatemque minuebant. Cassius, legio- 49
nibus in hiberna dispositis, ad ius dicendum Cordubam se recepit, contractumque in ea aes alienum gravissimis oneribus provinciae constituit exsolvere, &, ut largitionis postulat consuetudo, per caussam liberalitatis speciosam plura largitori quaerebantur, pecuniae locupletibus imperabantur; quas Longinus sibi expensas ferri non tantum patiebatur, sed etiam cogebat. In gregem locupletium simultatum caussae tenues coniiciebantur, neque ullum genus quaestus, aut magni & evidentis, aut minimi & sor-

didi, praetermittebatur, quo domus & tribunal
imperatoris vacaret. Nemo erat, qui modo ali-
quam iacturam facere posset, quin aut vadimo-
nio teneretur, aut in reos referretur. Ita ma-
gna etiam sollicitudo periculorum ad iacturas
50 & detrimenta rei familiaris adiungebatur. Qui-
bus de caussis accidit, ut, cum Longinus impe-
rator eadem faceret, quae fecerat quaestor, si-
milia rursus de morte eius provinciales consilia
inirent. Horum odium confirmabant nonnulli
familiares eius, qui, cum in illa societate ver-
sarentur rapinarum, nihilo minus oderant eum,
cuius nomine peccabant, sibique, quod rapue-
rant, acceptum referebant; quod interciderat,
aut erat interpellatum, Cassio assignabant. Quin-
tam legionem novam conscribit: augetur odium
& ex ipso dilectu, & sumtu additae legionis:
complentur equitum tria millia, maximisque
ornantur impensis: nec provinciae datur ulla
51 requies. Interim literas accepit a Caesare, ut in
Africam exercitum transiiceret, perque Mau-
ritaniam ad fines Numidiae perveniret; quod
magna Cn. Pompeio Iuba rex miserat auxi-
lia, maioraque missurus existimabatur. Qui-
bus literis acceptis, insolenti voluptate effere-
batur, quod sibi novarum provinciarum & fer-
tilissimi regni tanta oblata esset facultas. Itaque
ipse in Lusitaniam proficiscitur, ad legiones ar-
cessendas auxiliaque adducenda; certis homini-
bus dat negotium, ut frumentum navesque cen-
tum praepararentur, pecuniaeque describeren-

tur atque imperarentur; ne qua res, cum rediſſet, moraretur. Reditus eius fuit celerior omnium opinione: non enim labor aut vigilantia, cupienti praeſertim aliquid, Caſſio deerat. Ex- 52
ercitu coacto in unum locum, caſtris ad Cordubam poſitis, pro concione militibus exponit, quas res Caeſaris iuſſu gerere deberet; pollicetur que eis, cum in Mauritaniam transieciſſent, HS centenos ſe daturum: quintam fore in Hiſpania legionem. Ex concione ſe Cordubam recepit, eoque ipſo die, tempore poſtmeridiano, cum in baſilicam iret, quidam Minucius Silo, cliens L. Racilii, libellum, quaſi aliquid ab eo poſtularet, ut miles, ei transdit; deinde poſt Racilium, (nam is latus Caſſii tegebat,) quaſi reſponſum ab eo peteret, celeriter dato loco, cum ſe inſinuaſſet, ſiniſtra corripit eum, dextraque bis ferit pugione. Clamore ſublato, fit a coniuratis impetus univerſis. Munatius Flaccus proximum gladio transiicit lictorem: hoc interfecto, Q. Caſſium legatum vulnerat. Ibi T. Vaſius & L. Mergilio, ſimili confidentia, Flaccum municipem ſuum adiuvant: erant enim omnes Italicenſes. At ipſum Longinum L. Licinius Squillus involat, iacentemque levibus ſauciat plagis. Concurritur ad Caſſium defendendum: 53
ſemper enim berones compluresque evocatos cum telis ſecum habere conſueverat: a quibus ceteri intercluduntur, qui ad caedem faciendam ſubſequebantur; quo in numero fuit Calpurnius Salvianus, & Manilius Tuſculus. Minu-

cius inter ſaxa, quae iaciebant in itinere, fu-
giens opprimitur, & , relato domum Caſſio, ad
eum deducitur. Racilius in proximam ſe do-
mum familiaris ſui confert, dum certum cogno-
ſceret, confectusne Caſſius eſſet. L. Laterenſis,
cum id non dubitaret, accurrit laetus in caſtra,
militibus vernaculis & ſecundae legionis, qui-
bus odio ſciebat praecipue Caſſium eſſe, gratu-
latur: tollitur a multitudine in tribunal, prae-
tor appellatur; nemo enim aut in provincia na-
tus, aut vernaculae legionis miles, aut diutur-
nitate iam factus provincialis, quo in nume-
ro erat ſecunda legio, non cum omni provin-
cia conſenſerat in odio Caſſii: nam legiones XXX
& XXI, paucis menſibus in Italia ſcriptas, Caeſar
attribuerat Longino; quinta legio ibi nuper erat
54 confecta. Interim nuntiatur Laterenſi, vivere
Caſſium. Quo nuntio dolore magis permotus,
quam animo perturbatus, reficit ſe celeriter, &
ad Caſſium viſendum proficiſcitur. Re cognita,
XXX legio ſigna Cordubam infert ad auxilium
ferendum imperatori ſuo. Facit hoc idem XXI:
ſubſequitur has V. Cum duae legiones reliquae
eſſent in caſtris; ſecundani veriti, ne ſoli relin-
querentur, atque ex eo, quid ſenſiſſent, iu-
dicaretur, ſecuti ſunt factum ſuperiorum: per-
manſit in ſententia legio vernacula, nec ullo ti-
55 more de gradu deiecta eſt. Caſſius eos, qui no-
minati erant conſcii caedis, iubet comprehen-
di: legionem quintam in caſtra remittit, cohor-
tibus triginta retentis. Indicio Minucii cogno-

ſcit, L. Racilium, & L. Laterenſem, & Annium Scapulam, maximae dignitatis & gratiae provincialem hominem, ſibique tam familiarem, quam Laterenſem & Racilium, in eadem fuiſſe coniuratione. Nec diu moratur dolorem ſuum, quin eos interfici iubeat. Minucium libertis transdit excruciandum; item Calpurnium Salvianum, qui profitetur indicium, coniuratorumque numerum auget; vere, ut quidam exiſtimant; ut nonnulli queruntur, coactus. Iisdem cruciatibus affectus L. Mergilio. Squillus nominat plures: quos Caſſius interfici iubet, exceptis iis, qui ſe pecunia redemerunt: nam palam HS decies cum Calpurnio paciſcitur, & cum Q. Sextio quinquagies. Qui ſi maxime nocentes ſunt multati, tamen periculum vitae dolorque vulnerum, pecuniae remiſſus, crudelitatem cum avaritia certaſſe ſignificabat. Aliquot poſt diebus literas a 56
Caeſare miſſas accipit; quibus cognoſcit, Pompeium, in acie victum, amiſſis copiis fugiſſe. Qua re cognita, mixtam dolore voluptatem capiebat. Victoriae nuntius laetitiam exprimebat; confectum bellum licentiam temporum intercludebat. Sic erat dubius animi, utrum nihil timere, an omnia licere mallet. Sanatis vulneribus, arceſſit omnes, qui ſibi pecunias expenſas tulerant, acceptasque eas iubet referri: quibus parum videbatur impoſuiſſe oneris, ampliorem pecuniam imperat. Aeque autem Romanorum dilectum inſtituit, quos, ex omnibus conventibus coloniisque conſcriptos, trans-

marina militia perterritos, ad sacramenti redemtionem vocabat. Magnum hoc fuit vectigal, maius tamen creabat odium. His rebus confectis, totum exercitum lustrat. Legiones, quas in Africam ducturus erat, & auxilia mittit ad traiectum: ipse, classem, quam parabat, ut inspiceret, Hispalim accedit, ibique moratur; propterea quod edictum tota provincia proposuerat, ut, quibus pecunias imperasset, neque contulissent, se adirent. Quae evocatio vehementer
57 omnes turbavit. Interim L. Titius, qui eo tempore tribunus militum in legione vernacula fuerat, nuntiat fama, legionem tricesimam, quam Q. Cassius legatus simul ducebat, cum ad oppidum Leptim castra haberet, seditione facta, centurionibus aliquot occisis, qui signa tolli non patiebantur, discessisse, & ad secundam legionem contendisse, quae ad fretum alio itinere ducebatur. Cognita re, noctu cum quinque cohortibus unetvicesimanorum egreditur, mane pervenit. Ibi eum diem, ut, quid ageretur, perspiceret, moratus, Carmonam contendit. Hic, cum legio XXX & XXI, & cohortes IV ex quinta legione, totusque convenisset equitatus, audit, IV cohortes, a vernaculis oppressas ad Obuculam, cum his ad secundam pervenisse legionem, omnesque ibi se coniunxisse, & T. Thorium Italicensem ducem delegisse. Celeriter habito consilio, Marcellum Cordubam, ut eam in potestate retineret, Q. Cassium legatum Hispalim mittit. Paucis ei diebus affertur, conven-

tum Cordubensem ab eo defecisse, Marcellumque aut voluntate, aut necessitate adductum, (namque id varie nuntiabatur,) consentire cum Cordubensibus; duas cohortes legionis V., quae fuerant Cordubae in praesidio, idem facere. Cassius, his rebus incensus, movet castra, & postero die Segoviam ad flumen Silicense venit. Ibi habita concione, militum tentat animos: quos cognoscit, non sua, sed Caesaris absentis causa, sibi fidissimos esse, nullumque periculum deprecaturos, dum per eos Caesari provincia restitueretur. Interim Thorius ad Cordubam 58
veteres legiones adducit: ac, ne dissensionis initium natum seditiosa militum suaque videretur natura, simul ut contra Q. Cassium, qui Caesaris nomine maioribus viribus uti videbatur, aeque potentem opponeret dignitatem, Cn. Pompeio se provinciam recuperare velle palam dictitabat: & forsitan etiam hoc fecerit odio Caesaris & amore Pompeii, cuius nomen multum poterat apud eas legiones, quas M. Varro obtinuerat; sed, id qua mente commotus fecerit, coniectura sciri non potest: certe hoc prae se Thorius ferebat; milites adeo fatebantur, ut Cn. Pompeii nomen in scutis inscriptum haberent. Frequens legionibus conventus obviam prodit; neque tantum virorum, sed etiam matrum familias ac praetextatorum; deprecaturque, ne hostili adventu Cordubam diriperent: nam se contra Cassium sentire cum omnibus; contra Caesarem ne facere cogerentur, orare. Tantae 59

multitudinis precibus & lacrimis exercitus com-
motus cum videret, ad Cassium persequendum
nihil opus esse Cn. Pompeii nomine & memo-
ria; tamque omnibus Caesarianis, quam Pom-
peianis, Longinum esse in odio; neque se con-
ventum, neque M. Marcellum contra Caesaris
causam posse perducere; nomen Pompeii ex scu-
tis detraxerunt, Marcellum, qui se Caesaris cau-
sam defensurum profitebatur, ducem adscive-
runt, praetoremque appellarunt, & sibi con-
ventum adiunxerunt, castraque ad Cordubam
posuerunt. Cassius eo biduo circiter IV millia
passuum a Corduba, citra flumen Baetim, in
oppidi conspectu, loco excelso facit castra; li-
teras ad regem Bogudem in Mauritianam, & ad
M. Lepidum proconsulem in Hispaniam cite-
riorem mittit, subsidio sibi provinciaeque Cae-
saris causa quamprimum veniret. Ipse hostili mo-
do Cordubensium agros vastat, aedificia incen-
60 dit. Cuius rei deformitate atque indignitate le-
giones, quae Marcellum sibi ducem ceperant,
ad eum concurrerunt, ut in aciem educerentur,
priusque confligendi sibi potestas fieret, quam
cum tanta contumelia nobilissimae carissimaeque
possessiones Cordubensium in conspectu suo ra-
pinis, ferro, flammaque consumerentur. Mar-
cellus, cum confligere miserrimum putaret,
quod & victoris & victi detrimentum ad eun-
dem Caesarem esset redundaturum; neque suae
potestatis esse; legiones Baetim transducit, at-
que aciem instruit. Cum Cassium contra pro ca-

ſtris ſuis aciem inſtruxiſſe loco ſuperiore videret,
cauſa interpoſita, quod is in aequum non de-
ſcenderet, Marcellus militibus perſuadet, ut ſe
in caſtra recipiant. Itaque copias reducere coe-
pit. Caſſius, quo bono valebat, Marcellumque
infirmum eſſe ſciebat, aggreſſus equitatu legio-
narios ſe recipientes, complures noviſſimos in
fluminis ripis interficit. Cum hoc detrimento,
quid transitus fluminis vitii difficultatisque ha-
beret, cognitum eſſet, Marcellus caſtra Baetim
transfert, crebroque uterque legiones in aciem
educit; neque tamen confligitur propter loco-
rum difficultates. Erat copiis pedeſtribus multo 61
firmior Marcellus: habebat enim veteranas, mul-
tisque proeliis expertas legiones. Caſſius fidei
magis, quam virtuti legionum, confidebat. Ita-
que, cum caſtra caſtris collata eſſent, & Mar-
cellus locum idoneum caſtello cepiſſet, quo pro-
hibere aqua Caſſianos poſſet; Longinus, veritus,
ne genere quodam obſidionis clauderetur in re-
gionibus alienis ſibique infeſtis, noctu ſilentio
ex caſtris proficiſcitur, celerique itinere Uliam
contendit: quod ſibi fidele eſſe oppidum cre-
debat. Ibi adeo coniuncta ponit moenibus ca-
ſtra, ut & loci natura, (namque Ulia in edito
monte poſita eſt,) & ipſa munitione urbis un-
dique ab oppugnatione tutus eſſet. Hunc Mar-
cellus inſequitur, &, quam proxime poteſt
Uliam, caſtra caſtris confert; locorumque co-
gnita natura, quo maxime rem deducere vo-
lebat, neceſſitate eſt adductus, ut neque con-

fligeret, (cuius si rei facultas esset, resistere incitatis militibus non poterat,) neque vagari Cassium latius pateretur; ne plures civitates ea paterentur, quae passi erant Cordubenses. Castellis idoneis locis collocatis, operibusque in circuitu oppidi continuatis, Uliam Cassiumque munitionibus clausit. Quae priusquam perficerentur, Longinus omnem suum equitatum emisit; quem magno sibi usui fore credebat, si pabulari frumentarique Marcellum non pateretur; magno autem impedimento, si clausus obsidione & inutilis necessarium consumeret frumen-
62 tum. Paucis diebus Cassii literis acceptis, rex Bogud cum copiis venit; adiungitque ei legionem, quam secum adduxerat, compluresque cohortes auxiliarias Hispanorum. Namque, ut in civilibus dissensionibus accidere consuevit, ita temporibus illis in Hispania nonnullae civitates rebus Cassii studebant, plures Marcello favebant. Accedit cum copiis Bogud ad exteriores Marcelli munitiones. Pugnatur utrimque acriter, crebroque id accidit, fortuna saepe ad utrumque victoriam transferente: nec tamen unquam
63 ab operibus depellitur Marcellus. Interim Lepidus ex citeriore provincia cum cohortibus legionariis XXXV, magnoque numero equitum & reliquorum auxiliorum, venit ea mente Uliam, ut sine ullo studio contentiones Cassii Marcellique componeret. Huic venienti sine dubitatione Marcellus se credit atque offert: Cassius contra suis se tenet praesidiis; sive eo, quod plus

ſibi iuris deberi, quam Marcello, exiſtimabat; ſive eo, quod, ne praeoccupatus animus Lepidi eſſet obſequio adverſarii, verebatur. Ponit ad Uliam caſtra Lepidus; neque habet a Marcello quidquam diviſi. Ne pugnetur, interdicit: ad exeundum Caſſium invitat, fidemque ſuam in re omni interponit. Cum diu dubitaſſet Caſſius, quid ſibi faciendum, quidve Lepido eſſet credendum; neque ullum exitum conſilii ſui reperiret, ſi permaneret in ſententia: poſtulat, uti munitiones disiicerentur, ſibique liber exitus daretur. Non tantum induciis factis, ſed prope iam conſtituta opera cum complanarent, cuſtodiaeque munitionum eſſent deductae, auxilia regis in id caſtellum Marcelli, quod proximum erat regiis caſtris, neque opinantibus omnibus, (ſi tamen in omnibus fuit Caſſius; nam de huius conſcientia dubitabatur,) impetum fecerunt, compluresque ibi milites oppreſſerunt. Quod niſi celeriter, indignatione & auxilio Lepidi, proelium eſſet diremtum; maior calamitas eſſet accepta. Cum iter Caſſio patefa- 64
ctum eſſet, caſtra Marcellus cum Lepido coniungit. Lepidus eodem tempore Marcellusque Cordubam, Caſſius cum ſuis proficiſcitur Carmonam. Sub idem tempus Trebonius proconſul ad provinciam obtinendam venit. De cuius adventu ut cognovit Caſſius, legiones, quas ſecum habuerat, equitatumque in hiberna distribuit: ipſe, omnibus ſuis rebus celeriter correptis, Malacam contendit; ibique adverſo tem-

pere navigandi naves conscendit, ut ipse praedicabat, ne se Lepido, & Trebonio, & Marcello committeret; ut amici eius ditictabant, ne per eam provinciam minore cum dignitate iter faceret, cuius magna pars ab eo defecerat; ut ceteri existimabant, ne pecunia illa, ex infinitis rapinis confecta, in potestatem cuiusquam veniret. Progressus secunda, ut hiberna, tempestate, cum in Iberum flumen noctis vitandae causa se contulisset, inde paullo vehementiore tempestate nihilo periculosius se navigaturum credens, profectus adversis fluctibus, occurrentibus ostio fluminis, in ipsis faucibus, cum neque flectere navim propter vim fluminis, neque directam tantis fluctibus tenere posset, de-

65 mersa navi, periit. Cum in Syriam Caesar ex Aegypto venisset, atque ab iis, qui Roma venerant ad eum, cognosceret, literisque urbanis animadverteret, multa Romae male & inutiliter administrari, neque ullam partem reipublicae satis commode geri; quod & contentionibus tribunitiis perniciosae seditiones orirentur, & ambitione atque indiligentia tribunorum militum, & qui legionibus praeerant, multa contra morem consuetudinemque militarem fierent, quae dissolvendae disciplinae severitatisque essent; eaque omnia flagitare adventum suum videret: tamen praeferendum existimavit, quas in provincias regionesque venisset, eas ita relinquere constitutas, ut domesticis dissensionibus liberarentur, iura legesque acciperent, & externorum

hostium metum deponerent. Haec in Syria, Cilicia, Asia celeriter se confecturum sperabat, quod hae provinciae nullo bello premebantur. In Bithynia ac Ponto plus oneris videbat sibi impendere: non enim excessisse Ponto Pharnacem audierat, neque excessurum putabat, cum secundo proelio esset vehementer inflatus, quod contra Domitium Calvinum fecerat. Commoratus fere in omnibus civitatibus, quae maiore sunt dignitate, praemia bene meritis & viritim & publice tribuit: de controversiis veteribus cognoscit ac statuit: reges, tyrannos, dynastas provinciae, finitimosque, qui omnes ad eum concurrerant, receptos in fidem, conditionibus impositis provinciae tuendae ac defendendae, dimittit, & sibi & populo Romano amicissimos.
Paucis diebus in ea provincia consumtis, Sex. 66
Caesarem, amicum & necessarium suum, legionibus Syriaeque praeficit; ipse eadem classe, qua venerat, proficiscitur in Ciliciam. Cuius provinciae civitates omnes evocat Tarsum, quod oppidum fere totius Ciliciae nobilissimum fortissimumque est. Ibi, rebus omnibus provinciae & finitimarum civitatum constitutis, cupiditate proficiscendi ad bellum gerendum non diutius moratur; magnisque itineribus per Cappadociam confectis, biduum Mazacae commoratus, venit Comana, vetustissimum & sanctissimum in Cappadocia Bellonae templum, quod tanta religione colitur, ut sacerdos Deae eius maiestate, imperio, & potentia secundus a rege con-

ſenſu gentis illius habeatur. Id homini nobiliſſimo Lycomedi Bithyno adiudicavit, qui, regio Cappadocum genere ortus, propter adverſam fortunam maiorum ſuorum mutationemque generis, iure minime dubio, vetuſtate tamen intermiſſo, ſacerdotium id repetebat. Fratrem autem Ariobarzanis Ariarathen, cum bene meritus uterque eorum de republica eſſet, ne aut regni hereditas Ariarathen ſollicitaret, aut heres regni terreret, Ariobarzani attribuit, qui ſub eius imperio ac ditione eſſet: ipſe iter ince-
67 ptum ſimili velocitate conficere coepit. Cum propius Pontum fineſque Gallograeciae acceſſiſſet, Deiotarus, tetrarches Gallograeciae tunc quidem paene totius, (quod ei neque legibus, neque moribus conceſſum eſſe ceteri tetrarchae contendebant,) ſine dubio autem rex Armeniae minoris ab ſenatu appellatus, depoſitis regiis inſignibus, neque tantum privato veſtitu, ſed etiam reorum habitu, ſupplex ad Caeſarem venit, oratum, *ut ſibi ignoſceret. quod in ea parte poſitus terrarum. quae nulla praeſidia Caeſaris habuiſſet. exercitibus imperiiſque in Cn. Pompeii caſtris fuiſſet: neque enim ſe iudicem debuiſſe eſſe controverſiarum populi Romani. ſed parere praeſentibus*
68 *imperiis*. Contra quem Caeſar cum plurima ſua commemoraſſet officia, quae conſul ei decretis publicis tribuiſſet; cumque *defectionem eius nullam poſſe excuſationem* [*eius*] *imprudentiae recipere* coarguiſſet; *quod homo tantae prudentiae ac diligentiae ſcire potuiſſet. quis urbem Italiamque te-*

*neret; ubi senatus populusque Romanus, ubi respu-
blica esset; quis deinde post L. Lentulum, C. Mar-
cellum consul esset: tamen se concedere id factum
superioribus suis beneficiis, veteri hospitio atque ami-
citiae, dignitati aetatique hominis, precibus eorum,
qui frequenter concurrissent hospites atque amici
Deiotori ad deprecandum; de controversiis tetrar-
charum postea se cogniturum esse* dixit: regium ve-
stitum ei restituit. Legionem autem, quam ex
genere civium suorum Deiotarus armatura di-
sciplinaque nostra constitutam habebat, equi-
tatumque omnem ad bellum gerendum addu-
cere iussit. Cum in Pontum venisset, copiasque 69
omnes in unum locum coëgisset, quae numero
atque exercitatione bellorum mediocres erant;
(excepta enim legione sexta, quam secum ad-
duxerat Alexandria veteranam, multis labori-
bus periculisque functam, multisque militibus
partim difficultate itinerum ac navigationum,
partim crebritate bellorum adeo deminutam,
ut minus mille hominum in ea esset; reliquae
erant tres legiones, una Deiotari, duae, quae
in eo proelio, quod Cn. Domitium fecisse cum
Pharnace scripsimus, fuerant;) legati, a Phar-
nace missi, Caesarem adeunt, atque inprimis
deprecantur, *ne eius adventus hostilis esset: factu-
rum enim omnia Pharnacem, quae imperata essent;*
maximeque commemorabant, *nulla Pharnacem
auxilia contra Caesarem Pompeio dare voluisse: cum
Deiotarus, qui dedisset, tamen ei satisfecisset.* Cae- 70
sar respondet, *se fore aequissimum Pharnaci, si*

quae polliceretur, repraesentaturus esset. Monuit autem, ut solebat, mitibus verbis legatos, *ne aut Deiotarum sibi obiicerent, aut nimis eo gloriarentur beneficio, quod auxilia non misissent: nam se neque libentius facere quidquam, quam supplicibus ignoscere; neque provinciarum publicas iniurias condonare iis posse, qui [non] fuissent in se officiosi: id ipsum, quod commemorassent, officium utilius Pharnaci fuisse, qui providisset, ne vinceretur, quam sibi, cui Dii immortales victoriam tribuissent. Itaque se magnas & graves iniurias civium Romanorum, qui in Ponto negotiati essent, quoniam in integrum restituere non posset, concedere Pharnaci: nam neque interfectis amissam vitam, neque exsectis virilitatem restituere posse; quod quidem supplicium gravius morte cives Romani subissent. Ponto vero decederet confestim, familiasque publicanorum remitteret, caeteraque restitueret sociis civibusque Romanis, quae penes eum essent. Si fecisset, iam tunc sibi mitteret munera ac dona, quae, bene rebus gestis, imperatores ab amicis accipere consuessent:* miserat enim Pharnaces coronam auream.

71 His responsis datis, legatos remisit. At Pharnaces, omnia liberaliter pollicitus, cum festinantem ac properantem Caesarem speraret libentius etiam crediturum suis promissis, quam res pateretur, quo celerius honestiusque ad res magis necessarias proficisceretur, (nemini enim erat ignotum, plurimis de caussis ad urbem Caesarem revocari,) lentius agere, decedendi diem postulare longiorem, pactiones interponere, in summa, frustrari coepit. Caesar, cognita calli-

ditate hominis, quod aliis temporibus natura
facere consueverat, tunc necessitate fecit addu-
ctus, ut celerius omnium opinione manum con-
sereret. Zela est oppidum in Ponto, positu ipso, 72
ut in plano loco, satis munitum: tumulus enim
naturalis, velut manu factus, excelsiore undi-
que fastigio sustinet murum. Circumpositi sunt
huic oppido magni multique, intercisi valli-
bus, colles: quorum editissimus unus, qui pro-
pter victoriam Mithridatis, & infelicitatem Tria-
rii, detrimentumque exercitus nostri, superio-
ribus locis atque itineribus paene coniunctus
oppido, magnam in illis partibus habet nobilita-
tem; nec multo longius millibus passuum tribus
abest ab Zela. Hunc locum Pharnaces, veteri-
bus paternorum felicium castrorum refectis ope-
ribus, copiis suis omnibus occupavit. Caesar cum 73
ab hoste millia passuum quinque castra posuis-
set, videretque eas valles, quibus regia castra
munirentur, eodem intervallo sua castra muni-
turas, si modo ea loca hostes priores non ce-
pissent, quae multo erant propiora regis castris;
aggerem comportari iubet intra munitiones. Quo
celeriter collato, proxima nocte, vigilia quar-
ta, legionibus omnibus expeditis, impedimen-
tisque in castris relictis, prima luce, neque opi-
nantibus hostibus, eum ipsum locum cepit, in
quo Mithridates secundum proelium adversus
Triarium fecerat. Huc omnem comportatum
aggerem e castris servitia agerent iussit, ne quis
ab opere miles discederet, cum spatio non am-
plius mille passuum intercisa vallis castra ho-

stium divideret ab opere incepto Caesaris ca-
74 strorum. Pharnaces, cum id repente prima lu-
ce animadvertisset, copias suas omnes pro ca-
stris instruxit, quas, interposita tanta locorum
iniquitate, consuetudine magis pervulgata mi-
litari credebat instrui Caesar; vel ad opus suum
tardandum, quo plures in armis tenerentur;
vel ad ostentationem regiae fiduciae, ne mu-
nitione magis, quam manu, defendere locum
Pharnaces videretur. Itaque deterritus non est,
quo minus, prima acie pro vallo instructa, re-
liqua pars exercitus opus faceret. At Pharnaces,
impulsus sive loci felicitate; sive auspiciis &
religionibus inductus, quibus obtemperasse eum
postea audiebamus; sive paucitate nostrorum,
qui in armis erant, comperta, cum more operis
quotidiani magnam illam servorum multitudi-
nem, quae aggerem portabat, militum esse cre-
didisset; sive etiam fiducia veterani exercitus
sui, quem vicies & bis in acie conflixisse, &
vicisse legati eius gloriabantur; simul contemtu
exercitus nostri, quem pulsum a se, Domitio
duce, sciebat; inito consilio dimicandi, descen-
dere praerupta valle coepit. Cuius aliquam-
diu Caesar irridebat inanem ostentationem, &
eo loco militum coartationem, quem in locum
nemo sanus hostis subiturus esset: cum interim
Pharnaces eodem gradu, quo praerupta in proe-
lium descenderat valle, adscendere adversus
75 arduum collem instructis copiis coepit. Caesar,
incredibili eius vel temeritate, vel fiducia com-
motus, neque opinans imparatusque oppres-

sus, eodem tempore milites ab operibus vocat, arma capere iubet, legiones opponit, aciemque instruit: cuius rei subita trepidatio magnum terrorem attulit nostris. Nondum ordinibus instructis, falcatae regiae quadrigae permixtos milites perturbant; quae tamen celeriter multitudine telorum opprimuntur. Insequitur has acies hostium, & clamore sublato confligitur, multum adiuvante natura loci, plurimum Deorum immortalium benignitate: qui cum omnibus casibus belli intersunt, tum praecipue eis, quibus nihil ratione potuit administrari. Magno atque 76
acri proelio cominus facto, dextro cornu, quo veterana legio sexta erat collocata, initium victoriae natum est. Ab ea parte cum in proclive detruderentur hostes; multo tardius, sed tamen iisdem Diis adiuvantibus, sinistro cornu mediaque acie totae profligantur copiae regis: quae quam facile subierant iniquum locum, tam celeriter, gradu pulsae, premebantur loci iniquitate. Itaque multis militibus partim interfectis, partim suorum ruina oppressis, qui velocitate effugere poterant, armis tamen proiectis, vallem transgressi, nihil ex loco superiore inermes proficere poterant. At nostri, victoria elati, subire iniquum locum, munitionesque aggredi non dubitarunt. Defendentibus autem iis cohortibus castra, quas Pharnaces praesidio reliquerat, celeriter castris hostium sunt potiti. Interfecta multitudine suorum, aut capta, Pharnaces cum paucis equitibus profugit: cui nisi castrorum oppugnatio facultatem attulisset liberius profu-

giendi, vivus in Caesaris potestatem adductus esset.
77 Tali victoria toties victor Caesar incredibili est laetitia affectus, quod maximum bellum tanta celeritate confecerat; quodque subiti periculi recordatio est laetior, quod victoria facilis ex difficillimis rebus acciderat. Ponto recepto, praeda omni regia militibus condonata, postero die cum expeditis equitibus ipse proficiscitur; legionem VI decedere ad praemia atque honores accipiendos in Italiam iubet: auxilia Deiotari domum remittit: duas legiones cum Caelio Viniciano in
78 Ponto relinquit. Ita per Gallograeciam Bithyniamque in Asiam iter facit, omniumque earum provinciarum de controversiis cognoscit & statuit; iura in tetrarchas, reges, civitates distribuit. Mithridatem Pergamenum, a quo rem feliciter celeriterque gestam in Aegypto supra scripsimus, regio genere ortum, disciplinis etiam regiis educatum, (nam Mithridates, rex Asiae totius, propter nobilitatem Pergamo parvulum secum asportaverat in castra, multosque tenuerat annos) regem Bospori constituit, quod sub imperio Pharnacis fuerat; provinciasque populi Romani a barbaris atque inimicis regibus, interposito amicissimo rege, munivit. Eidem tetrarchiam [legibus] Gallograecorum iure gentis & cognationis adiudicavit, occupatam & possessam paucis ante annis a Deiotaro. Neque tamen usquam diutius moratus est, quam necessitas urbanarum seditionum pati videbatur. Rebus felicissime celerrimeque confectis, in Italiam celerius omnium opinione venit.

DE

BELLO AFRICANO

LIBER SINGULARIS

INCERTI AUCTORIS.

LIBER SINGULARIS DE BELLO AFRICANO.

ARGUMENTUM.

Caeſar in Africam proficiſcitur, & Adrumeto tentata, Leptique oppido occupato, auxilia eo convocat, & ibidem cum Labieno aliquoties conflictatur, 1-20. Pompeius filius Aſcurum fruſtra obſidet, 23. Rex Numidiae Iuba auxilio Scipioni, ſummo partium Pompeianarum duci, profectus, ad tuendum contra Bogudem regnum revocatur, 25. Bellum exinde varia fortuna ductum, oppida capta, velitatum ſaepius, naves interceptae, plus tamen Caeſari faventibus fatis. Tandem iuſto proelio ad Thapſum res Scipionis profligatae, 26-86. Ex quo M. Cato Uticenſis, 88. rex Iuba & M. Petreius, 94. & ipſe dux Scipio, 96. vim vitae ſuae intulerunt. Iubae regnum fit provincia, 97.

CAESAR, itineribus iuſtis confectis, nullo die 1
intermiſſo, a. d. XIV. Kal. Ian. Lilybaeum pervenit, ſtatimque oſtendit, ſeſe naves velle conſcendere, cum non amplius legionem tironum haberet unam, equites vix DC. Tabernaculum ſecundum litus ipſum conſtituit, ut prope fluctus verberaret. Hoc eo conſilio fecit, ne quis ſibi morae quidquam fore ſperaret, & ut omnes

in dies horasque parati essent. Incidit per id tempus, ut tempestates ad navigandum idoneas non haberet; nihilo tamen minus in navibus remiges militesque continere, & nullam praetermittere occasionem profectionis; cum praesertim ab incolis eius provinciae nuntiarentur adversariorum copiae, equitatus infinitus, legiones regiae IV, levis armaturae magna vis, Scipionis legiones X, elephanti CXX, classesque esse complures: tamen non deterrebatur, animoque & spe confidebat. Interim in dies & naves longae adaugeri, & onerariae complures eodem concurrere, & legiones tironum convenire, in his ve-
2 terana legio V, equitum ad duo millia. Legionibus collectis VI, & equitum II millibus, ut quaeque prima legio venerat, in naves longas imponebatur, equites autem in onerarias. Ita maiorem partem navium antecedere iussit, & insulam petere Aponianam, quae non [longe] abest a Lilybaeo. Ipse parum commoratus, bona paucorum vendit publice: deinde Allieno praetori, qui Siciliam obtinebat, de omnibus rebus praecipit, & de reliquo exercitu celeriter impo-
3 nendo. Datis mandatis, ipse navem conscendit a. d. VI. Kal. Ian. & reliquas naves statim est consecutus. Ita vento certo celerique navigio vectus, post diem quartam cum longis paucis navibus in conspectum Africae venit: namque onerariae reliquae, praeter paucas, vento dispersae atque errabundae, diversa loca petierunt. Clupeam classe praetervehitur, deinde Neapo-

lim: complura praeterea castella & oppida non
longe a mari relinquit. Postquam Adrumetum 3
accessit, (ubi praesidium erat adversariorum, cui
praeerat C. Considius,) & a Clupeis secundum
oram maritimam cum equitatu Adrumeti Cn. Pi-
so cum Maurorum circiter tribus millibus appa-
ruit: ibi paullisper Caesar ante portum commo-
ratus, dum reliquae naves convenirent, expo-
nit exercitum; cuius numerus in praesentia fuit
peditum III millia, equitum CL; castrisque an-
te oppidum positis, sine iniuria cuiusquam con-
sedit; cohibetque omnes a praeda. Oppidani in-
terim muros armatis complent: ante portam fre-
quentes considunt ad se defendendum: quorum
numerus II legionum intus erat. Caesar, circum
oppidum vectus, natura loci perspecta, redit
in castra. Non nemo culpae eius imprudentiae-
que assignabat, quod neque certum locum gu-
bernatoribus praefectisque, quem peterent, prae-
ceperat; neque, ut mos ipsius consuetudoque
superioribus temporibus fuerat, tabellas signa-
tas dederat, ut in tempore, iis perlectis, locum
certum peterent universi. Quod minime Caesa-
rem fefellerat: namque nullum portum terrae
Africae, quo classes decurrerent, pro certo tu-
tum ab hostium praesidio fore suspicabatur; sed
fortuitu oblatam occasionem egressus aucupaba-
tur. L. Plancus interim legatus petit a Caesare, 4
ut sibi daret facultatem cum Considio agendi,
si posset aliqua ratione perduci ad sanitatem.
Itaque, data facultate, literas conscribit, & eas

captivo dat perferendas in oppidum ad Consi-
dium. Quo simul atque captivus pervenisset,
literasque, ut erat mandatum, Considio porri-
gere coepisset, priusquam acciperet ille, *Unde*,
inquit, *istas?* Tum captivus: *Imperatore a Cae-
sare.* Tunc Considius, *Unus est*, inquit, *Scipio
imperator hoc tempore populi Romani.* Deinde in
conspectu suo captivum statim interfici iubet,
literasque nondum perlectas, sicut erant signa-
tae, dat homini certo ad Scipionem perferen-
5 das. Postquam, una nocte & die ad oppidum
consumta, neque responsum ullum a Considio
dabatur; neque ei reliquae copiae succurrebant,
neque equitatu abundabat; & ad oppidum op-
pugnandum non satis copiarum habebat, & eas
tironum; neque primo adventu convulnerari
exercitum volebat; & oppidi egregia munitio,
& difficilis ad oppugnandum erat accessus; &
nuntiabantur auxilia magna equitatus oppidanis
suppetias venire: non est visa ratio ad oppu-
gnandum oppidum commorandi, ne, dum in
ea re Caesar esset occupatus, circumventus a ter-
6 go ab equitatu hostium laboraret. Itaque, castra
cum movere vellet, subito ex oppido erupit
multitudo, atque equitatus subsidio uno tem-
pore eis casu succurrit, qui erat missus ab Iuba
ad stipendium accipiendum, castraque, unde
Caesar egressus iter facere coeperat, occupant,
& eius agmen extremum insequi coeperunt. Quae
res cum animadversa esset, subito legionarii con-
sistunt; & equites, quamquam erant pauci, ta-

men contrà tantam multitudinem audacissime
concurrunt. Accidit res incredibilis, ut equites mi-
nus XXX Galli, Maurorum equitum II millia loco
pellerent, urgerentque in oppidum. Postquam
repulsi & coniecti erant intra munitiones, Cae-
sar iter constitutum ire contendit. Quod cum
saepius facerent, & modo insequerentur, modo
rursus ab equitibus in oppidum repellerentur:
cohortibus paucis ex veteranis, quas secum ha-
bebat, in extremo agmine collocatis, & parte
equitatus, iter leniter cum reliquis facere coe-
pit. Ita, quanto longius ab oppido discedeba-
tur, tanto tardiores ad insequendum erant Nu-
midae. Interim in itinere ex oppidis & castellis
legationes venire, polliceri frumentum, paratos-
que esse, quae imperasset, facere. Itaque eo die
castra posuit ad oppidum Ruspinam Kalendis
Ianuariis. Inde movit, & pervenit ad oppidum 7
Leptin, liberam civitatem & immunem. Legati
ex oppido veniunt obviam; libenter se omnia
facturos, quae vellet, pollicentur. Itaque, cen-
turionibus ad portas oppidi & custodiis imposi-
tis, ne quis miles in oppidum introiret, aut in-
iuriam faceret cuipiam incolae, non longe ab
oppido secundum litus facit castra. Eodem naves
onerariae & longae nonnullae casu advenerunt;
reliquae, ut est ei nuntiatum, incertae loco-
rum, Uticam versus petere visae sunt. Interim
Caesar a mari non digredi, neque mediterranea
petere propter navium errorem, equitatumque
in navibus omnem continere, ut arbitror, ne

agri vastarentur; aquam in naves iubet comportari. Remiges interim, qui aquatum e navibus exierant, subito equites Mauri, neque opinantibus Caesarianis, adorti, multos iaculis convulneraverunt, nonnullos interfecerunt: latent enim in insidiis cum equis inter convalles, & subito exsistunt, non ut in campo cominus depugnent.

8 Caesar interim in Sardiniam nuntios cum literis, & in reliquas provincias finitimas dimisit, ut sibi auxilia, commeatus, frumentum, simul atque literas legissent, mittenda curarent; exoneratisque partim navibus longis, Rabirium Postumum in Siciliam ad secundum commeatum arcessendum mittit. Interim cum X navibus longis ad reliquas naves onerarias conquirendas, quae deerrassent, & simul mare tuendum ab hostibus, iubet proficisci. Item C. Sallustium Crispum praetorem ad Cercinam insulam versus, quam adversarii tenebant, cum parte navium ire iubet; quod ibi magnum numerum frumenti esse audiebat. Haec ita imperabat, ita unicuique praecipiebat, ut, si fieri posset, nec locum excusatio ullum haberet, nec moram tergiversatio. Ipse interea, ex perfugis & incolis cognitis conditionibus Scipionis, & qui cum eo contra se bellum gerebant, miserari, (regium enim equitatum Scipio ex provincia Africa alebat,) tanta homines esse dementia, ut malint regis esse vectigales, quam cum civibus in patria in suis fortunis esse incolumes.

9 Caesar a. d. III. Non. Ian. castra movet: Leptique sex cohortium praesidio cum Saserna reli-

cto, ipse rursus, unde pridie venerat, Ruspinam
cum reliquis copiis convertit, ibique sarcinis ex-
ercitus relictis, ipse cum expedita manu profi-
ciscitur circum villas frumentatum, oppidanis-
que imperat, ut plaustra iumentaque omnia se-
quantur. Itaque magno frumenti invento nume-
ro, Ruspinam redit. Hoc eum idcirco existimo
fecisse, ut maritima oppida post se ne vacua re-
linqueret, praesidioque firmata ad classis recepta-
cula muniret. Itaque, ibi relicto P. Saserna, fra- 10
tre eius, quem Lepti proximo oppido reliquе-
rat, cum legione, iubet comportari ligna in op-
pidum quam plurima: ipse cum cohortibus VII,
quae ex veteranis legionibus in classe cum Sul-
picio & Vatinio rem gesserant, ex oppido Ru-
spina egressus, proficiscitur ad portum, qui abest
ab oppido millia passuum duo; ibique classem
sub vesperum cum ea copia conscendit, omni-
bus in exercitu insciis, & requirentibus impera-
toris consilium, quia magno metu ac tristitia sol-
licitabantur. Parva enim cum copia, & ea tiro-
num, neque omni exposita, in Africa contra
magnas copias, & insidiosae nationis, equitatum-
que innumerabilem, se expositos videbant; ne-
que quidquam solatii in praesentia, neque au-
xilium in suorum consilio animadvertebant, ni-
si in ipsius imperatoris vultu, vigore, mirabili-
que hilaritate: animum enim altum & erectum
prae se gerebat. Huic adquiescebant homines,
& in eius scientia & consilio omnia sibi procli-
via omnes fore sperabant. Caesar, una nocte 11

in navibus consumta, iam coelo albente, cum proficisci conaretur, subito navium pars, de qua timebat, ex errore eodem conferebatur. Hac re cognita, Caesar celeriter de navibus imperat omnes egredi, atque armatos in litore reliquos advenientes milites exspectare. Itaque, sine mora navibus eis in portum receptis, & advectis militum equitumque copiis, rursus ad oppidum Ruspinam redit, atque ibi castris constitutis, ipse cum cohortibus expeditis XXX frumentatum est profectus. Ex eo est cognitum Caesaris consilium, illum cum classe navibus onerariis, quae deerrassent, subsidio ire, clam hostibus, voluisse; ne casu imprudentes suae naves in classem adversariorum inciderent: neque eam rem eos voluisse scire, qui in praesidiis relicti, sui milites fuissent, uti nihil propter suorum paucitatem & hostium multitudinem metu deficerent.

12 Interim, cum iam Caesar progressus esset a castris circiter millia passuum tria, per speculatores & antecessores equites nuntiatur ei, copias hostium haud longe ab sese visas. Et hercle cum eo nuntio pulvis ingens conspici coeptus est. Hac re cognita, Caesar celeriter iubet equitatum universum, cuius copiam habuit in praesentia non magnam, & sagittarios, quorum parvus numerus, ex castris arcessi, atque ordinatim signa se leniter consequi: ipse antecedere cum paucis armatis. Iamque, cum procul hostis conspici posset, milites in campo iubet galeari, & ad pugnam parari: quorum omnino numerus fuit XXX

cohortium, cum equitibus CD, & sagittariis CL.
13 Hostes interim, quorum dux erat Labienus, & duo Pacidii, aciem dirigunt mirabili longitudine, non peditum, sed equitum, confertam; & inter eos levis armaturae Numidas & sagittarios pedites interposuerant, & ita condensaverant, ut procul Caesariani pedestres copias arbitrarentur; & dextrum ac sinistrum cornu magnis equitum copiis firmaverant. Interim Caesar aciem dirigit simplicem, ut poterat, propter paucitatem: sagittarios ante aciem constituit: equites dextro sinistroque cornu opponit, & ita praecipit, ut providerent, ne multitudine equitatus hostium circumvenirentur: existimabat enim, se cum pedestribus copiis acie instructa dimicaturum.
14 Cum utrimque exspectatio fieret, neque Caesar se moveret, & cum suorum paucitate contra magnam vim hostium artificio magis, quam viribus, decernendum videret; subito adversariorum equitatus sese extendere, & in latitudinem promovere, collesque complecti, & Caesaris equitatum extenuare, simulque ad circumeundum comparare se coeperunt. Caesariani equites eorum multitudinem aegre sustinebant. Acies interim mediae cum concurrere conarentur, subito ex condensis turmis pedites Numidae levis armaturae cum equitibus procurrunt, & inter legionarios milites iacula coniiciunt. Hic cum Caesariani in eos impetum fecissent, illorum equites refugiebant: pedites interim resistebant, dum equites rursus, cursu renovato, peditibus suis

15 succurrerent. Caesar, novo genere pugnae oblato, cum animadverteret, ordines suorum in procurrendo turbari; (pedites enim, dum equites longius ab signis persequuntur, latere nudato, a proximis Numidis iaculis vulnerabantur; equites autem hostium pilum militis cursu facile vitabant) edicit per ordines, ne quis miles ab signis IV pedes longius procederet. Equitatus interim Labieni, suorum multitudine confisus, Caesaris paucitatem circumire conatur: equites Iuliani pauci, multitudine hostium defessi, equis convulneratis, paullatim cedere: hostis magis magisque instare. Ita puncto temporis omnibus legionariis ab hostium equitatu circumventis, Caesarisque copiis in orbem compulsis, intra cancellos omnes coniecti pugnare cogebantur.

16 Labienus in equo, capite nudo, versari in prima acie; simul suos cohortari, nonnunquam legionarios Caesaris ita appellare: *Quid tu*, inquit, *miles tiro, tam ferocolus es? Vos quoque iste verbis infatuavit. In magnum mehercule vos periculum impulit. Misereor vestri.* Tum miles: *Non sum*, inquit, *tiro, Labiene; sed de legione X veteranus.* Tum Labienus: *Non agnosco*, inquit, *signa decumanorum.* Tum miles; *Iam me, quis sim, intelliges:* simul cassidem de capite deiecit, ut cognosci ab eo posset, atque ita pilum, viribus contortum, dum in Labienum mittere contendit, equi graviter adverso pectori affixit, & ait: *Labiene, decumanum militem, qui te petit, scito esse.* Omnium tamen animi in terrorem coniecti, &

maxime tironum: circumſpicere enim Caeſarem, neque amplius facere, niſi hoſtium iacula vitare. Caeſar interim conſilio hoſtium cognito, iu- 17
bet aciem in longitudinem quam maximam porrigi, alternis converſis cohortibus, ut una poſt alteram ante ſigna tenderet. Ita coronam hoſtium dextro ſiniſtroque cornu mediam dividit; & unam partem ab altera excluſam equitibus intrinſecus adortus cum peditatu, telis coniectis in fugam vertit: neque longius progreſſus, veritus inſidias, ſe ad ſuos recipit. Idem altera pars equi- 21
tum peditumque Caeſaris facit. His rebus geſtis, ac procul hoſtibus repulſis convulneratisque, ad ſua praeſidia ſeſe, ſicut erat inſtructus, recipere coepit. Interim M. Petreius & Cn. Piſo cum equi- 18
tibus Numidis MC electis, peditatuque ejusdem generis ſatis grandi, ex itinere recta ſubſidio ſuis occurrunt. Atque hoſtes, ſuis ex terrore firmatis, rurſusque renovatis animis, legionarios, converſis equitibus ſe recipientes, noviſſimos adoriri & impedire coeperunt, quo minus in caſtra ſe reciperent. Hac re animadverſa, Caeſar iubet ſigna converti, & medio campo redintegrari proelium. Cum ab hoſtibus eodem modo pugnaretur, nec cominus ad manus rediretur, Caeſarisque equites iumenta, ex nauſea recenti, ſiti, languore, paucitate, vulneribus defatigata, ad inſequendum hoſtem perſeverandumque curſum tardiora haberent, dieique pars exigua iam reliqua eſſet: cohortibus equitibusque circumdatis, cohortatus imperat, ut uno ictu con-

tenderent, neque remitterent, donec ultra ul-
timos colles hostes repulissent, atque eorum es-
sent potiti. Itaque signo dato, cum iam hostes
languide negligenterque tela mitterent, subito
immittit cohortes turmasque suorum: atque pun-
cto temporis hostibus nullo negotio campo pul-
sis, post collemque deiectis, nacti locum, atque
ibi paullisper commorati, ita uti erant instructi,
leniter se ad suas recipiunt munitiones: item-
que adversarii, male accepti, tum demum se
19 ad sua praesidia contulerunt. Interim, ea re ge-
sta, & proelio diremto, ex adversariis perfugae
plures ex omni hominum genere, & praeterea
intercepti hostium complures equites pedites-
que: ex quibus cognitum est hostium consilium,
eos hac mente & conatu venisse, uti novo atque
inusitato genere proelii tirones legionariique pau-
ci perturbati, Curionis exemplo, ab equitatu
circumventi opprimerentur: & ita Labienum di-
xisse pro concione, *tantam sese multitudinem au-
xiliorum adversariis subministraturum, ut etiam cae-
dendo in ipsa victoria defatigati vincerentur, atque a
suis superarentur:* quippe qui in illorum sibi con-
fideret multitudine: primum, quod audierat,
Romae legiones veteranas dissentire, neque in
Africam velle transire; deinde, quod triennio
in Africa suos milites consuetudine retentos, fi-
deles iam sibi effecisset, maxima autem auxilia
haberet Numidarum equitum levisque armatu-
rae. Praeterea ex fuga proelioque Pompeiano La-
bienus, quos secum a Brundisio transportave-

rat, equites Germanos Gallosque, ibique postea
ex hibridis libertinis servisque conscripserat, ar-
maverat, equoque uti frenato condocuerat. Prae-
terea regia auxilia, elephantes CXX, equitatus-
que innumerabilis: deinde legiones conscriptae
ex cuiusquemodi genere amplius duodecim mil-
libus. Hac spe atque audacia inflammatus La-
bienus, cum equitibus Gallis Germanisque MDC,
Numidarum sine frenis VIII millibus, praeterea,
Petreiano auxilio adhibito, equitibus MC, pedi-
tum ac levis armaturae quater tanto, sagittariis
ac funditoribus hippotoxotisque compluribus;
his copiis pridie Non. Ian. post diem tertium,
quam Africam attigit, in campis planissimis pu-
rissimisque ab hora diei quinta usque ad solis
occasum est decertatum. In eo proelio Petreius
graviter ictus ex acie recessit. Caesar interim ca- 20
stra munire diligentius, praesidia firmare maio-
ribus copiis, vallumque ab oppido Ruspina us-
que ad mare deducere, & a castris alterum eo-
dem; quo tutius ultro citroque commeare, au-
xiliaque sine periculo sibi succurrere possent: te-
la tormentaque ex navibus in castra comportare:
remigum partem ex classe, Gallorum, Rhodio-
rum, epibatarumque armare, & in castra evo-
care, uti, si posset, eadem ratione, qua adver-
sarii, levis armatura interiecta inter equites suos
interponeretur: sagittariisque ex omnibus navi-
bus, Ityreis, Syriis, & cuiusque generis ductis
in castra compluribus, frequentabat suas copias:
(audiebat enim, Scipionem post diem tertium

eius diei, quo proelium factum erat, appropinquare, copias suas cum Labieno & Petreio coniungere, cuius copiae legionum octo, & equitum trium millium esse nuntiabantur:) officinas ferrarias instruere, sagittasque & tela, uti fierent complura, curare, glandes fundere, sudes comparare, literas in Siciliam nuntiosque mittere, ut sibi crates materiemque congererent ad arietes, cuius inopia in Africa esset: praeterea ferrum plumbumque mitteretur. Et animum etiam advertebat, frumento se in Africa, nisi importatitio, uti non posse: priore enim anno, propter adversariorum dilectus, quod stipendarii aratores milites essent facti, messem non esse factam: praeterea ex omni Africa frumentum adversariis in pauca oppida & bene munita comportasse, omnemque regionem Africae exinanisse frumento: oppida, praeter ea pauca, quae ipsi suis praesidiis tueri poterant, reliqua dirui atque deleri; & eorum incolas intra sua praesidia coëgisse commigrare, agros desertos ac vastatos esse.
21 Hac necessitate Caesar coactus, privatos ambiendo & blande appellando, aliquantum frumenti numerum in sua praesidia congesserat, & eo parce utebatur. Opera interim ipse quotidie circumire, & ad ternas cohortes in statione habere, propter hostium multitudinem. Labienus saucios suos, quorum maximus numerus fuit, iubet in plaustris deligatos Adrumetum deportari. Naves interim Caesaris onerariae errabundae male vagabantur, incertae locorum

atque castrorum suorum: quas singulas scaphae adversariorum complures adortae incendebant, atque expugnabant. Hac re nuntiata, Caesar classes circum insulas portusque disposuit, quo tutius commeatus supportari posset. M. Cato in- 22
terim, qui Uticae praeerat, Cn. Pompeium filium multis verbis assidueque obiurgare non desistebat. *Tuus, inquit, pater istuc aetatis cum esset, & animadvertisset, rempublicam ab audacibus sceleratisque civibus oppressam, bonosque aut interfectos, aut exsilio multatos, patria civitateque carere, gloria & animi magnitudine elatus, privatus atque adolescentulus, paterni exercitus reliquiis collectis, paene oppressam funditus & deletam Italiam urbemque Romanam in libertatem vindicavit: idemque Siciliam, Africam, Numidiam, Mauritaniam mirabili celeritate armis recepit. Quibus ex rebus sibi eam dignitatem, quae est per gentes clarissima notissimaque, conciliavit; adolescentulusque atque eques Romanus triumphavit. Atque ille non ita amplis rebus patris gestis, neque tam excellenti maiorum dignitate parta, neque tantis clientelis nominisque claritate praeditus, in rem publicam est ingressus: tu contra & patris nobilitate, & dignitate, & per te ipse satis animi magnitudine diligentiaque praeditus, nonne eniteris, & proficisceris ad paternas clientelas, auxilium tibi reique publicae atque optimo cuique efflagitatum?* His verbis hominis gravissimi incita- 23
tus adolescentulus, cum naviculis cuiusquemodi generis XXX, inibi paucis rostratis, profectus ab Utica est in Mauritaniam, regnumque Bogu-

dis est ingressus; expeditoque exercitu, numero servorum, liberorum, duorum millium, cuius partem inermem, partem armatam habuerat, ad oppidum Ascurum accedere coepit; in quo oppido praesidium fuit regium. Pompeio adveniente, oppidani, usque eo passi propius accedere, donec ad ipsas portas ac murum appropinquaret, subito eruptione facta, prostratos perterritosque Pompeianos in mare passim navesque compulerunt. Ita re male gesta, Cn. Pompeius filius naves inde avertit, neque postea litus attigit, classemque ad insulas Baleares versus

24 convertit. Scipio interim cum iis copiis, quas paullo ante demonstravimus, Uticae grandi praesidio relicto, profectus, primum Adrumeti castra ponit: deinde paucos dies ibi commoratus, noctu itinere facto, cum Petreii & Labieni copiis se coniungit: atque unis castris factis, tria millia passuum longe considunt. Equitatus interim eorum circum Caesaris munitiones vagari, atque eos, qui pabulandi aut aquandi gratia extra vallum progressi essent, excipere; ita omnes adversarios intra munitiones continere. Quare Caesariani gravi annona sunt conflictati, ideo, quod nondum neque ab Sicilia, neque ab Sardinia commeatus supportatus erat; neque per anni tempus in mari classes sine periculo vagari poterant, neque amplius millia passuum sex terrae Africae quoquo versus tenebant, pabulique inopia premebantur. Qua necessitate coacti veterani milites equitesque, qui multa terra ma-

rique bella confeciſſent, & periculis inopiaque tali ſaepe eſſent conflictati, alga e litore collecta, & aqua dulci eluta, & ita iumentis eſurientibus data, vitam eorum producebant. Dum haec ita 25
fierent, rex Iuba, cognitis Caeſaris difficultatibus copiarumque paucitate, non eſt viſum, dari ſpatium convaleſcendi, augendarumque eius opum. Itaque, comparatis equitum magnis peditumque copiis, ſubſidio ſuis, egreſſus e regno, ire contendit. P. Sitius interim & rex Bochus, coniunctis ſuis copiis, cognito regis Iubae egreſſu, propius eius regnum copias ſuas admovere, Cirtamque, oppidum eius regni opulentiſſimum, adorti, paucis diebus pugnando capiunt, & praeterea duo oppida Gaetulorum: quibus cum conditionem ferrent, ut oppido excederent, idque ſibi vacuum transderent, conditionemque repudiaſſent, poſtea ab eis capti interfectique ſunt omnes. Inde progreſſi, agros oppidaque vexare non deſiſtunt. Quibus rebus cognitis, Iuba, cum iam non longe ab Scipione atque eius ducibus abeſſet, capit conſilium, ſatius eſſe, ſibi ſuoque regno ſubſidio ire, quam, dum alios adiuturus proficiſceretur, ipſe ſuo regno expulſus, forſitan utraque re expelleretur. Itaque rurſus ſe recipere, atque auxilia etiam a Scipione abduxit, ſibi ſuiſque rebus timens; elephantiſque XXX relictis, ſuis finibus oppidiſque ſuppetias profectus eſt. Caeſar interim, cum de 26
ſuo adventu dubitatio in provincia eſſet, neque quiſquam crederet, ipſum, ſed aliquem lega-

rat Messanae, seditiosissima oratione apud eum
usus; idemque pecuniam & ornamenta trium-
phi Caesaris retinenda & custodienda curaverat,
& ob has causas timebat sibi. Hic propter con-
scientiam peccatorum suorum persuasit adole-
scentibus, ne repugnarent, seseque Virgilio trans-
derent. Itaque deducti a Virgilio ad Scipionem,
custodibus transditi, & post diem tertium sunt
interfecti. Qui cum ducerentur ad necem, pe-
tisse dicitur maior Titius a centurioribus, uti se
priorem, quam fratrem, interficerent; idque ab
eis facile impetrasse, atque ita esse interfectos.

29 Turmae interim equitum, quae pro vallo in sta-
tionibus esse solebant ab utrisque ducibus, quo-
tidie minutis proeliis inter se depugnare non in-
termittunt: nonnunquam etiam Germani Gal-
lique Labieniani cum Caesaris equitibus, fide
data, inter se colloquebantur. Labienus interim
cum parte equitatus Leptim oppidum, cui prae-
erat Saserna cum cohortibus III, oppugnare, ac
vi irrumpere conabatur: quod ab defensoribus,
propter egregiam munitionem oppidi & tormen-
torum multitudinem, facile & sine periculo de-
fendebatur. Quod ubi saepius eius equitatus fa-
cere non intermittebat, & cum forte ante por-
tam turma densa adstitisset; scorpione accura-
tius misso, atque eorum decurione percusso, &
ad decumanam defixo, reliqui perterriti, fuga
se in castra recipiunt. Quo facto postea sunt de-
30 territi oppidum tentare. Scipio interim fere quo-
tidie non longius a suis castris passibus CCC in-

ſtruere aciem, ac maiore diei parte conſumta, rurſus ſe in caſtra recipere. Quod cum ſaepius fieret, neque ex Caeſaris caſtris quisquam prodiret, neque propius eius copias accederet; deſpecta patientia Caeſaris exercitusque eius, univerſis copiis productis, elephantisque turritis XXX ante aciem inſtructis, quam latiſſime potuit porrecta equitum peditumque multitudine, uno tempore progreſſus, haud ita longe a Caeſaris caſtris conſtitit in campo. Quibus rebus cogni- 31
tis, Caeſar iubet milites, qui extra munitiones proceſſerant, quique pabulandi, aut lignandi, aut etiam muniendi gratia vallem petierant, quique ad eam rem opus erant, omnes intra munitiones minutatim modeſteque ſine tumultu aut terrore ſe recipere, atque in opere conſiſtere: equitibus autem, qui in ſtatione fuerant, praecipit, ut usque eo locum obtinerent, in quo paullo ante conſtitiſſent, donec ab hoſte miſſum telum ad ſe perveniret: quod ſi propius accederetur, quam honeſtiſſime ſe intra munitiones reciperent. Alii quoque equitatui edicit, uti ſuo quisque loco paratus armatusque praeſto eſſet. Ad haec non ipſe per ſe coram, cum de vallo proſpecularetur, ſed, mirabili peritus ſcientia bellandi, in praetorio ſedens, per ſpe- 32
culatores & nuntios imperabat, quae fieri volebat: animadvertebat enim, quamquam magnis eſſent copiis adverſarii freti, tamen ſaepe a ſe fugatis, pulſis perterritisque, & conceſſam vitam, & ignota peccata; quibus rebus nunquam tanta

suppeteret ex ipsorum inertia conscientiaque
animi victoriae fiducia, ut castra sua adoriri au-
derent. Praeterea ipsius nomen auctoritasque ma-
gna ex parte eorum exercitus minuebat audaciam:
tum egregiae munitiones castrorum, & valli fos-
sarumque altitudo, & extra vallum stili caeci,
mirabilem in modum consiti, vel sine defenso-
ribus aditum adversariis prohibebant. Scorpio-
num, catapultarum, ceterorumque telorum,
quae ad defendendum solent parari, magnam
copiam habebat. Atque haec propter exercitus
sui praesentis paucitatem & tirocinium praepa-
raverat; non, hostium vi & metu commotus,
patientem se timidumque hostium opinioni prae-
bebat. Neque idcirco copias, quamquam erant
paucae tironumque, non educebat in aciem,
quod victoriae suorum diffideret; sed referre ar-
bitrabatur, cuiusmodi victoria esset futura: tur-
pe enim sibi existimabat, tot rebus gestis, tan-
tisque exercitibus devictis, tot tam claris victo-
riis partis, ab reliquis copiis adversariorum suo-
rum, ex fuga collectis, se cruentam adeptum
existimari victoriam. Itaque constituerat, glo-
riam exsultationemque eorum pati, donec sibi
veteranarum legionum pars aliqua in secundo
32 commeatu occurrisset. Scipio interim, paullisper,
ut ante dixi, in eo loco commoratus, ut quasi
despexisse Caesarem videretur, paullatim redu-
cit suas copias in castra, &, concione advocata,
de terrore suo desperationeque exercitus Caesa-
ris verba facit; & cohortatus suos, victoriam pro-

priam se eis brevi daturum pollicetur. Caesar iubet milites rursus ad opus redire, & per causam munitionum tirones in labore defatigare non intermittit. Interim Numidae Gaetulique diffugere quotidie ex castris Scipionis, & partim in regnum se conferre, partim, quod ipsi maioresque eorum beneficio C. Marii usi fuissent, Caesaremque eius affinem esse audiebant, in eius castra perfugere catervatim non intermittunt. Quorum ex numero electis hominibus illustrioribus Gaetulis, & literis ad suos cives datis, cohortatus, uti manu facta se suosque defenderent, & ne suis inimicis adversariisque dicto audientes essent, mittit. Dum haec ad Ruspinam fiunt, 33
legati ex Achilla, civitate libera, etiam undique ad Caesarem veniunt, seque paratos, quaecunque imperasset, & libenti animo facturos pollicentur: tantum orare & petere ab eo, ut sibi praesidium daret, quo tutius id & sine periculo facere possent: se & frumentum, & quaecunque res eis suppeteret, communis salutis gratia subministraturos. Quibus rebus facile a Caesare impetratis, praesidioque dato, C. Messium, aedilitia functum potestate, Achillam iubet proficisci. Quibus rebus cognitis, Considius Longus, qui Adrumeti cum II legionibus & equitibus DCC praeerat, celeriter, ibi parte praesidii relicta, cum VIII cohortibus ad Achillam ire contendit. Messius, celerius itinere confecto, prior Achillam cum cohortibus pervenit. Considius interim, cum ad urbem cum copiis accessisset, &

animadvertisset, praesidium Caesaris ibi esse, non ausus periculum suorum facere, nulla re gesta pro multitudine hominum, rursus Adrumetum se recipit: deinde, paucis post diebus equestribus copiis a Labieno adductis, rursus

34 Achillitanos, castris positis, obsidere coepit. Per id tempus C. Sallustius Crispus, quem paucis ante diebus missum a Caesare cum classe demonstravimus, Cercinam pervenit. Cuius adventu C. Decimius, quaestorius, qui ibi cum grandi familiae suae praesidio praeerat commeatui, parvulum navigium nactus conscendit, ac se fugae commendat. Sallustius interim praetor, a Cercinatibus receptus, magno numero frumenti invento, naves onerarias, quarum ibi satis magna copia fuit, complet, atque in castra ad Caesarem mittit. Allienus interim proconsul e Lilybaeo in naves onerarias imponit legiones XIII & XIV, & equites Gallos DCCC, funditorum sagittariorumque mille, ac secundum commeatum in Africam mittit ad Caesarem: quae naves, ventum secundum nactae, quarto die in portum ad Ruspinam, ubi Caesar castra habuerat, incolumes pervenerunt. Ita Caesar, duplici laetitia ac voluptate uno tempore auctus, frumento auxiliisque, tandem suis exhilaratis annonaque levata, sollicitudinem deponit, legiones equitesque, ex navibus egressos, iubet ex languore nauseaque reficere; dimissos in castella munitio-

35 nesque disponit. Quibus rebus Scipio, quique cum eo erant comites, mirari & requirere: C.

Caesarem, qui ultro consuesset bellum inferre ac lacessere proelio, subito commutatum non sine magno consilio suspicabantur, Itaque ex eius patientia in magnum timorem coniecti, ex Gaetulis duos, quos arbitrabantur suis rebus amicissimos, magnis praemiis pollicitationibusque propositis, pro perfugis speculandi gratia in Caesaris castra mittunt. Qui simul ad eum sunt deducti, petierunt, ut sibi liceret sine periculo verba proloqui. Potestate facta, *Saepenumero, inquiunt, imperator, complures Gaetuli, qui sumus clientes C. Marii, & propemodum omnes cives Romani, qui sunt in legione IV & VI, ad te voluimus in tuaque praesidia confugere; sed custodiis equitum Numidarum, quo id sine periculo minus faceremus, impediebamur. Nunc, data facultate, pro speculatoribus missi a Scipione, ad te cupidissime venimus, ut perspiceremus, num quae fossae aut insidiae elephantis ante castra portasque valli factae essent, simulque consilia vestra contra easdem bestias comparationemque pugnae cognosceremus, atque ei renuntiaremus.* Qui collaudati a Caesare, stipendioque donati, ad reliquos perfugas deducuntur. Quorum orationem celeriter veritas comprobavit: namque postero die ex legionibus iis, quas Gaetuli nominaverunt, milites legionarii complures a Scipione in castra Caesaris perfugerunt. Dum haec ad Ruspinam geruntur, M. 36
Cato, qui Uticae praeerat, dilectus quotidie libertinorum, Afrorum, servorum denique, & cuiusquemodi generis hominum, qui modo per

aetatem arma ferre poterant, habere, atque sub manum Scipionis in castra submittere non intermittit. Legati interim ex oppido Tisdrae, in quo tritici modiûm millia CCC comportata fuerant a negotiatoribus Italicis aratoribusque, ad Caesarem venere, quantaque copia frumenti apud se sit, docent; simulque orant, ut sibi praesidium mittat, quo facilius & frumentum & copiae suae conserventur. Quibus Caesar in praesentia gratias agit, praesidiumque brevi tempore se missurum dixit; cohortatusque, ad suos cives iubet proficisci. P. Sitius interim, cum copiis Numidiae fines ingressus, castellum, in monte loco munito locatum, in quod Iuba belli gerendi gratia & frumentum & res ceteras, quae ad bellum usui solent esse, comportaverat, vi expugnando est potitus.

37 Caesar postquam legionibus veteranis II, equitatu, levique armatura, copias suas ex secundo commeatu auxerat, naves VI onerarias statim iubet Lilybaeum ad reliquum exercitum transportandum proficisci: ipse VI. Kal. Febr. circiter vigilia prima imperat, speculatores apparitoresque omnes ut sibi praesto essent. Itaque, omnibus insciis neque suspicantibus, vigilia tertia iubet omnes legiones ex castris educi, atque se consequi ad oppidum Ruspinam versus, in quo ipse praesidium habuit, & quod primum ad amicitiam eius accessit. Inde parvulam proclivitatem digressus, sinistra parte campi propter mare legiones ducit. Hic campus mirabili planitie patet millia passuum XV; quem iugum

ingens, a mari ortum, neque ita praealtum, velut theatri efficit speciem. In hoc iugo colles sunt excelsi pauci; in quibus singulae turres speculaeque singulae perveteres erant collocatae: quarum apud ultimam praesidium & statio fuit Scipionis. Postquam Caesar ad iugum, de quo docui, adscendit, atque in unumquemque collem turres castellaque facere coepit, atque ea minus semihora effecit; & postquam non ita longe ab ultimo colle turrique fuit, quae proxima fuit castris adversariorum, in qua docui esse praesidium stationemque Numidarum; paullisper commoratus, perspectaque natura loci, equitatu in statione disposito, legionibus opus attribuit, brachiumque medio iugo ab eo loco, ad quem pervenerat, usque ad eum, unde egressus erat, iubet dirigi ac muniri. Quod postquam Scipio Labienusque animadverterunt, equitatu omni ex castris educto, acieque equestri instructa, a suis munitionibus circiter passus mille progrediuntur, pedestremque copiam in secunda acie, minus passus CD a castris suis, constituunt. Caesar in opere milites adhortari, neque adversariorum copiis moveri. Cum iam non amplius passuum MD inter hostium aciem suasque munitiones esse animadvertisset, intellexissetque, ad impediendos milites suos, & ab opere depellendos, hostem propius accedere, necesseque haberet, legiones a munitionibus deducere: imperat turmae Hispanorum, ad proximum collem propere adcurrerent, praesidiumque inde

38 (beside "pionis. Postquam Caesar ad iugum, de quo do-"); 39 (beside "minus passus CD a castris suis, constituunt. Cae-")

deturbarent, locumque caperent; eodemque
iubet levis armaturae paucos consequi subsidio.
Qui missi celeriter, Numidas adorti, partim vi-
vos capiunt, nonnullos equites fugientes con-
vulneraverunt, locoque sunt potiti. Postquam
id Labienus animadvertit, quo celerius iis au-
xilium ferret, ex acie instructa equitatus sui pro-
pe totum dextrum cornu avertit, atque suis fu-
gientibus suppetias ire contendit. Quod ubi Cae-
sar conspexit, Labienum ab suis copiis longius iam
abscessisse; equitatus sui alam sinistram ad inter-
40 cludendos hostes immisit. Erat in eo campo, ubi
ea res gerebatur, villa permagna, IV turribus
exstructa, quae Labieni prospectum impediebat,
ne posset animadvertere, ab equitatu Caesaris
se intercludi. Itaque non prius vidit turmas Iu-
lianas, quam suos caedi a tergo sensit. Ex qua
re subito in terrorem converso equitatu Numi-
darum, recta in castra fugere contendit. Galli
Germanique, qui restiterant, ex superiore loco
& post tergum circumventi, fortiterque resisten-
tes, conciduntur universi. Quod ubi legiones
Scipionis, quae pro castris erant instructae, anim-
adverterunt; metu ac terrore obcaecatae, omni-
bus portis in sua castra fugere coeperunt. Post-
ea, Scipione eiusque copiis campo collibusque
exturbatis, atque in castra compulsis, cum re-
ceptui Caesar cani iussisset, equitatumque om-
nem intra suas munitiones recepisset, campo
purgato, animadvertit mirifica corpora Gallo-
rum Germanorumque, qui partim eius aucto-

xitatem erant ex Gallia secuti, partim pretio pollicitationibusque adducti ad eum se contulerant; nonnulli, qui ex Curionis proelio capti conservatique parem gratiam in fide partienda praestare voluerant. Horum corpora, mirifica specie amplitudineque, caesa toto campo ac prostrata diverse iacebant. His rebus gestis, postero die Caesar ex omnibus praesidiis cohortes eduxit, atque omnes suas copias in campo instruxit. Scipio, suis male acceptis, occisis, convulneratisque, intra suas continere se munitiones coepit. Caesar, instructa acie secundum infimas iugi radices, propius munitiones leniter accessit. Iamque minus mille passuum ab oppido Uzita, quod Scipio tenebat, aberant legiones Iulianae, cum Scipio, veritus, ne oppidum amitteret, unde aquari reliquisque rebus sublevari eius exercitus consuerat, eductis omnibus copiis, quadruplici acie instructa ex instituto suo, prima equestri turmatim directa, elephantisque turritis interpositis armatisque, suppetias ire contendit. Quod ubi Caesar animadvertit, arbitratus, Scipionem ad dimicandum paratum ad se certo animo venire; in eo loco, quo paullo ante commemoravi, ante oppidum constitit, suamque aciem mediam eo oppido texit: dextrum sinistrumque cornu, ubi elephanti erant, in conspectu patenti adversariorum constitit. Cum iam prope solis occasum Caesar exspectavisset, neque ex eo loco, quo constiterat, Scipionem progredi propius se animadvertisset, locoque se magis

defendere, si res coëgisset, quam in campo cominus consistere audere; non est visa ratio propius accedendi eo die ad oppidum, quoniam ibi praesidium grande Numidarum esse cognoverat, hostesque mediam aciem suam oppido texisse; sibique difficile factu esse intellexit, simul & oppidum uno tempore oppugnare, & in acie in cornu dextro ac sinistro ex iniquiore loco pugnare, praesertim cum milites a mane diei ieiuni sub armis stetissent defatigati. Itaque reductis suis copiis in castra, postero die propius eorum aciem instituit exporrigere munitiones.
43 Interim Considius, qui Achillam octo cohortibus stipendiariis Numidis Gaetulisque obsidebat, ubi C. Messius cohortibus praeerat, diu multumque expertus, magnisque operibus saepe admotis, & iis ab oppidanis incensis, cum proficeret nihil, subito nuntio de equestri proelio allato commotus, frumento, cuius in castris copiam habuerat, incenso, vino, oleo, ceterisque rebus, quae ad victum parari solent, corruptis, Achillam, quam obsidebat, deseruit; atque, itinere per regnum Iubae facto, copias cum Scipione partitus, Adrumetum se recepit.
44 Interea ex secundo commeatu, quem a Sicilia miserat Allienus, navis una, in qua fuerat Q. Cominius, & L. Ticida eques Romanus, ab residua classe cum erravisset, delataque esset vento ad Thapsum, a Virgilio scaphis naviculisque actuariis excepta est, & ad Scipionem deducta. Item altera navis trieris ex eadem classe, errabunda, ac tempestate ad

Aegimurum delata, a classe Vari & M. Octavii est capta, in qua milites veterani cum uno centurione, & nonnulli tirones fuerunt: quos Varus, asservatos sine contumelia, deducendos curavit ad Scipionem. Qui postquam ad eum pervenerunt, & ante suggestum eius constiterunt, *Non vestra, inquit, sponte vos, certo scio, sed illius scelerati vestri imperatoris impulsu & imperio coactos, cives & optimum quemque nefarie consectari. Quos quoniam fortuna in nostram detulit potestatem, si, id quod facere debetis, rempublicam cum optimo quoque defendetis, certum est, vobis vitam & pecuniam donare. Quapropter, quid sentiatis, proloquimini.* Hac habita oratione, Scipio, cum exi- 45
stimasset, pro suo beneficio sine dubio ab iis gratias sibi actum iri, potestatem iis dicendi fecit. Ex eis centurio legionis XIV, *Pro tuo, inquit, summo beneficio, Scipio, tibi gratias ago, (non enim imperatorem te appello) quod mihi vitam incolumitatemque, belli iure capto, polliceris: & forsan isto uterer beneficio, si non ei summum scelus adiungeretur. Egone contra Caesarem, imperatorem meum, apud quem ordinem duxi, eiusque exercitum, pro cuius dignitate victoriaque amplius XXXVI annis depugnavi, adversus armatusque consistam? Neque ego istud facturus sum, & te magnopere, ut de negotio desistas, adhortor. Contra cuius enim copias contendas, si minus antea expertus es, licet nunc cognoscas. Elige ex tuis cohortem unam, quam putas esse firmissimam, & constitue contra me: ego autem ex meis commilitonibus, quos nunc in tua tenes*

potestate, non amplius decem sumam: tunc ex virtute
nostra intelliges, quid ex tuis copiis sperare debeas.
46 Postquam haec centurio praesenti animo adver-
sus opinionem eius est locutus, ira percitus Sci-
pio, atque animi dolore incensus, annuit centu-
rionibus, quid fieri vellet; atque ante pedes
centurionem interficit, reliquosque veteranos a
tironibus iubet secerni. *Abducite*, inquit, *istos*
nefario scelere contaminatos, & caede civium sagi-
natos. Sic extra vallum deducti sunt, & cruciabi-
liter interfecti. Tirones autem iubet inter legio-
nes dispertiri, & Cominium cum Ticida in con-
spectum suum prohibet adduci. Qua ex re Cae-
sar commotus, eos, quos in stationibus cum lon-
gis navibus apud Thapsum custodiae causa in
salo esse iusserat, ut suis onerariis longisque na-
vibus praesidio essent, ob negligentiam ignomi-
niae causa dimittendos ab exercitu, gravissimum-
47 que in eos edictum proponendum curavit. Per
id tempus fere Caesaris exercitui res accidit in-
credibilis auditu. Namque Virgiliarum signo con-
fecto, circiter vigilia secunda noctis, nimbus cum
saxea grandine subito est exortus ingens. Ad hoc
autem incommodum accesserat, quod Caesar non,
more superiorum imperatorum, in hibernis exer-
citum continebat, sed in tertio quartoque die,
procedendo propiusque hostem accedendo, ca-
stra communiebat; opereque faciendo, milites se
circumspiciendi non habebant facultatem. Prae-
terea ita ex Sicilia exercitum transportaverat, ut,
praeter ipsum militem & arma, neque vas, ne-

que mancipium, neque ullam rem, quae usui militi esse consuevit, in naves imponi pateretur. In Africa autem non modo sibi quidquam non adquisierant, aut paraverant; sed etiam propter annonae caritatem ante parata consumserant. Quibus rebus attenuati, oppido perquam pauci sub pellibus acquiescebant: reliqui, ex vestimentis tentoriolis factis, atque arundinibus scopisque contextis, permanebant. Itaque, subito imbre grandineque consecuta, gravati pondere, tenebris aquaque omnes subruti disiectique, nocte intempesta, ignibus exstinctis, rebusque ad victum pertinentibus omnibus corruptis, per castra passim vagabantur, scutisque capita contegebant. Eadem nocte quintae legionis pilorum cacumina sua sponte arserunt. Rex interim Iuba, de 48
equestri proelio Scipionis certior factus, evocatusque ab eodem literis, praefecto Saburra cum parte exercitus contra Sitium relicto, ut secum ipse aliquid auctoritatis adderet exercitui Scipionis, ac terrorem Caesaris, cum tribus legionibus equitibusque frenatis DCCC, Numidis sine frenis, peditibusque levis armaturae grandi numero, elephantisque XXX egressus e regno, ad Scipionem est profectus. Postquam ad eum pervenit, castris regiis seorsum positis, cum eis copiis, quas commemoravi, haud ita longe a Scipione consedit. (Erat in castris Caesaris superiori tempore magnus terror & exspectatio copiarum regiarum, exercitusque eius suspensione animi ante adventum Iubae commovebatur: postquam vero ca-

stra castris contulit, despectis eius copiis, omnem terrorem deponit. Ita, quam antea absens habuerat auctoritatem, eam omnem praesens dimiserat.) Quo facto cuivis facile fuit intellectu, Scipioni additum animum fiduciamque regis adventu: nam postero die universas suas regisque copias, cum elephantis LX productas in aciem, quam speciosissime potuit, instruxit: ac paullo longius progressus ab suis munitionibus, haud
49 ita diu commoratus, se recepit in castra. Caesar postquam animadvertit, Scipioni auxilia fere, quae exspectasset, omnia convenisse, neque moram pugnandi ullam fore, per iugum summum cum copiis progredi coepit, & brachia protinus ducere, & castella munire, propiusque Scipionem capiendo loca excelsa occupare contendit. Adversarii, magnitudine copiarum confisi, proximum collem occupaverunt; atque ita longius ibi progrediendi eripuerunt facultatem. Eiusdem collis occupandi [gratia] Labienus consilium ceperat, &, quo propiore loco fuerat, eo celerius
50 occurrerat. Erat convallis, satis magna latitudine, altitudine praerupta, crebris locis speluncae in modum subrutis, quae erant transgredienda Caesari ante, quam ad eum collem, quem capere volebat, perveniretur; ultraque eam convallem olivetum vetus, crebris arboribus condensum. Hic cum Labienus animadvertisset, Caesarem, si vellet eum locum occupare, prius necesse esse convallem olivetumque transgredi, eorum locorum peritus in insidiis cum parte

equitatus levique armatura consedit: & praeterea post montem collesque equites in occulto collocaverat, ut, cum ipse ex improviso legionarios adortus esset, ex colle se equitatus ostenderet, & re duplici perturbatus Caesar eiusque exercitus, neque retro regrediundi, neque ultra procedendi oblata facultate, circumventus concideretur. Caesar, equitatu ante praemisso, inscius insidiarum cum ad eum locum venisset, abusi sive obliti praeceptorum Labieni, sive veriti, ne in fossa ab equitibus opprimerentur, rari ac singuli de rupe prodire, & summa petere collis: quos Caesaris equites consecuti partim interfecerunt, partim vivorum sunt potiti: deinde protinus collem petere contenderunt, atque eum, decusso Labieni praesidio, celeriter occupaverunt. Labienus cum parte equitum vix fuga sibi peperit salutem. Hac re per equites gesta, 51
Caesar legionibus opera distribuit, atque in eo colle, quo erat potitus, castra munivit. Deinde ab suis maximis castris per medium campum, e regione oppidi Uzitae, quod inter sua castra & Scipionis in planitie positum erat, tenebaturque a Scipione, duo brachia instituit duci, & ita erigere, ut ad angulum dextrum sinistrumque eius oppidi convenirent. Id hac ratione opus instruebat, ut, cum propius oppidum copias admovisset, oppugnareque coepisset, tecta latera suis munitionibus haberet, ne, ab equitatus multitudine circumventus, ab oppugnatione deterreretur; praeterea, quo facilius colloquia fieri pos-

fent; &, si qui perfugere vellent, id quod antea saepe acciderat magno cum eorum periculo, tum facile & sine periculo fieret. Voluit etiam experiri, cum propius hostem accessisset, haberetne in animo dimicare. Accedebat etiam ad reliquas caussas, quod is locus depressus erat, puteique ibi complures fieri poterant: aquatione enim longa & angusta utebatur. Dum haec opera, quae ante dixi, fiebant a legionibus, interim pars aciei ante opus instructa sub hoste stabat. Equites barbari, levisque armaturae, proeliis mi-
52 nutis cominus dimicabant. Caesar ab eo opere cum iam sub vesperum copias in castra reduceret; magno incursu, cum omni equitatu levique armatura, Iuba, Scipio, Labienus, in legionarios impetum fecerunt. Equites Caesariani, vi universae subitaeque hostium multitudinis pulsi, parumper cesserunt. Quae res aliter adversariis cecidit: namque Caesar, ex medio itinere copiis reductis, equitibus suis auxilium tulit; equites autem, adventu legionum animo addito, conversis equis in Numidas, cupide insequentes dispersosque, impetum fecerunt, atque eos convulneratos usque in castra regia repulerunt, multosque ex iis interfecerunt. Quod ni in noctem proelium esset coniectum, pulvisque vento flatus omnium prospectu offecisset, Iuba cum Labieno capti in potestatem Caesaris venissent, equitatusque cum levi armatura funditus ad internecionem deletus esset. Interim incredibiliter ex legionibus IV & VI Scipionis mi-

lites diffugere, partim in castra Caesaris, partim in quas quisque poterat regiones pervenire: itemque equites Curioniani, diffisi Scipioni eiusque copiis, complures se eodem conferebant. Dum haec circum Uzitam ab utrisque ducibus 53
administrantur, legiones duae, IX & X, ex Sicilia navibus onerariis profectae, cum iam non longe a portu Ruspinae abessent, conspicatae naves Caesarianas, quae in statione apud Thapsum stabant, veriti, ne in adversariorum, ut insidiandi gratia ibi commorantium, classem inciderent, imprudentes vela in altum dederunt, ac diu multumque iactati, tandem multis post diebus siti inopiaque confecti, ad Caesarem perveniunt. Qui- 54
bus legionibus expositis, memor in Italia pristinae licentiae militaris ac rapinarum certorum hominum, parvulam modo causulam nactus Caesar, quod C. Avienus, tribunus militum X legionis, navem commeatu, familia sua, atque iumentis occupavisset, neque militem unum ab Sicilia sustulisset; postero die de suggestu, convocatis omnium legionum tribunis centurionibusque, *Maxime vellem*, inquit, *homines suae petulantiae nimiaeque libertatis aliquando finem fecissent, meaeque lenitatis, modestiae, patientiaeque rationem habuissent. Sed quoniam ipsi sibi neque modum, neque terminum constituunt: quo ceteri dissimiliter se gerant, egomet ipse documentum more militari constituam. C. Aviene, quod in Italia milites populi Romani contra rempublicam instigasti, rapinasque per municipia fecisti; quodque mihi reique*

publicae inutilis fuisti, & pro militibus tuam fami-
liam iumentaque in naves imposuisti; tuaque opera
militibus tempore necessario respublica caret; ob eas
res, ignominiae causa, ab exercitu meo te removeo,
hodieque ex Africa abesse, &, quantum potest, profi-
cisci iubeo. Itemque te, A. Fontei, quod tribunus mi-
litum, seditiosus malusque civis fuisti, ab exercitu
dimitto. T. Saliene, M. Tiro, C. Clusinas, cum,
ordines in meo exercitu beneficio non virtute consecu-
ti, ita vos gesseritis, ut neque bello fortes, neque
pace boni aut utiles fueritis, & magis in seditione
concitandisque militibus adversus vestrum imperato-
rem, quam pudoris modestiaeque fueritis studiosiores;
indignos vos esse arbitror, qui in meo exercitu ordi-
nes ducatis, missosque facio, &, quantum potest, ab-
esse ex Africa iubeo. Itaque transdidit eos centu-
rionibus: & singulis non amplius singulos addi-
tos servos in navi imponendos separatim cura-
55 vit. Gaetuli interim perfugae, quos cum literis
mandatisque a Caesare missos supra docuimus,
ad suos cives perveniunt: quorum auctoritate
facile adducti, Caesarisque nomine persuasi, a
rege Iuba desciscunt, celeriterque cuncti arma
capiunt, contraque regem facere non dubitant.
Quibus rebus cognitis, Iuba, distentus triplici
bello, necessitateque coactus, de suis copiis, quas
contra Caesarem adduxerat, sex cohortes in fi-
nes regni sui mittit, quae essent praesidio con-
56 tra Gaetulos. Caesar, brachiis perfectis, promo-
tisque usque eo, quo telum ex oppido adiici
non posset, castra munit: balistis scorpionibus-

que crebris ante frontem castrorum contraque
oppidum collocatis, defensores muri deterrere
non intermittit: eoque V legiones ex superiori-
bus castris deducit. Qua facultate oblata, illu-
striores notissimique conspectum amicorum pro-
pinquorumque efflagitabant, atque inter se col-
loquebantur. Quae res quid utilitatis haberet,
Caesarem non fallebat. Namque Gaetuli ex equi-
tatu regio nobiliores, equitumque praefecti, quo-
rum patres cum Mario ante meruerant, eiusque
beneficio agris finibusque donati, post Sullae vi-
ctoriam sub Hiempsalis regis erant potestate da-
ti, occasione capta, nocte, iam luminibus ac-
censis, cum equis calonibusque suis circiter mil-
le perfugiunt in Caesaris castra, quae erant in
campo proxime Uzitae locata. Quod postquam 57
Scipio, quique cum eo erant, cognoverunt, cum
commoti ex tali incommodo essent, fere per id
tempus M. Aquinium cum C. Saserna colloquen-
tem viderunt. Scipio mittit ad Aquinium, nihil
attinere, eum cum adversariis colloqui. Cum
nihilo minus eius sermonem nuntius ad se re-
ferret, *sed restare, ut reliqua, quae vellet, perage-
ret;* viator praeterea ab Iuba ad eum est missus,
qui diceret, audiente Saserna: *Vetat te rex col-
loqui.* Quo nuntio perterritus discessit, & dicto
audiens fuit regi. Usu venisse hoc civi Romano,
& ei, qui a populo Romano honores accepisset,
incolumi patria fortunisque omnibus, Iubae bar-
baro potius obedientem fuisse, quam aut Scipio-
nis obtemperasse nuntio, aut, caesis eiusdem

partis civibus, incolumem reverti malle! Atque etiam superbius Iubae factum non in M. Aquinium, hominem novum parvumque senatorem, sed in Scipionem, hominem illa familia, dignitate, honoribus praestantem. Nam cum Scipio sagulo purpureo ante regis adventum uti solitus esset, dicitur Iuba cum eo egisse, non oportere illum eodem uti vestitu, atque ipse uteretur. Itaque factum est, ut Scipio ad album sese vestitum transferret, & Iubae, homini superbissimo inertissimoque, obtemperaret.
58 Postero die universas omnium copias de castris omnibus educunt; & supercilium quoddam excelsum nacti, non longe a Caesaris castris aciem constituunt, atque ibi consistunt. Caesar item producit copias, celeriterque iis instructis ante suas munitiones, quae erant in campo, constitit; sine dubio existimans, ultro adversarios, cum tam magnis copiis auxiliisque regis essent praediti, promtiusque prosiluissent, ante se concursuros, propiusque se accessuros. Equo circumvectus, legionesque cohortatus, signo dato, accessum hostium aucupabatur: ipse enim a suis munitionibus longius non sine ratione non procedebat, quod in oppido Uzitae, quod Scipio tenebat, hostium erant cohortes armatae; eidem autem oppido ad dextrum latus eius cornu erat oppositum; verebaturque, ne, si praetergressus esset, ex oppido eruptione facta, ab latere eum adorti conciderent. Praeterea haec quoque eum causa tardavit, quod erat locus quidam perimpeditus an-

te aciem Scipionis, quem suis impedimento ad
ultro occurrendum fore existimabat. Non arbi- 59
tror esse praetermittendum, quemadmodum ex-
ercitus utriusque fuerint in aciem instructi. Sci-
pio hoc modo aciem direxit. Collocabat in fron-
te suas & Iubae legiones: postea autem Numi-
das in subsidiaria acie ita extenuatos, & in lon-
gitudinem directos, ut procul simplex esse acies
media ab legionariis militibus videretur; in cor-
nibus autem duplex esse existimabatur. Elephan-
tos dextro sinistroque cornu collocaverat, aequa-
libus inter eos intervallis interiectis: post autem
elephantos armaturas leves Numidasque substi-
tuerat auxiliares. Equitatum frenatum univer-
sum in suo dextro cornu disposuerat; sinistrum
enim cornu oppido Uzita claudebatur, neque
erat spatium equitatus explicandi. Praeterea Nu-
midas levisque armaturae infinitam multitudi-
nem ad dextram partem suae aciei opposuerat,
fere interiecto non minus M passuum spatio; &
ad collis radices magis appulerat, longiusque ab
adversariorum suisque copiis promoverat: id hoc
consilio, ut, cum acies duae inter se concurris-
sent initio certaminis, paullo longius eius equi-
tatus circumvectus ex improviso clauderet mul-
titudine sua exercitum Caesaris, atque pertur-
batum iaculis configeret. Haec fuit ratio Scipio-
nis eo die proeliandi. Caesaris autem acies hoc 60
modo fuit collocata, ut ab sinistro eius cornu
ordiar, & ad dextrum perveniam. Habuit in si-
nistro cornu legionem IX, VIII; in dextro cor-

nu XXX, XXVIII; XIII, XIV, XXIX, XXVI in media acie; ipsum autem dextrum cornu, secundam aciem fere, in earum legionum parte cohortium collocaverat; praeterea ex tironum legionibus paucas adiecerat. Tertiam autem aciem in sinistrum suum cornu contulerat, & usque ad aciei suae mediam legionem porrexerat, & ita collocaverat, uti sinistrum suum cornu triplex esset. Id eo consilio fecerat, quod suum dextrum latus munitionibus adiuvabatur; sinistrum autem, equitatus hostium multitudini uti resistere posset, laborabat; eodemque suum omnem contulerat equitatum: & quod ei parum confidebat, praesidio his equitibus legionem V praemiserat, levemque armaturam inter equites interposuerat. Sagittarios varie passimque, locis cer-
61 tis, maximeque in cornibus collocaverat. Sic utrorumque exercitus instructi, non plus passuum CCC interiecto spatio, quod forsitan ante id tempus acciderat nunquam, quin dimicaretur, a mane usque ad horam X diei perstiterunt. Iamque Caesar dum exercitum reducere intra munitiones suas coepisset, subito universus equitatus ulterior Numidarum Gaetulorumque sine frenis ad dextram partem se movere, propiusque Caesaris castra, quae erant in colle, se conferre coepit; frenatus autem Labieni eques in loco permanere, legionesque distinere: cum subito pars equitatus Caesaris cum levi armatura, contra Gaetulos iniussu ac temere longius progressi, paludemque transgressi, multitudinem ho-

ctium pauci sustinere non potuerunt; levique armatura deserti, ac pulsi convulneratique, uno equite amisso, multis equis sauciis, levis armaturae XXVI occisis, ad suos refugerunt. Quo secundo equestri proelio facto, Scipio laetus in castra nocte copias reduxit. Quod proprium gaudium bellantibus fortuna tribuere non decrevit: namque postero die Caesar cum partem equitatus sui Leptim, frumenti gratia, misisset, in itinere praedatores equites Numidas Gaetulosque ex improviso adorti circiter centum partim occiderunt, partim vivorum potiti sunt. Caesar interim quotidie legiones in campum deducere, atque opus facere, vallumque & fossam per medium campum ducere, adversariorumque excursionibus iter officere non intermittit. Scipio item munitiones contra facere, &, ne iugo a Caesare excluderetur, approperare. Ita duces utrique & in operibus occupati erant, & nihilo minus equestribus proeliis inter se quotidie dimicabant. Interim 62
Varus classem, quam antea Uticae hiemis gratia subduxerat, cognito legionis VII & VIII ex Sicilia adventu, celeriter deducit, illamque Gaetulis remigibus epibatisque complet; insidiandique gratia ab Utica progressus, Adrumetum cum LV navibus pervenit. Cuius adventus inscius Caesar, L. Cispium cum classe XXVII navium ad Thapsum versus in stationem, praesidii gratia commeatus sui, mittit: itemque Q. Aquilam cum XIII navibus longis Adrumetum eadem de causa praemittit. Cispius, quo erat missus, celeriter

pervenit: Aquila, tempeſtate iactatus, promon-
torium ſuperare non potuit, atque angulum
quendam tutum a tempeſtate nactus, cum claſ-
ſe ſe longius a proſpectu removit. Reliqua claſſis
in ſalo ad Leptim, egreſſis remigibus, paſſim-
que in litore vagantibus, partim in oppido vi-
ctus ſui mercandi gratia progreſſis, vacua a de-
fenſoribus ſtabat. Quibus rebus Varus ex perfu-
gis cognitis, occaſionem nactus, vigilia ſecunda
Adrumeto ex cothone egreſſus, cum primo ma-
ne Leptim univerſa claſſe vectus, naves onera-
rias, quae longius a portu in ſalo ſtabant, in-
cendit, & penteres duas vacuas a defenſoribus,
63 nullo repugnante, cepit. Caeſar interim celeri-
ter per nuntios in caſtris, cum opera circuiret,
certior factus, quae aberant a portu millia paſ-
ſuum VI, equo admiſſo, omiſſis omnibus rebus,
celeriter pervenit Leptim: ibique hortatus, om-
nes ut ſe naves conſequerentur, primum ipſe
navigiolum parvulum conſcendit; in curſu Aqui-
lam, multitudine navigiorum perterritum atque
trepidantem, nactus, hoſtium claſſem ſequi coe-
pit. Interim Varus, celeritate Caeſaris audacia-
que motus, cum univerſa claſſe, converſis navi-
bus, Adrumetum verſus fugere contendit. Quem
Caeſar in millibus paſſuum IV conſecutus, recu-
perata quinqueremi cum omnibus ſuis epibatis,
atque etiam hoſtium cuſtodibus CXXX in ea nave
captis, triremem hoſtium proximam, quae in
repugnando erat commorata, onuſtam remigum
epibatarumque cepit: reliquae naves hoſtium

promontorium superarunt, atque Adrumetum in cothonem se universae contulerunt. Caesar eodem vento promontorium superare non potuit, atque in salo in ancoris ea nocte commoratus, prima luce Adrumetum accedit, ibique navibus onerariis, quae erant extra cothonem, incensis, omnibusque reliquis aliis aut subductis, aut in cothonem compulsis, paullisper commoratus, si forte vellent classe dimicare, rursus se recepit in castra. In ea nave captus est P. Ve- 64
strius eques Romanus, & P. Ligarius Afranianus, quem Caesar in Hispania cum reliquis dimiserat, & postea se ad Pompeium contulerat; inde ex proelio effugerat, in Africamque ad Varum venerat: quem ob periurium perfidiamque Caesar iussit necari; P. Vestrio autem, quod eius frater Romae pecuniam imperatam numeraverat, & quod ipse suam caussam Caesari probaverat, se, Nasidii classe captum, cum ad necem duceretur, beneficio Vari esse servatum, postea facultatem sibi nullam datam transeundi, ignovit.
Est in Africa consuetudo incolarum, ut in agris, 65
& in omnibus fere villis sub terra specus condendi frumenti gratia clam habeant, atque id propter bella maxime hostiumque subitum adventum praeparent. Qua de re Caesar certior per indicem factus, tertia vigilia legiones II cum equitatu mittit ab castris suis millia passuum X, atque inde magno numero frumenti onustos recipit in castra. Quibus rebus cognitis, Labienus, progressus a suis castris millia passuum VII, per

iugum & collem, per quem Caesar pridie iter
fecerat, ibi castra duarum legionum facit; at-
que ipse quotidie, existimans, Caesarem eadem
saepe frumentandi gratia commeaturum, cum
magno equitatu levique armatura insidiaturus lo-
66 cis idoneis consedit. Caesar interim de insidiis
Labieni ex perfugis certior factus, paucos dies
ibi commoratus, dum hostes quotidiano insti-
tuto, saepe idem faciendo, in negligentiam ad-
ducerentur, subito mane imperat, porta decu-
mana legiones se VIII veteranas cum parte equi-
tatus sequi; atque equitibus praemissis, neque
opinantes insidiatores subito, in convallibus la-
tentes, levi armatura concidit circiter D; reli-
quos in fugam turpissimam coniecit. Interim La-
bienus cum universo equitatu fugientibus suis
suppetias occurrit. Cuius vim multitudinis cum
equites pauci Caesariani iam sustinere non pos-
sent, Caesar instructas legiones hostium copiis
ostendit. Quo facto perterrito Labieno ac retar-
dato, suos equites recepit incolumes. Postero
die Iuba Numidas eos, qui, loco amisso, fuga
se receperant in castra, in cruce omnes suffixit.
67 Caesar interim, quoniam frumenti inopia pre-
mebatur, copias omnes in castra conducit; at-
que praesidio Lepti, Ruspinae, Achillae relicto,
Cispio Aquilaeque classe transdita, ut alter A-
drumetum, alter Thapsum mari obsiderent, ipse
castris incensis, IV noctis vigilia, acie instructa,
impedimentis in sinistra parte collocatis, ex eo
loco proficiscitur, & pervenit ad oppidum Agar;

quod a Gaetulis saepe antea oppugnatum, summaque vi per ipsos oppidanos erat defensum. Ibi in campo castris unis positis, ipse frumentatum circum villas cum parte exercitus profectus, magno invento hordei, olei, vini, fici numero, pauco tritici, atque recreato exercitu, redit in castra. Scipio interim, cognito Caesaris discessu, cum universis copiis per iugum Caesarem subsequi coepit; atque ab eius castris millia passuum sex longe, trinis castris dispartitis copiis, consedit. Oppidum erat Zeta, quod aberat ab 68
Scipione millia passuum X, ad eius regionem & partem castrorum collocatum, a Caesare autem diversum ac remotum, quod erat ab eo longe millia passuum XVIII. Huc Scipio legiones duas frumentandi gratia misit. Quod postquam Caesar ex perfuga cognovit, castris ex campo in collem ac tutiora loca collocatis, atque ibi praesidio relicto, ipse quarta vigilia egressus, praeter hostium castra proficiscitur cum copiis, & oppido potitur. Legiones Scipionis comperit longius in agris frumentari: &, cum eo contendere conaretur, animadvertit, copias hostium iis legionibus occurrere suppetias. Quae res eius impetum retardavit. Itaque, capto C. Mutio Regino, equite Romano, Scipionis familiarissimo, qui ei oppido praeerat, & P. Atrio, equite Romano de conventu Uticensi, & camelis XXII regis adductis, praesidio ibi cum Oppio legato relicto, ipse se recipere coepit ad castra. Cum iam non lon- 69
ge a castris Scipionis abesset, quae eum necesse

erat praetergredi, Labienus Afraniusque, cum omni equitatu levique armatura ex insidiis adorti, agmini eius extremo se offerunt, atque ex collibus primis exsistunt. Quod postquam Caesar animadvertit; equitibus suis hostium vi oppositis, sarcinas legionarios in acervum iubet comportare, atque celeriter signa hostibus inferre. Quod postquam coeptum est fieri, primo impetu legionum equitatus & levis armatura hostium nullo negotio loco pulsa, & deiecta est de colle. Cum iam Caesar existimasset, hostes pulsos deterritosque finem lacessendi facturos; & iter coeptum pergere coepisset; iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt, atque eadem ratione, qua ante dixi, in Caesaris legionarios impetum faciunt Numidae levisque armaturae, mirabili velocitate praediti, qui inter equites pugnabant, & una pariterque cum equitibus accurrere & refugere consueverant. Cum hoc saepius facerent, & Iulianos proficiscentes insequerentur, & refugerent, stantes propius non accederent, & singulari genere pugnae uterentur, eosque iaculis convulnerare satis esse existimarent; Caesar intellexit, nihil aliud illos conari, nisi ut se cogerent, castra in eo loco ponere, ubi omnino aquae nihil esset; ut exercitus eius ieiunus, qui a quarta vigilia usque ad horam x diei nihil gustasset, ac iumenta siti per-
70 irent. Cum iam ad solis occasum esset, & non totos centum passus in horam esset progressus, equitatu suo propter equorum interitum extre-

mo agmine remoto, legiones invicem ad extremum agmen evocabat. Ita vim hoſtium, placide leniterque procedens, per legionarium militem commodius ſuſtinebat. Interim equitum Numidarum copiae dextra ſiniſtraque per colles praecurrere, coronaeque in modum cingere multitudine ſua Caeſaris copias; pars agmen extremum inſequi. Caeſaris autem non amplius tres aut quatuor milites veterani ſi ſe convertiſſent, & pila viribus contorta in Numidas infeſtos coniecíſſent, amplius II millium numero ad unum terga vertebant, ac rurſus ad aciem paſſim, converſis equis, ſe colligebant, atque in ſpatio conſequebantur, & iacula in legionarios coniiciebant. Ita Caeſar, modo procedendo, modo reſiſtendo, tardius itinere confecto, noctis hora prima omnes ſuos ad unum in caſtris incolumes, ſauciis x factis, reduxit. Labienus, circiter CCC amiſſis, multis vulneratis, ac defeſſis inſtando omnibus, ad ſuos ſe recepit. Scipio interim legiones productas cum elephantis, quos ante caſtra in acie terroris gratia in conſpectu Caeſaris collocaverat, reducit in caſtra. Caeſar contra 71
eiusmodi hoſtium genera copias ſuas, non ut imperator exercitum veteranum victoremque maximis rebus geſtis, ſed ut laniſta tirones gladiatores condocefacere: quo pede ſe reciperent ab hoſte, & quemadmodum obverſi adverſariis, & in quantulo ſpatio reſiſterent; modo procurrerent, modo recederent, comminarenturque impetum; ac prope, quo loco & quemadmodum

tela mitterent, praecipit. Mirifice enim hostium
levis armatura anxium exercitum nostrum atque
sollicitum habebat: quia & equites deterrebat
proelium inire propter equorum interitum, quod
eos iaculis interficiebant; & legionarium militem
defatigabant propter velocitatem: gravis enim
armaturae miles simul atque ab his insectatus
constiterat, in eosque impetum fecerat, illi ve-
72 loci cursu facile periculum vitabant. Quibus ex
rebus Caesar vehementer commovebatur; quia,
quodcunque proelium quoties erat commissum,
equitatu suo sine legionario milite hostium equi-
tatui levique armaturae eorum nullo modo par
esse poterat. Sollicitabatur autem his rebus,
quod nondum hostium legiones cognoverat, &
quonam modo sustinere se posset ab eorum equi-
tatu levique armatura, quae erat mirifica, si le-
giones quoque accessissent. Accedebat etiam haec
causa, quod elephantorum magnitudo multi-
tudoque militum animos detinebat in terrore:
cui uni rei tamen invenerat remedium. Namque
elephantos ex Italia transportari iusserat, quo &
miles noster speciemque & virtutem bestiae co-
gnosceret, & cui parti corporis eius telum facile
adigi posset; ornatusque ac loricatus cum esset
elephantus, quae pars eius corporis nuda sine te-
gmine relinqueretur, ut eo tela coniicerentur;
praeterea, ut iumenta bestiarum odorem, strido-
rem, speciem, consuetudine capta non reformi-
darent. Quibus ex rebus largiter erat consecutus:
nam & milites bestias manibus pertractabant,

earumque tarditatem cognoscebant, equitesque in eos pila praepilata coniiciebant; atque in consuetudinem equos patientia bestiarum adduxerat. Ob has caussas, quas supra commemoravi, 73
sollicitabatur Caesar, tardiorque & consideratior erat factus, & ex pristina bellandi consuetudine celeritateque excesserat. Nec mirum. Copias enim habebat in Gallia bellare consuetas locis campestribus, & contra Gallos, homines apertos minimeque insidiosos, qui per virtutem, non per dolum, dimicare consuerunt: tum autem erat ei laborandum, ut consuefaceret milites, hostium dolos, insidias, artificia cognoscere, & quid sequi, quid vitare conveniret. Itaque, quo haec celerius conciperent, dabat operam, ut legiones non in uno loco contineret, sed per causam frumentandi huc atque illuc raptaret; ideo quod hostium copias ab se suoque vestigio non discessuras existimabat. Atque post diem tertium productas accuratius suas copias sicut instruxerat, propter hostium castra praetergressus, aequo loco invitat ad dimicandum. Postquam eos abhorrere videt, reducit sub vesperum legiones in castra. Legati interim ex op- 74
pido Vacca, quod finitimum fuit Zetae, cuius Caesarem potitum esse demonstravimus, veniunt; petunt & obsecrant, *ut sibi praesidium mittat; se res complures, quae utiles bello sint, administraturos.* Per idem tempus, Deorum voluntate studioque erga Caesarem, transfuga suos cives facit certiores, *Iubam regem celeriter cum copiis suis*

antequam Caesaris praesidium eo perveniret, ad oppidum adcucurrisse, atque, adveniente multitudine circumdata, eo potitum; omnibusque eius oppidi incolis ad unum interfectis, dedisse oppidum diripien-
75 *dum delendumque militibus.* Caesar interim, lustrato exercitu a. d. XII. Kal. April. postero die productis universis copiis, progressus a suis castris millia passuum V, a Scipionis circiter II millium interiecto spatio, in acie constitit. Postquam satis diuque adversarios, a se ad dimicandum invitatos, supersedere pugnae animadvertit, reducit copias. Postero die castra movet; atque iter ad oppidum Sarsuram, ubi Scipio Numidarum habebat praesidium, frumentumque comportaverat, ire contendit. Quod ubi Labienus animadvertit, cum equitatu levique armatura agmen eius extremum carpere coepit: atque ita lixarum mercatorumque, qui plaustris merces portabant, interceptis sarcinis, addito animo, propius audaciusque accedit ad legiones; quod existimabat, milites sub onere ac sub sarcinis defatigatos pugnare non posse. Quae res Caesarem non fefellerat: namque expeditos ex singulis legionibus CCC milites esse iusserat. Itaque eos, in equitatum Labieni immissos, turmis suorum suppetias mittit. Tum Labienus, conversis equis, signorum conspectu perterritus, turpissime contendit fugere, multis eius occisis, compluribus vulneratis. Milites legionarii ad sua se recipiunt signa, atque iter inceptum ire coeperunt. Labienus per iugum summum collis dextrorsus pro-

cui ſubſequi non deſiſtit. Poſtquam Caeſar ad 76
oppidum Sarſuram venit, inſpectantibus adver-
ſariis interfecto praeſidio Scipionis, cum ſuis au-
xilium ferre non auderent, fortiter repugnante
P. Cornelio, evocato Scipionis, qui ibi praee-
rat, atque a multitudine circumvento interfe-
ctoque, oppido potitur; atque ibi frumento ex-
ercitui dato, poſtero die ad oppidum Tisdram
pervenit, in quo Conſidius per id tempus fue-
rat cum grandi praeſidio, cohorteque ſua gla-
diatorum. Caeſar, oppidi natura perſpecta, at-
que inopia ab oppugnatione eius deterritus,
protinus profectus circiter millia paſſuum IV ad
aquam facit caſtra, atque inde quarto die egreſ-
ſus, redit rurſus ad ea caſtra, quae ad Agar ha-
buerat. Idem facit Scipio, atque in antiqua ca-
ſtra copias reducit. Thabenenſes interim, qui 77
ſub ditione & poteſtate Iubae eſſe conſueſſent,
in extrema eius regni regione maritima locati,
interfecto regio praeſidio, legatos ad Caeſarem
mittunt; rem a ſe geſtam docent; petunt orant-
que, ut ſuis fortunis populus Romanus, quod
bene meriti eſſent, auxilium ferret. Caeſar, eo-
rum conſilio probato, M. Criſpum tribunum
cum cohorte, & ſagittariis tormentisque com-
pluribus, praeſidio Thabenam mittit. Eodem
tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut
morbo impediti, aut, commeatu dato, cum ſi-
gnis non potuerant ante tranſire in Africam, ad
millia IV, equites CD, funditores ſagittariique
mille, uno commeatu Caeſari occurrerunt. Ita-

que cum his copiis, & omnibus legionibus eductis, sicut erat instructus, octo millibus passuum ab suis castris, ab Scipionis vero IV millibus pas-
78 suum longe constitit in campo. Erat oppidum infra castra Scipionis, nomine Tegea, ubi praesidium equestre circiter CD numero habere consueverat. Eo equitatu dextra sinistraque directo ab oppidi lateribus, ipse, legionibus ex castris eductis, atque in iugo inferiore instructis, non longius fere mille passus ab suis munitionibus progressus, in acie constitit. Postquam diutius in uno loco Scipio commorabatur, & tempus diei in otio consumebatur; Caesar equitum turmas suorum iubet in hostium equitatum, qui ad oppidum in statione erat, facere impressionem; levemque armaturam, sagittarios, funditoresque eodem submittit. Quod ubi coeptum est fieri, & equis concitatis Iuliani impetum fecissent; Pacidius suos equites exporrigere coepit in longitudinem, ut haberent facultatem turmas Iulianas circumfundi, & nihilo minus fortissime acerrimeque pugnare. Quod ubi Caesar animadvertit, CCC, quos ex legionibus habere expeditos consueverat, ex legione, quae proxima ei proelio in acie constiterat, iubet equitatui succurrere. Labienus interim suis equitibus auxilia equestria submittere, sauciisque ac defatigatis integros recentioribusque viribus equites subministrare. Postquam equites Iuliani CD vim hostium, ad IV millia numero, sustinere non poterant, & a levi armatura Numidarum vulnerabantur, minuta-

timque cedebant; Caesar alteram alam mittit, qui satagentibus celeriter occurrerent. Quo facto sui sublati universi, in hostes impressione facta, in fugam adversarios dederunt, multis occisis, compluribus vulneratis: insecuti per tria millia passuum, usque in colles hostibus adactis, se ad suos recipiunt. Caesar in horam x commoratus, sicut erat instructus, se ad sua castra recepit, omnibus incolumibus: in quo proelio Pacidius, graviter pilo per cassidem caput ictus, compluresque duces, ac fortissimus quisque, interfecti vulneratique sunt. Postquam nulla con- 79
ditione cogere adversarios poterat, ut in aequum locum descenderent, legionumque periculum facerent; neque ipse propius hostem castra ponere propter aquae penuriam se posse animadvertebat; adversarios non eorum virtute confidere, sed aquarum inopia fretos despicere se intellexit: pridie Non. Apr. tertia vigilia egressus ab Agar, XVI millia passuum nocte progressus, ad Thapsum, ubi Virgilius cum grandi praesidio praeerat, castra ponit, oppidumque eo die circumvenire coepit, locaque idonea opportunaque complura praesidiis occupare; hostes ne intrare ad se, ac loca interiora capere possent. Scipio interim, cognitis Caesaris consiliis, ad necessitatem adductus dimicandi, ne per summum dedecus fidissimos suis rebus Thapsitanos & Virgilium amitteret, confestim Caesarem per superiora loca consecutus, millia passuum VIII a Thapso binis castris consedit. Erat stagnum salina- 80

rum, inter quod & mare angustiae quaedam non amplius mille & quingentos passus intererant; quas Scipio intrare, & Thapsitanis auxilium ferre conabatur: quod futurum Caesarem non fefellerat. Namque pridie in eo loco castello munito, ibique trino praesidio relicto, ipse cum reliquis copiis lunatis castris Thapsum operibus circummunivit. Scipio interim, exclusus ab incepto itinere, supra stagnum, postero die & nocte confecto, coelo albente, non longe a castris praesidioque, quod supra commemoravimus, MC passibus, ad mare versus consedit, & castra munire coepit. Quod postquam Caesari nuntiatum est, milite ab opere deducto, castris praesidio Asprenate proconsule cum legionibus II relicto, ipse cum expedita copia in eum locum citatim contendit: classisque parte ad Thapsum relicta, reliquas naves iubet post hostium tergum quam maxime ad litus appelli, signumque suum observare; quo signo dato, subito clamore facto, ex improviso hostibus aversis incuterent terrorem, ut perturbati ac perterriti re-
81 spicere post terga cogerentur. Quo postquam Caesar pervenit, & animadvertit aciem pro vallo Scipionis, elephantosque dextro sinistroque cornu collocatos, & nihilominus partem militum castra non ignaviter munire; ipse, acie triplici collocata, legione decima secundaque dextro cornu, VIII & IX sinistro, oppositis V legionibus in quarta acie, ante ipsa cornua quinis cohortibus contra bestias collocatis, sagittariis, fun-

ditoribus in utrisque cornibus dispositis, levique armatura inter equites interiecta, ipse pedibus circum milites concursans, virtutesque veteranorum proeliaque superiora commemorans, blandeque appellans, animos eorum excitabat. Tirones autem, qui nunquam in acie dimicassent, hortabatur, *ut veteranorum virtutem aemularentur, eorumque famam, nomen, locumque, victoria parta, cuperent possidere.* Itaque in circum- 82
eundo exercitum animadvertit, hostes circa vallum trepidare, atque ultro citroque pavidos concursare, & modo se intra portas recipere, modo inconstanter immoderateque prodire. Cumque idem a pluribus animadverti coeptum esset; subito legati evocatique obsecrare Caesarem, *ne dubitaret signum dare: victoriam sibi propriam a Diis immortalibus portendi.* Dubitante Caesare, atque eorum studio cupiditatique resistente, sibique, eruptione pugnari, non placere clamitante, & etiam atque etiam aciem sustentante, subito dextro cornu, iniussu Caesaris, tubicen a militibus coactus canere coepit. Quo facto, ab universis cohortibus signa in hostem coepere inferri; cum centuriones pectore adverso resisterent, vique continerent milites, ne iniussu imperatoris concurrerent, nec quidquam proficerent. Quod postquam Caesar intellexit, incitatis 83
militum animis resisti nullo modo posse, signo *Felicitatis* dato, equo admisso, in hostem contra principes ire contendit. A dextro interim cornu funditores sagittariique concita tela in ele-

phantos frequentes iniiciunt. Quo facto, beſtiae,
ſtridore fundarum lapidumque perterritae, ſeſe
convertere, & ſuos poſt ſe frequentes ſtipatos-
que proterere, & in portas valli ſemifactas rue-
re contendunt. Item Mauri equites, qui in eo-
dem cornu cum elephantis erant, praeſidio de-
ſerti, principes fugiunt. Ita celeriter beſtiis cir-
cumitis, legiones vallo hoſtium ſunt potitae: &
paucis acriter repugnantibus interfectis, reliqui
concitati in caſtra, unde pridie erant egreſſi, con-
84 fugiunt. Non videtur eſſe praetermittendum de
virtute militis veterani V legionis. Nam cum in
ſiniſtro cornu elephantus, vulnere ictus, & do-
lore concitatus, in lixam inermem impetum fe-
ciſſet, eumque ſub pede ſubditum, deinde ge-
nu innixus, pondere ſuo, proboſcide erecta vi-
brantique, ſtridore maximo premeret atque ene-
caret; miles hic non potuit pati, quin ſe arma-
tum beſtiae offerret. Quem poſtquam elephan-
tus ad ſe telo infeſto venire animadvertit, reli-
cto cadavere, militem proboſcide circumdat, at-
que in ſublime extollit armatum. Qui in eius-
modi periculo cum conſtanter agendum ſibi vi-
deret, gladio proboſcidem, quo erat circumda-
tus, caedere, quantum viribus poterat, non de-
ſtitit: quo dolore adductus elephantus, milite ab-
iecto, maximo cum ſtridore curſuque converſus
85 ad reliquas beſtias ſe recepit. Interim Thapſo qui
erant praeſidio, ex oppido eruptionem porta
maritima faciunt, &, ſive ut ſuis ſubſidio occur-
rerent, ſive ut, oppido deſerto, fuga ſalutem

sibi pararent, egrediuntur; atque ita per mare umbilici fine ingressi, terram petebant: qui a servitiis puerisque, qui in castris erant, lapidibus pilisque prohibiti terram attingere, rursus se in oppidum receperunt. Interim Scipionis copiis prostratis, passimque toto campo fugientibus, confestim Caesaris legiones consequi, spatiumque se non dare colligendi. Qui postquam ad ea castra, quae petebant, perfugerunt, ut, refectis castris, rursus sese defenderent, ducem aliquem requirunt, quem respicerent, cuius auctoritate imperioque rem gererent. Qui postquam animadverterunt, neminem esse ibi praesidio, protinus, armis abiectis, in regia castra fugere contendunt. Quo postquam pervenerunt, ea quoque ab Iulianis teneri vident. Desperata salute, in quodam colle consistunt, atque, armis demissis, salutationem more militari faciunt. Quibus miseris ea res parvo praesidio fuit: namque milites veterani, ira & dolore incensi, non modo, ut parcerent hosti, non poterant adduci, sed etiam ex suo exercitu illustres urbanos, quos auctores appellabant, complures aut vulnerarunt, aut interfecerunt: in quo numero fuit Tullius Rufus, quaestorius, qui, pilo transiectus consulto a milite, interiit: item Pompeius Rufus, brachium gladio percussus, nisi celeriter ad Caesarem adcucurrisset, interfectus esset. Quo facto complures equites Romani senatoresque perterriti ex proelio se receperunt, ne a militibus, qui ex tanta victoria licentiam sibi as-

ſumſiſſent immoderate peccandi, impunitatis pro-
pter maximas res geſtas ſpe, ipſi quoque interfi-
cerentur. Itaque omnes Scipionis milites, cum
fidem Caeſaris implorarent, inſpectante ipſo Cae-
ſare, & a militibus deprecante, eis uti parcerent,
86 ad unum ſunt interfecti. Caeſar trinis caſtris po-
titus, occiſisque hoſtium x millibus, fugatisque
compluribus, ſe recepit, L militibus amiſſis, pau-
cis ſauciis, in caſtra, ac ſtatim ex itinere ante op-
pidum Thapſum conſtitit, elephantosque LXIV
ornatos armatosque cum turribus ornamentis-
que capit, captos ante oppidum inſtructos con-
ſtituit: id hoc conſilio, ſi poſſet Virgilius, qui-
que cum eo obſidebantur, rei male geſtae ſuo-
rum indicio a pertinacia deduci. Deinde ipſe Vir-
gilium appellavit, invitavitque ad deditionem,
ſuamque lenitatem & clementiam commemora-
vit. Quem poſtquam animadvertit reſponſum ſi-
bi non dare, ab oppido receſſit. Poſtero die,
divina re facta, concione advocata, in conſpectu
oppidanorum milites collaudat: totumque ex-
ercitum veteranum donavit, praemia fortiſſimo
cuique ac bene merenti pro ſuggeſtu tribuit: ac
ſtatim inde digreſſus, Rebilo proconſule cum III
ad Thapſum legionibus, & Cn. Domitio cum II
Tisdrae, ubi Conſidius praeerat, ad obſidendum
relictis, M. Meſſalla Uticam ante praemiſſo cum
87 equitatu, ipſe eodem iter facere contendit. Equi-
tes interim Scipionis, qui ex proelio fugerant,
cum Uticam verſus iter facerent, perveniunt ad
oppidum Paradae. Ubi cum ab incolis non re-

ciperentur, ideo quod fama de victoria Caesaris praecucurrisset; vi oppido potiti, in medio foro lignis coacervatis, omnibusque rebus eorum congestis, ignem subiiciunt, atque eius oppidi incolas cuiusque generis aetatisque vivos constrictosque in flammam coniiciunt, atque ita acerbissimo afficiunt supplicio: deinde protinus Uticam perveniunt. Superiore tempore M. Cato, quod in Uticensibus propter beneficium legis Iuliae parum suis partibus praesidii esse existimaverat, plebem inermem oppido eiecerat, & ante portam Bellicam castris fossaque parvula dumtaxat munierat, ibique custodiis circumdatis, habitare coëgerat: senatum autem oppidi custodia tenebat. Eorum castra ii equites adorti expugnare coeperunt, ideo quod eos partibus Caesaris favisse sciebant, ut, eis interfectis, eorum pernicie dolorem suum ulciscerentur. Uticenses, animo addito ex Caesaris victoria, lapidibus fustibusque equites repulerunt. Itaque posteaquam castra non potuerant potiri, Uticam se in oppidum coniecerunt, atque ibi multos Uticenses interfecerunt, domosque eorum expugnaverunt, ac diripuerunt. Quibus cum Cato persuadere nulla ratione quiret, ut secum oppidum defenderent, & caede rapinisque desisterent; &, quid sibi vellent, sciret; sedandae eorum importunitatis gratia singulis HS C divisit. Idem Sulla Faustus fecit, ac de sua pecunia largitus est: unaque cum iis ab Utica proficiscitur, atque in regnum ire contendit. Complures interim ex fu- 88

ga Uticam perveniunt. Quos omnes Cato convocatos, una cum CCC, qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contulerant, hortatur, ut servitia manumitterent, oppidumque defenderent. Quorum cum partem assentire, partem animum mentemque perterritam atque in fugam destinatam habere intellexisset; amplius de ea re agere destitit, navesque iis attribuit, ut, in quas quisque partes vellet, proficisceretur. Ipse, omnibus rebus diligentissime constitutis, liberis suis L. Caesari, qui tum ei proquaestore fuerat, commendatis, & sine suspicione, vultu atque sermone, quo superiore tempore usus fuerat, cum dormitum isset, ferrum intro clam in cubiculum tulit, atque ita se transiecit. Qui cum, anima nondum exspirata, concidisset, &, impetu facto in cubiculum ex suspicione, medicus familiaresque continere, atque vulnus obligare coepissent, ipse suis manibus vulnus crudelissime divellit, atque animo praesenti se interemit. Quem Uticenses, quamquam oderant partium gratia, tamen propter eius singularem integritatem, & quod dissimillimus reliquorum ducum fuerat, quodque Uticam mirificis operibus munierat, turresque auxerat, sepultura afficiunt. Quo interfecto, L. Caesar, ut aliquid sibi ex ea re auxilii pararet, convocato populo, concione habita, cohortatur omnes, ut portae aperirentur: se in Caesaris clementia magnam spem habere. Itaque, portis patefactis, Utica egressus, Caesari imperatori obviam proficiscitur. Messalla,

ut erat imperatum, Uticam pervenit, omnibus-
que portis custodias ponit. Caesar interim, a Tha- 89
pso progressus, Uscetam pervenit, ubi Scipio
magnum frumenti numerum, armorum, telo-
rum, ceterarumque rerum, cum parvo praesi-
dio habuerat. Id adveniens potitur: deinde Adru-
metum pervenit. Quo cum sine mora introisset,
armis, frumento, pecuniaque considerata, Q.
Ligario, C. Considio filio, qui tum ibi fuerant,
vitam concessit. Deinde eodem die Adrumeto
egressus, Livineio Regulo ibi cum legione reli-
cto, Uticam ire contendit. Cui in itinere fit ob-
vius L. Caesar, & subito se ad genua proiecit,
vitamque sibi, nec amplius quidquam, depre-
catur: cui Caesar facile & pro sua natura, & pro
instituto, concessit: idem Caecinae, C. Ateio, P.
Atrio, L. Cellae patri & filio, M. Eppio, M. A-
quinio, Catonis filio, Damasippique liberis ex
sua consuetudine tribuit; circiterque [noctem]
luminibus accensis Uticam pervenit, atque ex-
tra oppidum ea nocte mansit. Postero die mane 90
oppidum introiit; concioneque advocata, Uti-
censes incolas cohortatus, gratias pro eorum er-
ga se studio agit; cives autem Romanos negotia-
tores, & eos, qui inter CCC pecunias contule-
rant Varo & Scipioni, multis verbis accusatos,
& de eorum sceleribus longiore habita oratione,
ad extremum, ut sine metu prodirent, edicit:
*se eis dumtaxat vitam concessurum; bona quidem eo-
rum se venditurum, ita tamen, qui eorum bona sua
redemisset, se bonorum venditionem inducturum, &*

*pecuniam multae nomine relaturum. ut incolumita-
tem retinere posset.* Quibus metu exsanguibus, de
vitaque ex suo promerito desperantibus, subito
oblata salute, libentes cupidique conditionem
acceperunt: petieruntque a Caesare, ut universis
CCC uno nomine pecuniam imperaret. Itaque
bis millies HS his imposito, ut per triennium
sex pensionibus populo Romano solverent, nul-
lo eorum recusante, ac se eodem die demum na-
91 tos praedicantes, laeti gratias agunt Caesari. Rex
interim Iuba, ut ex proelio fugerat, una cum
Petreio interdiu in villis latitando, tandem, no-
cturnis itineribus confectis, in regnum perve-
nit; atque ad oppidum Zamam, ubi ipse do-
micilium, coniuges, liberosque habebat, quo
ex cuncto regno omnem pecuniam carissimas-
que res comportaverat, quodque inito bello
operibus maximis munierat, accedit. Quem op-
pidani, antea rumore exoptato de Caesaris vi-
ctoria audito, ob has caussas oppido prohibue-
runt, quod, bello contra populum Romanum
suscepto, in oppido Zamae lignis congestis, ma-
ximam in medio foro pyram construxerat; ut,
si forte bello foret superatus, omnibus rebus eo
coacervatis, dehinc civibus cunctis interfectis,
eodemque proiectis, igne subiecto, tum demum
se ipse insuper interficeret, atque una cum li-
beris, coniugibus, civibus, cunctaque gaza re-
gia cremaretur. Postquam Iuba ante portas diu
multumque primo minis pro imperio egisset cum
Zamensibus; deinde, cum se parum proficere

intellexisset, precibus quoque orasset, uti se ad suos Deos penates admitterent; ubi eos in sententia perstare animadvertit, nec minis nec precibus suis moveri, quo magis se reciperent; tertio petit ab eis, ut sibi coniuges liberosque redderent, ut secum eos asportaret. Postquam sibi nihil omnino oppidanos responsi reddere animadvertit, nulla re ab iis impetrata, ab Zama discedit, atque ad villam suam cum M. Petreio paucisque equitibus se confert. Zamenses inte- 92
rim legatos de iis rebus ad Caesarem Uticam mittunt, petuntque ab eo, *uti ante, quam rex manum colligeret, seseque oppugnaret, sibi auxilium mitteret: se tamen paratos esse, sibi quoad vita suppeteret, oppidum seque ei reservare.* Legatos collaudatos Caesar domum iubet antecedere, ac suum adventum praenuntiare. Ipse, postero die Utica egressus, cum equitatu in regnum ire contendit. Interim in itinere ex regiis copiis duces complures ad Caesarem veniunt, orantque, ut sibi ignoscat. Quibus supplicibus venia data, Zamam perveniunt. Rumore interim perlato de eius lenitate clementiaque, propemodum omnes regni equites Zamam perveniunt ad Caesarem, ab eoque sunt metu periculoque liberati. Dum 93
haec utrobique geruntur, Considius, qui Tisdrae cum familia sua, gladiatoria manu, Gaetulisque praeerat, cognita caede suorum, Domitiique & legionum adventu perterritus, desperata salute, oppidum deserit, seque clam cum paucis barbaris pecunia onustus subducit, atque

in regnum fugere contendit; quem Gaetuli, sui comites, in itinere, praedae cupidi, concidunt, seque in quascunque potuere partes conferunt. C. interim Virgilius, postquam terra marique clausus se nihil proficere intellexit, suosque interfectos aut fugatos, M. Catonem Uticae sibi ipsum manus intulisse, regem vagum, ab suisque desertum ab omnibus aspernari, Saburam eiusque copias ab Sitio esse deletas, Uticae Caesarem sine mora receptum, de tanto exercitu reliquias esse nullas, quae sibi suisque liberis prodessent; a Caninio proconsule, qui eum obsidebat, fide accepta, seque & sua omnia & oppi-
94 dum proconsuli transdit. Rex interim Iuba, ab omnibus civitatibus exclusus, desperata salute, cum iam coenatus esset cum Petreio, ut per virtutem interfecti esse viderentur, ferro inter se depugnant; atque firmior imbecilliorem Iuba Petreium facile ferro consumsit: deinde ipse sibi cum conaretur gladio transiicere pectus, nec posset, precibus a servo suo impetravit, ut se
95 interficeret, idque obtinuit. P. Sitius interim, pulso exercitu Saburae, praefecti Iubae, ipsoque interfecto, cum iter cum paucis per Mauritaniam ad Caesarem faceret, forte incidit in Faustum Afraniumque, qui eam manum habebant, qua Uticam diripuerant, iterque in Hispaniam intendebant, & erant numero circiter MD. Itaque celeriter nocturno tempore insidiis dispositis, eos prima luce adortus, praeter paucos equites, qui ex primo agmine fugerant, reliquos aut interfi-

cit, aut in deditionem accipit; Afranium & Faustum vivos capit cum coniuge & liberis. Paucis post diebus, dissensione in exercitu orta, Faustus & Afranius interficiuntur; Pompeiae cum Fausti liberis Caesar incolumitatem suaque omnia concessit. Scipio interim cum Damasippo & 96
Torquato & Plaetorio Rustiano, navibus longis, diu multumque iactati, cum Hispaniam peterent, ad Hipponem regium deferuntur, ubi classis P. Sitii per id tempus erat: a qua pauciora ab amplioribus circumventa navigia deprimuntur; ibique Scipio cum iis, quos paullo ante nominavi, interiit. Caesar interim, Zamae au- 97
ctione regia facta, bonisque eorum venditis, qui cives Romani contra populum Romanum arma tulerant, praemiisque Zamensibus, qui de rege excludendo consilium ceperant, tributis, vectigalibusque regiis abrogatis, ex regnoque provincia facta, atque ibi Crispo Sallustio proconsule cum imperio relicto, ipse Zama egressus Uticam se recepit. Ibi bonis venditis eorum, qui sub Iuba Petreioque ordines duxerant, item Thapsitanis HS vicesies, conventui eorum HS tricesies, Adrumetinis HS tricesies, conventui eorum HS quinquagies, multae nomine imponit: civitates bonaque eorum ab omni iniuria rapinisque defendit. Leptitanos, quorum superioribus annis Iuba bona diripuerat, & ad senatum questi per legatos, atque arbitris a senatu datis, sua receperant, tricies centenis millibus pondo olei in annos singulos multat, ideo quod initio,

per diſſenſionem principum, ſocietatem cum Iu-
ba inierant, eumque armis, militibus, pecunia
iuverant, Tisdritanos, propter humilitatem ci-
98 vitatis, certo numero frumenti multat. His re-
bus geſtis, Idibus Iun. Uticae claſſem conſcendit,
& poſt diem tertium Carales in Sardiniam per-
venit. Ibi Sulcitanos, quod Naſidium eiusque
claſſem receperant, copiisque iuverant, HS cen-
ties multat; & pro decumis octavas pendere iu-
bet, bonaque paucorum vendit, & ante diem
III. Kal. Quinct. naves conſcendit; & a Caralibus
ſecundum terram provectus, duodetriceſimo
die, eo quod tempeſtatibus in portubus cohibe-
batur, ad urbem Romam venit.

DE
BELLO HISPANIENSI
LIBER SINGULARIS
INCERTI AUCTORIS.

LIBER SINGULARIS DE BELLO HISPANIENSI.

ARGUMENTUM. 1

Belli Hispanici initia, 1. Cum Caesar in Hispaniam venisset, a Cordubensibus invitatur, Uliae auxilia mittit, Cordubam oppugnat, Uliam liberat, 2-4. Castra Caesaris & Pompeii conferuntur, & Atégua, oppugnata diu, tandem Caesari deditur, 5-19. Res ad Ucubim gestae: ubi de Bursavolensibus, & Turpionis Nigrique singulari certamine narratur, 20-25. Proelium apud Mundam, quo Pompeiani ad internecionem vincuntur, 27-32. Corduba, Hispalis, Carteia deduntur Caesari, 33-38. Tandem Pompeius interficitur, 39. Caesaris naves incenduntur, 40. Caesareani Mundam oppugnant, 41. Caesaris concio habita Hispali, 42.

PHARNACE superato, Africa recepta, qui ex 1 iis proeliis cum adolescente Cn. Pompeio profugissent, cum & ulterioris Hispaniae potitus esset, dum Caesar muneribus dandis in Italia detinetur, quo facilius praesidia contra compararet Pompeius, in fidem uniuscuiusque civitatis confugere coepit. Ita partim precibus, partim vi, bene magna comparata manu, provinciam vastare. Quibus in rebus nonnullae civitates sua spon-

te auxilia mittebant, item nonnullae portas contra cludebant. Ex quibus si qua oppida vi ceperat, cum aliquis ex ea civitate optime de Cn. Pompeio meritus civis esset, propter pecuniae magnitudinem aliqua ei inferebatur caussa, ut, eo de medio sublato, ex eius pecunia latronum largitio fieret. Ita paucis commodis hoste hortato, maiores augebantur copiae. Ob hoc crebris nuntiis in Italiam missis, civitates contrariae
2 Pompeio auxilia sibi depostulabant. C. Caesar dictator III, designatus IV, multis itineribus ante confectis, cum celeri festinatione ad bellum conficiendum in Hispaniam venisset, legati Cordubenses, qui a Cn. Pompeio discesserant, Caesari obviam veniunt: a quibus nuntiabatur, *nocturno tempore oppidum Cordubam capi posse, quod nec opinantibus adversariis eius provinciae potitus esset, simulque tabellarii capti essent, qui a Cn. Pompeio dispositi omnibus locis erant, quo certiorem Cn. Pompeium de Caesaris adventu facerent.* Multa praeterea verisimilia proponebant. Quibus rebus adductus, quos legatos ante exercitui praefecerat, Q. Pe-
3 dium & Q. Fabium Maximum, de suo adventu facit certiores, ut, quem sibi equitatum ex provincia fecissent, praesidio mitterent. Ad quos celerius, quam ipsi opinati sunt, appropinquavit, neque, ut ipse voluit, equitatum sibi praesidio
3 habuit. Erat idem temporis Sex. Pompeius frater, qui cum praesidio Cordubam tenebat, quod eius provinciae caput esse existimabatur: ipse autem Cn. Pompeius adolescens Uliam oppidum

oppugnabat, & fere iam aliquot mensibus ibi detinebatur. Quo ex oppido, cognito Caesaris adventu, legati, clam praesidia Cn. Pompeii, Caesarem cum adissent, petere coeperunt, ut sibi primo quoque tempore subsidium mitteret. Caesar eam civitatem omni tempore optime de populo Romano meritam esse sciens, celeriter VI cohortes secunda vigilia iubet proficisci, pari que equites numero: quibus praefecit hominem eius provinciae notum, & non parum scientem, L. Iunium Paciecum. Qui cum ad Cn. Pompeii praesidia venisset; incidit idem temporis, ut tempestate adversa vehementique vento affli ctaretur: quem vis tempestatis ita obscurabat, ut vix proximum agnoscere posset. Cuius incommodum summam utilitatem ipsis praebebat. Ita, cum ad eum locum venerunt, iubet binos equites incedere, & recta per adversariorum praesidia ad oppidum contendere: mediisque eorum praesidiis cum quaereretur, *qui essent;* unus ex nostris respondit, *ut sileat verbum facere: nam id temporis conari ad murum accedere, ut oppidum capiant:* & partim tempestate impediti vigiles non poterant diligentiam praestare, partim illo responso deterrebantur. Cum ad portam appropinquassent, signo dato, ab oppidanis sunt recepti, & pedites equitesque, clamore facto, dispositis ibi partim, qui remansere, eruptionem in adversariorum castra fecerunt. Sic illud cum inscientibus accidisset, existimabat magna pars hominum, qui in iis castris fuissent, se prope captos esse.

4 Hoc misso ad Uliam praesidio, Caesar, ut Pompeium ab ea oppugnatione deduceret, ad Cordubam contendit; ex quo itinere loricatos viros fortes cum equitatu ante praemisit: qui simul in conspectum oppidi se dederunt, in equis recipiuntur. Hoc a Cordubensibus nequaquam poterat animadverti. Appropinquantibus, ex oppido bene magna multitudo ad equitatum concidendum cum exissent, loricati, ut supra scripsimus, ex equis descenderunt, & magnum proelium fecerunt, sic uti ex infinita hominum multitudine pauci in oppidum se reciperent. Hoc timore adductus Sex. Pompeius literas fratri misit, ut celeriter sibi subsidio veniret, ne prius Caesar Cordubam caperet, quam ipse illo venisset. Ita Cn. Pompeius, Ulia prope capta, literis fratris excitus, cum copiis ad Cordubam
5 iter facere coepit. Caesar, cum ad flumen Baetim venisset, neque propter altitudinem fluminis transire posset, lapidibus corbes plenos demisit. Ita, insuper ponte facto, copias ad castra tripartito transduxit. Tenebant adversus oppidum e regione pontis trabes, ut supra scripsimus, bipartito. Huc cum Pompeius cum suis copiis venisset, ex adverso pari ratione castra ponit. Caesar, ut eum ab oppido commeatuque excluderet, brachium ad pontem ducere coepit. Pari item conditione Pompeius. Hic inter duces duos fit contentio, uter prius pontem occuparet: ex qua contentione quotidiana minuta proelia fiebant, ut modo hi, modo illi superiores discederent.

Quae res cum ad maiorem contentionem venisset, ab utrisque cominus pugna fiebat, in qua dum cupidius locum student tenere, propter pontem coangustabantur, & fluminis ripis appropinquantes coangustati praecipitabantur. Hic alteri alteris non solum mortem morti exaggerabant, sed tumulos tumulis exaequabant. Ita diebus compluribus cupiebat Caesar, si qua conditione posset, adversarios in aequum locum deducere, & primo quoque tempore de bello decernere. Id 6
cum animadverteret adversarios minime velle, quos ideo a via retraxerat, ut in aequum deduceret; copiis flumen transductis, noctu iubet ignes fieri magnos. Ita, firmissimum eius praesidium, Ateguam proficiscitur. Id cum Pompeius ex perfugis rescisset, ea die per viarum angustias carra complura multasque ballistas retraxit, & ad Cordubam se recepit. Caesar munitionibus Ateguam oppugnare, & brachia circumducere coepit. Cuius rei Pompeio cum nuntius esset al- 8
latus, eo die proficiscitur. Cuius in adventum, praesidii caussa, Caesar complura castella occupavit, partim ubi equitatus, partim ubi pedestris copia in statione & in excubitu castris praesidio esse possent. Hic in adventu Pompeii incidit, ut matutino tempore nebula esset crassissima. Itaque in illa obscuratione cum aliquot cohortibus & equitum turmis circumcludunt Caesaris equites & concidunt, sic, ut vix in ea caede pauci effugerent. Insequenti nocte castra sua in- 7
cendit Pompeius, & trans flumen Salsum per

convalles castra inter duo oppida, Ateguam & Ucubim, in monte constituit. Caesar in munitionibus, ceterisque quae ad oppidum oppugnandum opus fuerunt, aggerem vineasque agere instituit. Haec loca sunt montuosa, & natura edita ad rem militarem; quae planitie dividuntur Salso flumine, proxime tamen Ateguam, ut ad flumen sint circiter passuum duo millia. Ex ea regione oppidi in montibus castra habuit Pompeius in conspectu utrorumque oppidorum, neque suis ausus est subsidio venire. Aquilas & signa habuit XIII. legionum; sed, ex quibus aliquid firmamenti se existimabat habere, duae fuerunt vernaculae, quae a Trebonio transfugerant; una, facta ex coloniis, quae fuerunt in his regionibus; quarta fuit Afraniana ex Africa, quam secum adduxerat; reliquae ex fugitivis auxiliares consistebant: nam, de levi armatura & equitatu, longe & virtute & numero nostri erant superiores.
8 Accedebat huc, ut longius bellum duceret Pompeius, quod loca sunt edita, & ad castrorum munitiones non parum idonea. Nam fere totius ulterioris Hispaniae regio, propter terrae fecunditatem, inopem difficilemque habet oppugnationem, & non minus copiosam aquationem. Hic etiam propter barbarorum crebras excursiones omnia loca, quae sunt ab oppidis remota, turribus & munitionibus retinentur, &, sicut in Africa, rudere, non tegulis, teguntur; simulque in his habent speculas, & propter altitudinem longe lateque prospiciunt. Item

oppidorum magna pars eius provinciae monti-
bus fere munita, & natura excellentibus locis est
constituta, ut simul aditus adscensusque habeat
difficiles. Ita ab oppugnationibus natura loci di-
stinentur, ut civitates Hispaniae non facile ab
hoste capiantur: id quod in hoc contigit bello.
Nam, ubi inter Ateguam & Ucubim, quae op-
pida supra sunt scripta, Pompeius habuit castra
constituta in conspectu duorum oppidorum, ab
suis castris circiter millia passuum IV grumus est
excellens natura, qui appellatur Castra Postumia-
na: ibi praesidii causa castellum Caesar habuit
constitutum. Pompeius, qui eodem iugo tege- 9
batur loci natura, &, quod remotum erat a ca-
stris Caesaris, animadvertebat loci difficultatem,
&, quod flumine Salso intercludebatur, non es-
se commissurum Caesarem, ut in tanta loci dif-
ficultate ad subsidium submittendum se mitteret.
Ista fretus opinione, tertia vigilia profectus, ca-
stellum oppugnare coepit, ut laborantibus suc-
curreret. Nostri, cum appropinquassent, clamo-
re repentino telorumque multitudine iactus fa-
cere coeperunt, uti magnam partem hominum
vulneribus afficerent. Quo peracto, cum ex ca-
stello repugnare coepissent, & maioribus castris
Caesaris nuntius esset allatus, cum III legionibus
est profectus: &, cum ad eos appropinquasset,
fuga perterriti multi sunt interfecti, complures
capti; in quibus duo *: multi praeterea armis
exuti fugerunt; quorum scuta sunt relata LXXX.
Insequenti luce Arguetius ex Italia cum equita- 10

tu venit. Is signa Saguntinorum retulit V, quae ab oppidanis cepit. Suo loco praeteritus est, quod equites ex Italia cum Asprenate ad Caesarem venissent. Ea nocte Pompeius castra sua incendit, & ad Cordubam versus iter facere coepit. Rex, nomine Indo, qui cum equitatu suas copias adduxerat, dum cupidius agmen adversariorum insequitur, a vernaculis legionariis exceptus est,
11 & interfectus. Postero die equites nostri longius ad Cordubam versus profecuti sunt eos, qui commeatus ad castra Pompeii ex oppido portabant: ex iis capti L cum iumentis ad nostra adducti sunt castra. Eodem die Q. Marcius, tribunus militum qui fuisset Pompeii, ad nos transfugit, & noctis tertia vigilia in oppido acerrime pugnatum est, ignemque multum miserunt, sic ut omne genus, quibus ignis per iactus solitus est mitti, exerceretur. Hoc praeterito tempore, C. Fundanius, eques Romanus, ex castris adver-
12 sariorum ad nos transfugit. Postero die ex legione vernacula milites sunt capti ab equitibus nostris duo, qui dixerunt, se servos esse. Cum venirent, cogniti sunt a militibus, qui antea cum Fabio & Pedio fuerant, & a Trebonio transfugerant. Eis ad ignoscendum nulla est data facultas, & a militibus nostris interfecti sunt. Idem temporis capti tabellarii, qui a Corduba ad Pompeium missi erant, perperamque ad castra nostra pervenerant, praecisis manibus missi sunt facti. Pari consuetudine, vigilia secunda ex oppido ignem multum telorumque multitudinem ia-

ctando, bene magnum tempus consumserunt; compluresque vulneribus affecerunt. Praeterito noctis tempore, eruptionem in legionem sextam fecerunt, cum in opere nostri distenti essent, acriterque pugnare coeperunt: quorum vis repressa a nostris, etsi oppidani superiore loco defendebantur. Ii, cum eruptionem facere coepissent, tamen virtute militum nostrorum, * qui, etsi inferiore loco premebantur, tamen repulsi adversarii bene multis vulneribus affecti in oppidum se contulerunt. Postero die Pompeius ex 13
castris suis brachium coepit ad flumen Salsum ducere: & cum nostri equites pauci in statione fuissent a pluribus reperti, de statione sunt deiecti, & occisi tres. Eo die A. Valgius, senatoris filius, cuius frater in castris Pompeii fuisset, omnibus suis rebus relictis, equum conscendit, & fugit. Speculator de legione secunda Pompeiana captus a militibus, & interfectus est: idemque temporis glans missa est, inscripta, *quo die ad oppidum capiendum accederent, sese scutum esse positurum.* Qua spe nonnulli, dum sine periculo murum adscendere, & oppidum potiri posse se sperant, postero die ad murum opus facere coeperunt, & bene magna prioris muri pars deiecta est. * Quo facto ab oppidanis, ac si suarum partium essent, conservati, missos facere loricatos, quique praesidii causa praepositi oppido a Pompeio essent, orabant. Quibus respondit Caesar, *se conditiones dare, non accipere, consuevisse.* Qui cum in oppidum revertissent, relato responso,

clamore sublato, omni genere telorum emisso, pugnare pro muro toto coeperunt: propter quod fere magna pars hominum, qui in castris nostris essent, non dubitarunt, quin eruptionem eo die essent facturi. Ita, corona circumdata, pugnatum est aliquamdiu vehementissime, simulque ballista missa a nostris turrem deiecit: qua adversariorum, qui in ea turre fuerant, V deiecti sunt,
14 & puer, qui ballistam solitus erat observare. Eo praeterito tempore, Pompeius trans flumen Salsum castellum constituit; neque a nostris prohibitus: falsaque illa opinione gloriatus est, quod prope in nostris partibus locum tenuisset. Item insequenti die eadem consuetudine dum longius prosequitur, quo loco equites nostri stationem habuerant, aliquot turmae cum levi armatura, impetu facto, loco sunt deiectae, & propter paucitatem nostrorum equitum simul cum levi armatura inter turmas adversariorum protritae. Hoc in conspectu utrorumque castrorum gerebatur: & maiore Pompeiani exsultabant gloria, longius quod, nostris cedentibus, prosequi coepissent. Qui cum aliquo loco a nostris recepti essent, ut consuessent, ex simili virtute clamore
15 facto, aversati sunt proelium facere. Fere apud exercitus haec est equestris proelii consuetudo: cum eques ad dimicandum, dimisso equo, cum pedite congreditur, nequaquam par habetur. Id quod in hoc accidit certamine. Cum pedites, ex levi armatura lecti, ad pugnam, equitibus nostris nec opinantibus, venissent, idque in proe-

lio animadversum esset, complures ex equis descenderunt. Ita exiguo tempore eques pedestre, pedes equestre proelium facere coepit, usque eo, ut caedem proxime a vallo fecerint. In quo proelio adversariorum ceciderunt CXXIII, compluresque armis exuti, multi vulneribus affecti in castra sunt redacti: nostri ceciderunt III; saucii XII pedites, equites V. Eius diei insequenti tempore, pristina consuetudine pro muro pugnari coeptum est. Cum bene magnam multitudinem telorum ignemque nostris defendentibus iniecissent; nefandum crudelissimumque facinus sunt aggressi, in conspectuque nostro hospites, qui in oppido erant, iugulare, & de muro praecipites mittere coeperunt, sicuti apud barbaros: quod post hominum memoriam nunquam est factum. Huius diei extremo tempore a Pompe- 16
ianis clam [ad] nostros tabellarius est missus, ut ea nocte turres aggeremque incenderent, & tertia vigilia eruptionem facerent. Ita igne telorumque multitudine iacta, cum bene magnam partem muri consumsissent, portam, quae e regione & in conspectu Pompeii castrorum fuerat, aperuerunt, copiaeque totae eruptionem fecerunt, secumque extulerunt calcatas ad fossas complendas, & harpagones ad casas, quae stramentitiae ab nostris hibernorum causa aedificatae erant, diruendas & incendendas; praeterea argentum & vestimenta, ut, dum nostri in praeda detinerentur, illi, caede facta, ad praesidia Pompeii se reciperent: nam, quod existi-

mabat, eos posse conatum efficere, nocte tota ultra ibat flumen Salsum in acie. Quod factum licet nec opinantibus nostris esset gestum, tamen, virtute freti, repulsos multisque vulneribus affectos oppido represserunt, praedaque & armis eorum sunt potiti, vivosque aliquos ceperunt, qui postero die sunt interfecti. Eodemque tempore transfuga nuntiavit ex oppido, Iunium, qui in cuniculo fuisset, iugulatione oppidanorum facta clamasse, *facinus se nefandum & scelus fecisse: nam eos nihil meruisse, quare tali poena afficerentur, qui eos ad aras & focos suos recepissent; eosque hospitium scelere contaminasse:* multa praeterea dixisse: qua oratione deterritos,
17 amplius iugulationem non fecisse. Ita postero die Tullius legatus cum Catone Lusitano venit, & apud Caesarem verba fecit: *Utinam quidem Dii immortales fecissent, ut tuus potius miles, quam Cn. Pompeii, factus essem, & hanc virtutis constantiam in tua victoria, non in illius calamitate, praestarem: cuius funestae laudes quippe ad hanc fortunam reciderunt, ut cives Romani, indigentes praesidii, [&] propter patriae luctuosam perniciem dedamur hostium numero: qui neque in illius prospera acie primam fortunam, neque in adversa secundam obtinuimus victoriam: qui legionum tot impetus sustentantes, nocturnis diurnisque operibus gladiorum ictus telorumque missus exspectantes, victi, & deserti a Pompeio, tua virtute superati, salutem a tua clementia deposcimus; petimusque, ut, qualem te gentibus praestitisti, similem te in civium deditione praestes. Et qua-*

lem, ait, *gentibus me praestiti, similem in civium deditione praestabo.* Remissis legatis, cum ad portam venissent; Tib. Tullius, cum introëuntem C. Antonium secutus non esset, revertit ad portam, & hominem apprehendit. Quod Tiberius cum fieri animadvertit, sinu pugionem eduxit, & manum eius incidit. Ita refugerunt ad Caesarem. Eodemque tempore signifer de legione prima transfugit, & nuntiavit, quo die equestre proelium factum esset, suo signo perisse homines XXXV, neque licere castris Cn. Pompeii nuntiari, neque dici, perisse quemquam. Servus, cuius dominus in Caesaris castris fuisset, uxoremque & filium in oppido reliquerat, dominum iugulavit, & ita clam a Caesaris praesidiis in Pompeii castra discessit, & indicium glande scriptum misit, per quod certior fieret Caesar, quae in oppido ad defendendum compararentur. Ita, literis acceptis, cum in oppidum revertissent, qui mittere glandem inscriptam solebant, insequenti tempore duo Lusitani fratres transfugae nuntiarunt, quam Pompeius concionem habuisset: *quoniam oppido subsidio non posset venire, noctu ex adversariorum conspectu se deducerent ad mare versum:* unum respondisse, *ut potius ad dimicandum descenderent, quam signum fugae ostenderent:* eum, qui ita locutus esset, iugulatum. Eodem tempore tabellarii eius deprehensi, qui ad oppidum veniebant, quorum literas Caesar oppidanis obiecit, &, qui vitam sibi peteret, iussit turrem ligneam oppidanorum incendere: id si fecisset, ei

se promisit omnia concessurum. Quod difficile erat factu, ut eam turrem sine periculo quis incenderet. Ita * * facturus de ligno, cum propius accessisset, ab oppidanis est occisus. Eadem nocte transfuga nuntiavit, Pompeium & Labienum de iugulatione oppidanorum indignatos esse.
19 se. Vigilia secunda propter multitudinem telorum turris lignea, quae nostra fuisset, ab imo vitium fecit, usque ad tabulatum secundum & tertium. Eodem tempore pro muro pugnatum acerrime, & turrim nostram, ut superiorem, incenderunt, idcirco, quod ventum oppidani secundum habuerunt. Insequenti luce materfamilias de muro se deiecit, & ad nos transiliit, dixitque, se cum familia constitutum habuisse, ut una transfugerent ad Caesarem; illam oppressam & iugulatam. Hoc praeterea tempore tabellae de muro sunt deiectae, in quibus scriptum est inventum: *L. Minatius Caesari. Si mihi vitam tribues, quoniam ab Cn. Pompeio sum desertus, qualem me illi praestiti, tali virtute & constantia futurum me in te praestabo.* Eodem tempore oppidanorum legati, qui antea exierant, Caesarem adierunt, *si sibi vitam concederet, sese insequenti die oppidum esse dedituros.* Quibus respondit, *se Caesarem esse, fidemque praestaturum.* Ita, ante diem XI. Kalend. Martii oppido potitus, imperator est appellatus.
20 Quod Pompeius ex perfugis cum deditionem oppidi factam esse scisset, castra movit Ucubim versus, & circum ea loca castella disposuit, & munitionibus se continere coepit. Caesar movit,

& propius castra castris contulit. Eodem tempore mane loricatus unus ex legione vernacula ad nos transfugit, & nuntiavit, Pompeium oppidanos Ucubenses convocasse, eisque ita imperavisse, ut, diligentia adhibita, perquirerent, qui essent suarum partium, itemque adversariorum victoriae fautores. Hoc praeterito tempore, in oppido, quod fuit captum, servus est prehensus in cuniculo, quem supra demonstravimus dominum iugulasse: is vivus est combustus. Idemque temporis centuriones loricati octo ad Caesarem transfugerunt ex legione vernacula, & equites nostri cum adversariorum equitibus congressi sunt, & saucii aliquot occiderunt ex levi armatura. Ea nocte speculatores prehensi servi tres, & unus ex legione vernacula. Servi sunt in crucem sublati, militi cervices abscissae. Postero die 21 equites cum levi armatura ex adversariorum castris ad nos transfugerunt. Et eo tempore circiter XI equites ad aquatores nostros excucurrerunt, nonnullos interfecerunt, item alios vivos abduxerunt. Ex equitibus capti sunt equites VIII. Insequenti die Pompeius securi percussit homines LXXIV, qui dicebantur esse fautores Caesaris victoriae: reliquos in oppidum iussit deduci; ex quibus effugerunt CXX, & ad Caesarem venerunt. Hoc praeterito tempore, qui in oppido 22 Ategua Bursavolenses capti sunt, legati profecti sunt cum nostris, uti rem gestam Bursavolensibus referrent, quid sperarent de Cn. Pompeio, cum viderent hospites iugulari, praeterea mul-

ta scelera ab iis fieri, qui praesidii causa ab his reciperentur. Qui cum ad oppidum venissent, nostri, qui fuissent equites Romani & senatores, non sunt ausi introire in oppidum, praeterquam qui eius civitatis fuissent. Quorum responsis ultro citroque acceptis & redditis, cum ad nostros se reciperent, qui extra oppidum fuissent, illi de praesidio insecuti, ex aversione legatos iugularunt: duo reliqui, qui ex eis fugerunt, Caesari rem gestam detulerunt, & speculatores ad oppidum Ateguam miserunt. Qui cum certum comperissent legatorum responsa, ita esse gesta, quemadmodum illi retulissent, ab oppidanis concursu facto, eum, qui legatos iugulasset, lapidare, & ei manus intentare coeperunt: illius opera se perisse. Ita, vix periculo liberatus, petiit ab oppidanis, ut ei liceret legatum ad Caesarem proficisci: illi se satisfacturum. Potestate data, cum inde esset profectus, praesidio comparato, cum bene magnam manum fecisset, & nocturno tempore per fallaciam in oppidum esset receptus, iugulationem magnam facit: principibusque, qui sibi contrarii fuissent, interfectis, oppidum in suam potestatem recipit. Hoc praeterito tempore, servi transfugae nuntiaverunt, oppidanorum bona vendi, nec cui extra vallum licere exire, nisi discinctum: idcircoque, ex quo die oppidum Ategua esset captum, metu conterritos complures profugere in Baeturiam, neque sibi ullam spem victoriae propositam habere: &, si qui ex nostris transfu-

gerit, in levem armaturam coniici, eumque non
amplius XVI accipere. Insequenti tempore Cae- 23
sar castris castra contulit, & brachium ad flumen
Salsum ducere coepit. Hic dum in opere nostri
distenti essent, complures ex superiore loco ad-
versariorum decucurrerunt: nec desinentibus no-
stris, multis telis iniectis complures vulneribus
affecere. Hic tamen, ut ait Ennius, *nostri cessere
parumper*. Itaque praeter consuetudinem cum a
nostris animadversum esset cedere, centuriones
ex legione quinta flumen transgressi duo resti-
tuerunt aciem; acriterque eximia virtute plures
cum agerent, ex superiore loco multitudine te-
lorum alter eorum concidit. Ita, cum is impar
proelium facere coepisset, & cum undique se
circumveniri animadvertisset, parumper ingres-
sus, pedem offendit. Huius concidentis viri casu
passim audito, cum complures adversariorum
concursum facerent, equites nostri transgressi in-
teriore loco adversarios ad vallum agere coepe-
runt. Ita, dum cupidius intra praesidia illorum
student caedem facere, a turmis & levi armatu-
ra sunt interclusi. Quorum nisi summa virtus fuis-
set, vivi capti essent: nam & munitione praesi-
dii ita coangustabantur, ut eques, spatio inter-
cluso, vix se defendere posset. Ex his utroque
genere pugnae complures sunt vulneribus affe-
cti, in quibus etiam Clodius Aquitius: inter
quos ita cominus est pugnatum, ut ex nostris,
praeter II centuriones, sit nemo desideratus, glo-
ria se efferentes. Postero die ab Soricaria utro- 24

rumque convenere copiae. Nostri brachia ducere coeperunt. Pompeius cum animadverteret, castello se excludi Aspavia, quod est ab Ucubi millia passuum V, haec res necessario devocabat, ut ad dimicandum descenderet: neque tamen aequo loco sui potestatem faciebat, sed ex grumo excelsum tumulum capiebat, usque eo, ut necessario cogeretur iniquum locum subire. Quo [de] facto, cum utrorumque copiae tumulum excellentem petissent, prohibiti a nostris sunt, deiectique planitie. Quae res secundum nostris efficiebat proelium. Undique autem cedentibus adversariis, nostri magna in caede versabantur. Quibus mons, non virtus, saluti fuit: quo subsidio tunc, nisi advesperasset, a paucioribus nostris omni auxilio privati essent: nam ceciderunt ex levi armatura CCCXXIV, ex legionariis CXXXVIII, praeterquam quorum arma & spolia sunt allata. Ita pridie II centurionum interitio hac adversa-
25 riorum poena est litata. Insequenti die, pari consuetudine cum ad eundem locum eius praesidium venisset, pristino illo suo utebantur instituto: nam praeter equites nullo loco aequo se committere audebant. Cum nostri in opere essent, equitum copiae concursus facere coeperunt: simulque vociferantibus legionariis, cum locum efflagitarent, ut consueti insequi existimare possent, se paratissimos esse ad dimicandum, nostri ex humili convalle bene longe sunt egressi, & planitie iniquiore loco constiterunt. Illi tamen procul dubio ad congrediendum in aequum

locum non sunt ausi descendere, praeter unum Antistium Turpionem, qui, fidens viribus, ex adversariis sibi parem esse neminem agitare coepit. Hic, ut fertur Achillis Memnonisque congressus, Q. Pompeius Niger, eques Romanus Italicensis, ex acie nostra ad congrediendum progressus est. Quoniam ferocitas Antistii omnium mentes converterat ab opere ad spectandum, acies sunt dispositae: nam inter bellatores principes dubia erat posita victoria, ut prope videretur finem bellandi duorum dirimere pugna. Ita avidi cupidique suarum quisque partium, * expertorum virorum fautorumque voluntas habebatur. Quorum virtute alacri cum ad dimicandum in planitiem se contulissent, scutorumque laudis insignis praefulgens opus caelatum, quorum * pugna esset prope profecto diremta, nisi propter equitum * concessum, ut supra demonstravimus, levis armatura praesidii causa non longe ab opere castrorum constitisset. Ut nostros equites in receptu, dum ad castra redeunt, adversarii cupidius sunt insecuti, universi, clamore facto, impetum dederunt. Ita metu perterriti, cum in fuga essent, multis amissis, in castra se recipiunt. Caesar ob virtutem turmae Cas- 26
sianae donavit millia XIII, & praefecto torques aureos V, & levi armaturae millia X. Hoc die A. Baebius, & C. Flavius, & A. Trebellius, equites Romani Astenses, argento prope tecti equos ad Caesarem transfugerunt; qui nuntiarunt, equites Romanos coniurasse omnes, qui in castris

Pompeii essent, ut transitionem facerent; servi indicio omnes in custodiam esse coniectos, e quibus, occasione capta, se transfugisse. Item hoc die literae sunt deprehensae, quas mittebat Ursaonem Cn. Pompeius. *S. V. G. E. V. Etsi, prout nostra felicitas, ex sententia adversarios adhuc propulsos habemus, tamen, si aequo loco sui potestatem facerent, celerius, quam vestra opinio fert, bellum confecissem. Sed exercitum tironem non audent in campum deducere, nostrisque adhuc freti praesidiis, bellum ducunt: nam singulas civitates circumsederunt; inde sibi commeatus capiunt. Quare & civitates nostrarum partium conservabo, & bellum primo quoque tempore conficiam. Cohortes in animo habeo ad vos mittere. Profecto nostro commeatu pri-*
27 *vati, necessario ad dimicandum descendent.* Insequenti tempore cum nostri temere in opere distenti essent, equites in oliveto, dum lignantur, interfecti sunt aliquot. Servi transfugerunt, qui nuntiaverunt, a. d. III. Nonarum Martii proelium, ad Soritiam quod factum est, ex eo tempore metum esse magnum, & Attium Varum circum castella praeesse. Eodem die Pompeius castra movit, & contra Hispalim in oliveto constitit. Caesar priusquam eodem est profectus, luna hora circiter VI visa est. Ita castris motis Ucubim, Pompeius praesidium, quod reliquit, iussit incenderent, & deusto oppido in castra maiora se reciperent. Insequenti tempore Ventisponte oppidum cum oppugnare coepisset, deditione facta, iter fecit in Carrucam, contraque Pompeium ca-

stra posuit. Pompeius oppidum, quod contra sua praesidia portas clausisset, incendit; milesque, qui fratrem suum in castris iugulasset, interceptus est a nostris, & fusti percussus. Hinc itinere facto, in campum Mundensem cum esset ventum, castra contra Pompeium constituit.
Sequenti die cum iter facere Caesar cum copiis 28
vellet, renuntiatum est ab speculatoribus, Pompeium de tertia vigilia in acie stetisse. Hoc nuntio allato, vexillum proposuit. Idcirco enim copias eduxerat, quod Ursaonensium civitati fuissent fautores: antea literas miserat, *Caesarem nolle in convallem descendere, quod maiorem partem exercitus tironem haberet.* Hae literae vehementer confirmabant mentes oppidanorum. Ita, hac opinione fretus, totum se facere posse existimabat: etenim & natura loci defendebatur, & ipsius oppidi munitione, ubi castra habuit constituta: namque, ut superius demonstravimus, loca excellentia tumulis contineri; interim nulla planitia dividit.
Sed ratione nulla placuit taceri id, quod eo in- 29
cidit tempore. Planities inter utraque castra intercedebat, circiter millia passuum quinque, ut auxilia Pompeii duabus defenderentur rebus, oppidi excelsi & loci natura. Hinc dirigens proxima planities aequabatur, cuius decursum antecedebat rivus, qui ad eorum accessum summam efficiebat loci iniquitatem: nam palustri & voraginoso solo currens erat ad dextrum. Et Caesar, cum aciem directam vidisset, non habuit dubium, quin media planitie in aequum

ad dimicandum adversarii procederent. Hoc erat in omnium conspectu. Huc accedebat, ut locus illa planitie equitatum ornaret, & diei solisque serenitas; ut mirificum & optandum tempus prope ab Diis immortalibus illud tributum esset ad proelium committendum. Nostri laetari, nonnulli etiam timere, quod in eum locum res fortunaeque omnium deducerentur, ut, quidquid post horam casus tribuisset, in dubio poneretur. Itaque nostri ad dimicandum procedunt; id quod adversarios existimabamus esse facturos: qui tamen a munitione oppidi mille passibus longius non audebant procedere; in quo sibi prope murum adversarii proeliandum constituebant. Itaque nostri procedunt. Interdum aequitas loci adversarios efflagitabat, ut tali conditione contenderent ad victoriam: neque tamen illi a sua consuetudine decedebant, ut aut ab excelso loco, aut ab oppido discederent. Nostri pede presso propius rivum cum appropinquassent, adversarii patrocinari
30 ri loco iniquo non desinunt. Erat acies XIII aquilis constituta, quae lateribus equitatu tegebatur, cum levi armatura millibus VI: praeterea auxiliares accedebant prope alterum tantum. Nostra praesidia LXXX cohortibus & VIII millibus equitum. Ita, cum in extrema planitie iniquum in locum nostri appropinquassent, paratus hostis erat superior, ut transeundi superius iter vehementer esset periculosum. Quod cum a Caesare esset animadversum, ne quid temere culpa sua secus admitteretur, eum locum definire coepit.

Quod cum hominum auribus esset obiectum, moleste & acerbe accipiebant, se impediri, quo minus proelium conficere possent. Haec mora adversarios alacriores efficiebat, Caesaris copias timore impediri ad committendum proelium. Ita se efferentes, iniquo loco sui potestatem faciebant, ut magno tamen periculo accessus eorum haberetur. Hic decumani suum locum, cornu dextrum, tenebant, sinistrum III & V legio, itemque cetera auxilia & equitatus. Proelium clamore facto committitur. Hic etsi virtute nostri an- 31 tecedebant, adversarii se e loco superiore defendebant acerrime, & vehemens fiebat ab utrisque clamor, telorumque missu concursus, sic, ut prope nostri diffiderent victoriae: congressus enim & clamor, quibus rebus maxime hostes conterrentur, in collatu pari erant conditione. Itaque ex utroque genere pugnae, cum parem virtutem ad bellandum contulissent, pilorum missu fixa cumulatur & concidit adversariorum multitudo. Dextrum demonstravimus decumanos cornu tenuisse: qui etsi erant pauci, tamen propter virtutem magno adversarios timore eorum opera afficiebant, quod a suo loco hostes vehementer premere coeperunt, ut ad subsidium, ne ab latere nostri occuparent, legio adversariorum transduci coepta sit ad dextrum. Quae simul est mota, equitatus Caesaris sinistrum cornu premere coepit. At ii eximia virtute proelium facere incipiunt, ut locus in acie ad subsidium veniundi non daretur. Ita, cum clamori

esset intermixtus gemitus, gladiorumque crepitus auribus oblatus, imperitorum mentes timore praepediebat. Hic, ut ait Ennius, *pes pede premitur, armis teruntur arma.* adversariosque vehementissime pugnantes nostri agere coeperunt; quibus oppidum fuit subsidio. Ita ipsis Liberalibus fusi fugatique non superfuissent, nisi in eum locum confugissent, ex quo erant egressi. In quo proelio ceciderunt millia hominum circiter XXX, & si quid amplius: praeterea Labienus, Attius Varus; quibus occisis utrisque funus est factum: itemque equites Romani, partim ex urbe, partim ex provincia, ad millia III. Nostri desiderati ad hominum mille, partim peditum, partim equitum, saucii ad D. Adversariorum aquilae sunt ablatae XIII, & signa & fasces; praeterea duces belli XVII capti sunt. Hos habuit res exitus.
32 Ex fuga hac cum oppidum Mundam sibi constituissent praesidium, nostri cogebantur necessario eos circumvallare. Ex hostium armis pro cespite cadavera collocabantur, scuta & pila pro vallo, * insuper occisi, & gladii, & mucrones, & capita hominum ordinata, ad oppidum conversa universa, hostium timorem, virtutisque insignia * proposita viderent, & vallo circumcluderentur adversarii. * Ita Galli tragulis iaculisque oppidum ex hostium cadaveribus sunt circumplexi, oppugnare coeperunt. Ex hoc proelio Valerius adolescens Cordubam cum paucis equitibus fugit, Sex. Pompeio, qui Cordubae fuisset, rem gestam refert. Cognito hoc negotio,

quos equites secum habuit, his, quod habuit secum pecuniae, distribuit; & oppidanis dixit, se de pace ad Caesarem proficisci; & secunda vigilia ab oppido discessit. Cn. Pompeius autem cum equitibus paucis nonnullisque peditibus ad navale praesidium parte altera contendit Carteiam, quod oppidum abest a Corduba millia passuum CLXX. Quo cum ad octavum milliarium venisset, P. Calvitius, qui castris antea Pompeii praepositus esset, eius verbis nuntium mittit, *cum minus belle haberet, ut mitterent lecticam, qua in oppidum deferri possit.* Literis missis, Pompeius Carteiam defertur. Qui illarum partium fautores essent, conveniunt in domum, quo erat delatus, (qui arbitrati sunt clanculum venisse,) ut ab eo, quae vellet, de bello requirerent. Cum frequentia convenisset, de lectica Pompeius eorum in fidem confugit. Caesar, ex proelio Munda munitione circumdata, Cordubam venit. Qui 33
ex caede eo refugerant, pontem occupaverunt. Cum eo esset ventum, conviciari coeperunt, *nos ex proelio paucos superesse: quo confugeremus?* Ita pugnare coeperunt de ponte. Caesar flumen transiecit, & castra posuit. Scapula, totius seditionis familiae & libertinorum caput, ex proelio Cordubam cum venisset, familiam & libertos convocavit, pyram sibi exstruxit, coenam afferri quam opimam imperavit, item optimis insternendum vestimentis: pecuniam & argentum in praesentia familiae donavit. Ipse de tempore coenavit, resinam & nardum identidem fi-

bi infundit. Ita noviſſimo tempore ſervum iuſſit & libertum, qui fuiſſet eius concubinus, alterum ſe iugulare, alterum pyram incendere.
34 Oppidani autem, ſimul Caeſar caſtra contra oppidum poſuit, discordare coeperunt usque eo, ut clamor in caſtra noſtra perveniret fere, inter Caeſarianos & inter Pompeianos. Erant hic legiones, quae ex perfugis conſcriptae; partim oppidanorum ſervi, qui erant a Sex. Pompeio manumiſſi, tunc in Caeſaris adventum deſcendere coeperunt. Legio XIII oppidum defendere coepit: nam, cum iam repugnarent, turres ex parte & murum occuparunt. Denuo legatos ad Caeſarem mittunt, ut ſibi legiones ſubſidio intromitteret. Hoc cum animadverterent homines fugitivi, oppidum incendere coeperunt. Qui ſuperati a noſtris ſunt interfecti, hominum millia XXII, praeterquam extra murum qui perierunt. Ita Caeſar oppido potitus. Dum hic detinetur, ex proelio quos circummunitos ſuperius demonſtravimus, eruptionem fecerunt, & bene multis in-
35 terfectis, in oppidum ſunt redacti. Caeſar Hiſpalim cum contendiſſet, legati deprecatum venerunt. Ita cum oppidum ſeſe tueri dixiſſet, Caninium legatum cum praeſidio intromittit. Ipſe caſtra ad oppidum ponit. Erat bene magnum intra Pompeianarum partium praeſidium, quod Caeſaris praeſidium receptum indignaretur clam quendam Philonem, illum, qui Pompeianarum partium fuiſſet defenſor acerrimus. Is tota Luſitania notiſſimus erat. Hic clam praeſidia Luſi-

taniam proficiscitur, & Caecilium Nigrum, nomine Barbarum, ad Lenium convenit; qui bene magnam manum Lusitanorum haberet. Rursus in Hispalim oppidum denuo noctu per murum recipitur: praesidium vigilesque iugulant, portas praecludunt, de integro pugnare coeperunt. Dum haec geruntur, legati Carteienses re- 36
nuntiarunt, quod Pompeium in potestatem haberent. Quod ante Caesari portas praeclusissent, illo beneficio suum maleficium existimabant se lucrifacere. Lusitani Hispali pugnare nullo tempore desistebant. Quod Caesar cum animadverteret, si oppidum capere contenderet, ut homines perditi incenderent, & moenia delerent, ita consilio habito noctu, patitur Lusitanos eruptionem facere: id quod consulto non existimabant fieri. Ita erumpendo, naves, quae ad Baetim flumen fuissent, incendunt. Nostri dum incendio detinentur, illi profugiunt, & ab equitibus conciduntur. Quo facto, oppido recuperato, Astam iter facere coepit, ex qua civitate legati ad deditionem venerunt, Mundensesque, qui ex proelio in oppidum confugerant, cum diutius circumsiderentur, bene multi deditionem faciunt; & cum essent in legionem distributi, coniurant inter se, ut noctu signo dato, qui in oppido fuissent, eruptionem facerent: illi caedem in castris administrarent. Haec re cognita, insequenti nocte vigilia tertia, tessera data, extra vallum omnes sunt concisi. Carteienses du- 37
ces, dum Caesar in itinere reliqua oppida oppu-

gnat, propter Pompeium dissentire coeperunt.
Pars erat, quae legatos ad Caesarem miserat;
pars, qui Pompeianarum partium fautores essent.
Seditione concitata, portas occupant: caedes
fit magna: saucius Pompeius naves XX occupat
longas, & profugit. Didius, qui Gadis classi prae-
fuisset, (ad quem simul nuntius allatus est, con-
festim sequi coepit; partim peditatus & equita-
tus ad persequendum celeriter iter faciebant:)
item quarto die navigatione confecta consequitur
eos. Quod imparati a Carteia profecti sine aqua
fuissent, ad terram applicant. Dum aquantur,
Didius classe occurrit, naves incendit, nonnul-
las capit. Pompeius cum paucis profugit, & lo-
38 cum quendam munitum natura occupat. Equi-
tes & cohortes, quae ad persequendum missae
essent, speculatoribus ante missis certiores fiunt:
diem & noctem iter faciunt. Pompeius humero
& sinistro crure vehementer erat saucius. Huc
accedebat, ut etiam talum intorsisset: quae res
maxime impediebat. Ita lectica a turre, qua es-
set allatus, in ea ferebatur. Lusitanus more mi-
litari, cum a Caesaris praesidio fuisset conspe-
ctus, celeriter equitatu cohortibusque circum-
cluditur. Erat accessus loci difficultas. Nam id-
circo, quod propter suos a nostro praesidio fuis-
set conspectus, celeriter munitum locum natu-
ra, quem ceperat sibi Pompeius, quamvis ma-
gna multitudine deducti homines ex superiore
loco defendere possent, subeunt. In adventu
nostri depelluntur telis: quibus cedentibus, cu-

psidius insequebantur adversarii, & confestim
tardabant ab accessu. Hoc saepius facto, anim-
advertebatur, nostro magno id fieri pericu-
lo. Opere circummunire instituit, pari autem
& celeri festinatione circummunitiones in iugo
dirigunt, ut aequo pede cum adversariis con-
gredi possent. A quibus cum animadversum es-
set, fuga sibi praesidium capiunt. Pompeius, ut 39
supra demonstravimus, saucius & intorto talo,
idcirco tardabatur ad fugiendum: itemque pro-
pter loci difficultatem neque equo, neque ve-
hiculo saluti suae praesidium parare poterat. Cae-
des a nostris undique administrabatur, exclusa
munitione, amissisque auxiliis. Ad convallem au-
tem atque exesum locum, ut in speluncam,
Pompeius se occultare coepit, ut a nostris non
facile inveniretur, nisi captivorum indicio. Ita
ibi interficitur. Cum Caesar Gadibus fuisset, Hi-
spalim pridie Id. Aprilis caput allatum, & popu-
lo datum est in conspectum. Interfecto Cn. Pom- 40
peio adolescente, Didius, quem supra demon-
stravimus, illa affectus laetitia, proximo se re-
cepit castello, nonnullasque naves ad reficien-
dum subduxit. Lusitani, qui ex pugna super-
fuerunt, ad signum se receperunt, & bene ma-
gna manu comparata, ad Didium se reportant.
Huic etsi non aberat diligentia ad naves tuen-
das, tamen nonnunquam ex castello propter eo-
rum crebras excursiones eliciebatur: & sic prope
quotidianis pugnis insidias ponunt, & tripartito
signa distribuunt. Erant parati, qui naves incen-

derent, incensisque qui subsidium repeterent. Ii sic dispositi erant, ut a nullo conspecti omnium ad pugnam contenderent. Ita cum ex castello Didius ad propellendum processisset cum copiis, signum a Lusitanis tollitur, naves incenduntur, simulque, qui in castello ad pugnam processerant, eodem signo fugientes latrones dum persequuntur; a tergo insidiae clamore sublato circumveniunt. Didius magna cum virtute cum compluribus interficitur: nonnulli ea pugna scaphas, quae ad litus fuerant, occupant: item complures nando ad naves, quae in salo fuerunt, se recipiunt: ancoris sublatis, pelagus remis petere coeperunt. Quae res eorum vitae subsidio fuit. Lusitani praeda potiuntur. Caesar Ga-
41 dibus rursus ad Hispalim recurrit. Fabius Maximus, quem ipse ad Mundam praesidium oppugnandum reliquerat operibus assiduis, hostesque circum sese interclusi, inter se decernere, facta caede bene magna, * * eruptionem faciunt. Nostri ad oppidum recuperandum occasionem non praetermittunt, & reliquos vivos capiunt, XIV millia, ac deinde Ursaonem proficiscuntur: quod oppidum magna munitione continebatur, sic, ut ipse locus non solum opere, sed etiam natura editus, ab oppugnando hostem averteret. Huc accedebat, ut aqua, praeterquam in ipso oppido Munda, circumcirca nusquam reperiretur propius millia passuum VIII. Quae res magno erat adiumento oppidanis. Tum praeterea accedebat, ut agger materiesque, unde solitae

ſunt turres agi, propius millia paſſuum VI non reperiebantur. Ac Pompeius, ut oppidi oppugnationem tutiorem efficeret, omnem materiem circum oppidum ſuccifam intro congeſſit. Ita neceſſario deducebantur noſtri, ut a Munda, quam proxime ceperant, materiem illo deportarent. Dum haec ad Mundam geruntur & Urſaonem, 42 Caeſar, cum a Gadibus ad Hiſpalim ſe recepiſſet, inſequenti die, concione advocata commemorat: *Initio quaeſturae ſuae eam provinciam ex omnibus provinciis peculiarem ſibi conſtituiſſe, & quae potuiſſet eo tempore, beneficia largitum eſſe. Inſequenti praetura, ampliato honore, vectigalia, quae Metellus impoſuiſſet, a ſenatu petiſſe, & eis pecuniis provinciam liberaſſe: ſimulque, patrocinio ſuſcepto, multis legationibus ab ſe in ſenatum inductis, ſimul publicas privataſque cauſas, multorum inimicitiis ſuſceptis, defendiſſe: ſuo item in conſulatu abſentem, quae potuiſſet, commoda provinciae tribuiſſe: eorum omnium commodorum eſſe & immemores, & ingratos in ſe & in populum Romanum, hoc bello & in praeterito tempore cognoſſe. Vos, iure gentium & civium Romanorum inſtitutis cognitis, more barbarorum, populi Romani magiſtratibus ſacroſanctis manus ſemel & ſaepius attuliſtis; & luce clara Caſſium in medio foro nefarie interficere voluiſtis. Vos ita pacem ſemper odiſtis, ut nullo tempore legiones deſitae populi Romani in hac provincia haberi. Apud vos beneficia pro maleficiis, maleficia pro beneficiis habentur. Ita neque in otio concordiam, neque in bello virtutem ullo tempore reti-*

*nere potuiſtis. Privatus ex fuga Cn. Pompeius adoleſcens a vobis receptus, faſces imperiumque ſibi arripuit: multis interfectis civibus, auxilia contra populum Romanum comparavit: agros provinciamque veſtro impulſu depopulavit. In quo vos victores exiſtimabatis? An, me deleto, non animadvertebatis, decem habere legiones populum Romanum, quae non ſolum vobis obſiſtere, ſed etiam coelum diruere poſſent? quarum laudibus & virtute * * **

Deſunt reliqua.

C. IULII CAESARIS
FRAGMENTA.

C. IULII CAESARIS FRAGMENTA.

Ex libris Epistolarum ad M. T. Ciceronem.

Caesar Imp. S. D. Ciceroni Imp.

CUM Furnium nostrum tantum vidissem, neque loqui, neque audire meo commodo potuissem; properarem, atque essem in itinere, praemissis iam legionibus; praeterire tamen non potui, quin & scriberem ad te, & illum mitterem, gratiasque agerem: etsi hoc & feci saepe, & saepius mihi facturus videor; ita de me mereris. In primis a te peto, quoniam confido me celeriter ad urbem venturum, ut te ibi videam, ut tuo consilio, gratia, dignitate, ope omnium rerum uti possim. Ad propositum revertar: festinationi meae, brevitatique literarum ignosces. Reliqua ex Furnio cognosces. Vale. *Ex Cic. lib. IX. ad Attic. Ep. 6.*

Caesar Imp. Ciceroni Imp, S. D.

Recte auguraris de me, (bene enim tibi cognitus sum) nihil a me abesse longius crudelitate. Atque ego cum ex ipsa re magnam capio voluptatem; tum, meum factum probari abs te, triumpho, gaudeo. Neque illud me movet, quod ii, qui a me dimissi sunt, discessisse dicuntur, ut mihi rursus bellum inferrent: nihil enim malo, quam & me mei similem esse, & illos sui. Tu velim mihi ad urbem praesto sis, ut tuis consiliis atque opibus, ut consuevi, in omnibus rebus utar. Dolabella tuo nihil

scito mihi esse iucundius. Hanc adeo habeo gratiam illi; neque enim aliter facere poterit: tanta eius humanitas, is sensus, ea in me est benevolentia. *Ex Cic. lib. IX. ad Attic. Ep. 16. Reperitur etiam apud Iul. Celsum pag. 187. 188. edit. Lond.*

Caesar Imp. Ciceroni Imp. S. D.

Etsi te nihil temere, nihil imprudenter facturum iudicaram; tamen permotus hominum fama, scribendum ad te existimavi, & pro nostra benevolentia petendum, ne quo progredereris, proclinata iam re, quo, integra etiam, progrediendum tibi non existimasses. Namque & amicitiae graviorem iniuriam feceris; & tibi minus commode consulueris, si non fortunae obsecutus videbere; (omnia enim secundissima nobis, adversissima illis accidisse videntur:) nec causam secutus, (eadem enim tum fuit, cum ab eorum consiliis abesse iudicasti,) sed meum aliquod factum condemnavisse: quo mihi gravius abs te nihil accidere potest. Quod ne facias, pro iure nostrae amicitiae a te peto. Postremo, quid viro bono & quieto, & bono civi magis convenit, quam abesse a civilibus controversiis? quod nonnulli cum probarent, periculi caussa sequi non potuerunt. Tu, explorato & vitae meae testimonio, & amicitiae iudicio, neque tutius, neque honestius reperies quidquam, quam ab omni contentione abesse. XVI Kal. Mai. ex itinere. *Ex Cic. lib. X. ad Attic. Ep. 8.*

M. Orfium, quem mihi commendas, vel regem Galliae faciam, vel hunc Leptae delega. Si vis tu, ad me alium mitte, quem ornem. *Ex Cic. lib. VII. ad Fam. Epist. 5. ad Caes.*

Neque pro cauto ac diligente se castris continuit. *Ex Charis. lib. I. Inst. Gramm. col. 101. ed. Putsch.*

Quod quaeris, quid Caesar ad me scripserit? quod saepe: gratissimum sibi esse, quod quierim: oratque in eo ut perseverem. *Ex Cic. lib. VIII. ad Attic. Ep. 11.*

De tribunatu quod scribis, ego vero nominatim pe-

tivi Curtio, & mihi Caesar nominatim Curtio paratum esse rescripsit. *Ex Cic. III. ad Quintum fratrem, Ep. 1.*

Quod quidem propemodum videor ex Caesaris literis, ipsius voluntate facere posse; qui negat neque honestius, neque tutius mihi quidquam esse, quam ob omni contentione abesse. *Ex Cic. lib. X. ad Attic. Ep. 9.*

Caesar mihi ignoscit per literas, quod non venerim; seseque in optimam partem id accipere dicit. Facile patior quod scribit, secum Tullium & Servium questos esse, quia non idem sibi, quod mihi, remisisset. - - sed tamen exemplum misi ad te Caesaris literarum. *Ex Cic. lib. X. ad Attic. Ep. 3.*

Sextius apud me fuit, & Theopompus pridie: venisse a Caesare narrabat literas; hoc scribere, sibi certum esse Romae manere; causamque eam adscribere, quae erat in epistola nostra, ne se absente leges suae negligerentur, sicut esset neglecta sumtuaria. *Ex Cic. XIII. ad Attic. Ep. 7.*

Sed heus tu, celari videor a te. Quomodonam, mi frater, de nostris versibus Caesar? Nam primum librum se legisse scripsit ad me ante: & prima sic, ut neget, se ne Graeca quidem meliora legisse. Reliqua ad quendam locum ῥαθυμότερα: hoc enim utitur verbo &c. *Ex Cic. lib. II. ad Quintum fratrem, Epist. ult.*

Ex Britannia Caesar ad me Kal. Sept. dedit literas; quas ego accepi a. d. IV. Kal. Octob. satis commodas de Britannicis rebus: quibus, ne admirer, quod a te nullas acceperim, scribit, se sine te fuisse, cum ad mare accesserit, &c. *Ex Cic. lib. III. ad Quintum fratrem, Ep. 1. extrema.*

Cum hanc iam epistolam complicarem, tabellarii a vobis venerunt a. d. XI. Kal. Sept. vicesimo die. O me sollicitum! quantum ego dolui in Caesaris suavissimis literis! sed quo erant suaviores, eo maiorem dolorem illius ille casus afferebat. *Ex Cic. lib. III. ad Quintum fratrem, Ep. 1.*

Ex Epistolis ad C. Oppium & Balbum Cornelium.

Caesar Oppio & Cornelio S.

Gaudeo mehercule, vos significare literis, quam valde

probetis ea, quae apud Corfinium sunt gesta. Consilio vestro utar libenter, & hoc libentius, quod mea sponte facere constitueram, ut quam lenissimum me praeberem, & Pompeium darem operam ut reconciliarem. Tentemus hoc modo, si possumus, omnium voluntates recuperare, & diuturna victoria uti; quoniam reliqui crudelitate odium effugere non potuerunt, neque victoriam diutius tenere, praeter unum L. Sullam, quem imitaturus non sum. Haec nova sit ratio vincendi, ut misericordia & liberalitate nos muniamus. Id quemadmodum fieri possit, nonnulla mihi in mentem veniunt, & multa reperiri possunt. De his rebus rogo vos, ut cogitationem suscipiatis. Cn. Magium, Pompeii praefectum, deprehendi. Scilicet meo instituto usus sum, & eum statim missum feci. Iam duo praefecti fabrûm Pompeii in meam potestatem venerunt, & a me missi sunt. Si volent grati esse, debebunt Pompeium hortari, ut malit mihi esse amicus, quam his, qui & illi & mihi semper fuerunt inimicissimi: quorum artificiis effectum est, ut respublica in hunc statum perveniret. *Ex Cic. lib. IX. ad Attic. Ep. 6.*

Caesar Oppio & Cornelio S.

A. d. VII. Id. Mart. Brundisium veni: ad murum castra posui. Pompeius est Brundisii. Misit ad me Cn. Magium de pace. Quae visa sunt, respondi. Hoc vos statim scire volui. Cum in spem venero, de compositione aliquid me conficere, statim vos certiores faciam. *Ex Cic. lib. IX. ad Att. Ep. 13.*

De Caesare fugerat me ad te scribere. Video enim, quas tu literas exspectaris. Sed ille scripsit ad Balbum, fasciculum illum epistolarum, in quo fuerat & mea, & Balbi, totum sibi aqua madidum redditum esse; ut ne illud quidem sciat, meam fuisse aliquam epistolam. Sed ex Balbi epistola pauca verba intellexerat, ad quae rescripsit his verbis: *De Cicerone video te quiddam scripsisse, quod ego non intellexi; quantum autem coniectura consequebar, id erat huiusmodi, ut magis optandum quam sperandum putarem.* Ita-

que postea misi ad Caesarem eodem illo exemplo literas. Iocum autem illius de sua egestate ne sis aspernatus &c. *Ex Cic. lib. II. ad Quintum fratrem, Ep. 12.*

Libri sunt epistolarum C. Caesaris ad C. Oppium, & Balbum Cornelium, qui res eius absentis curabant. In his epistolis quibusdam in locis inveniuntur literae singulariae, sine coagmentis syllabarum, quas tu putes positas incondite. Nam verba ex his literis confici nulla possunt. Erat autem conventum inter eos clandestinum, de commutando situ literarum, ut in scripto quidem alia aliae locum & nomen teneret; sed in legendo locus cuique suus & potestas restitueretur. - - Est adeo Probi Grammatici commentarius satis curiose factus, de occulta literarum significatione epistolarum C. Caesaris scriptarum. *Ex A. Gellii lib. XVII. cap. 9.*

Ex libro Epistolarum ad Q. Pedium.

Caesar Q. Pedio S.

Pompeius se oppido tenet: nos ad portas castra habemus. Conamur opus magnum, & multorum dierum, propter altitudinem maris. Sed tamen nihil est, quod potius faciamus. Ab utroque portus cornu moles iacimus, ut aut illum quamprimum traiicere, quod habet Brundisii copiarum, cogamus, aut exitu prohibeamus. *Ex Cic. ad Attic. lib. IX. Ep. 14.*

Ex epistola ad Pisonem.

Locellum tibi signatum remisi. *Ex Char. lib. I. col. 60.*

Ex libro epistolarum ad Antonium.

Nam ad me misit Antonius exemplum Caesaris ad se literarum, in quibus erat: se audivisse, Catonem & L. Metellum in Italiam venisse, Romae ut essent palam: id sibi non placere; ne qui motus ex eo fierent; prohiberique omnes Italia, nisi quorum ipse causam cognovisset: deque eo vehementius erat scriptum. *Ex Cic. ad Attic. lib. XI. Ep. 7.*

Ex libro Epistolarum ad Servilium.

P. Servilius pater ex literis, quas sibi a Caesare missas esse dicebat, significat valde te sibi gratum fecisse, quod de sua voluntate erga Caesarem humanissime diligentissimeque locutus esses. *Ex Cic. lib. III. ad Q. fratrem, Ep. 1.*

Ex Epistola ad regem Deiotarum.

Non dubito, quin tuis (*Caesarem alloquitur*) literis, quarum exemplum legi, quas ad eum (*Deiotarum*) Tarracone huic Blesamio dedisti, se magis etiam erexerit, ab omnique sollicitudine abstraxerit. Iubes enim eum *bene sperare & bono esse animo;* quod scio, te non frustra scribere solere. *Apud Cic. pro Deiotaro c. 14.*

Epistola ad Amantium.

C. Iulius Caesar Amantio S. D.

Veni, vidi, vici. Vale. *Ex Ponto.*

Ex incertis Epistolis.

Πομπήϊος — *ἐκέλευε τοῖς πεζοῖς μήτ' ἐπεκθεῖν ἔτι, μήτ' ἐκτρέχειν ἐκ τῆς φάλαγγος, μήδ' ἀκοντίζειν, ἀλλ' ἐν προβολῇ διαστάντας ἀμύνεσθαι διὰ χειρὸς τοῖς δόρασι τοὺς ἐπιόντας. καὶ τόδε τινὲς αὐτοῦ στρατήγημα ἐπαινοῦσιν, ὡς ἄριστον ἐν περικυκλώσει, ὁ δὲ* ΚΑΙΣΑΡ ΕΝ ΤΑΙΣ ΕΠΙΣΤΟΛΑΙΣ *καταμέμφεται. τάς τε γὰρ πληγὰς ὑπὸ τῆς βολῆς εὐτονωτέρας γίγνεσθαι, ἑστῶτας δ' ἀποψύχεσθαί τε, καὶ τοῖς ἐπιθέουσιν εὐβλήτους δι' ἀτρεμίαν, οἷα σκοπούς, εἶναι. Ex Appiani lib. II. B. C. p. 477. ed. Steph.*

Quam (*Britanniam*) Caesar, ille auctor vestri nominis, cum Romanorum primus intrasset, alium se orbem terrarum scripsit reperisse, tantae magnitudinis arbitratus, ut non circumfusa Oceano, sed complexa ipsum Oceanum videretur. *Ex Eumenii Paneg. IV. c. 11, 2.*

De C. Iulii Caesaris epistolis testimonia.

Epistolae quoque eius ad Senatum exstant: quas primus videtur ad paginas & formam memorialis libelli convertisse; cum antea consules & duces non nisi transversa charta mitterent scriptas. Exstant & ad Ciceronem;

item ad Familiares domesticis de rebus: in quibus si qua occultius perferenda erant, per notas scripsit, id est, sic structo literarum ordine, ut nullum verbum effici posset. Quae si quis investigare & persequi vellet, quartam elementorum literam, id est, D pro A, & perinde reliquas commutet. *Ex Suet. in Caes. c. 56.*

Scribere, & legere simul, dictare & audire solitum accepimus: epistolas vero tantarum rerum quaternas pariter librariis dictare, aut si nihil aliud ageret, septenas. *Ex Plin. H. N. lib. VII. c. 25.*

Ἐν ἐκείνῃ δὲ τῇ στρατείᾳ προσεξήσκησεν ἱππαζόμενος τὰς ἐπιστολὰς ὑπαγορεύειν, καὶ δυσὶν ὁμοῦ γράφουσιν ἐξαρκεῖν· ὡς δὲ Ὄππιός φησι, καὶ πλείοσιν. λέγεται δὲ καὶ τὸ διὰ γραμμάτων τοῖς φίλοις ὁμιλεῖν, Καίσαρα πρῶτον μηχανήσασθαι. Ex Plut. in Caes. pag. 716. ed. Francof.

Ex oratione in funere Iuliae.

Quaestor Iuliam amitam uxoremque Corneliam defunctas laudavit e more pro rostris; sed in amitae quidem laudatione, de eius ac patris sui utraque origine sic refert: *Amitae meae Iuliae maternum genus ab regibus ortum, paternum cum Diis immortalibus coniunctum est; nam ab Anco Marcio sunt Marcii Reges, quo nomine fuit mater; a Venere Iulii, cuius gentis familia est nostra. Est ergo in genere & sanctitas regum, qui plurimum inter homines pollent, & caerimonia Deorum, quorum ipsi in potestate sunt reges. Ex Suetonii Caes. cap. 6.*

Τῆς Μαρίου γυναικὸς ἀποθανούσης, ἀδελφιδοῦς ὢν αὐτῆς, ἐγκώμιόν τε λαμπρὸν ἐν ἀγορᾷ διῆλθεν, καὶ περὶ τὴν ἐκφορὰν ἐτόλμησεν εἰκόνας Μαρίου προθέσθαι. Ex Plut. in Caes. pag. 709.

Ex Oratione pro Bithynis.

C. Caesar Pont. Max. in oratione, quam pro Bithynis dixit, hoc principio usus est: Vel pro hospitio regis Nicomedis, vel pro horum necessitate, quorum res agitur, refugere hoc munus, M. Vinici, non potui: nam neque

hominum morte memoria deleri debet, quin a proximis retineatur; neque clientes sine summa infamia deseri possunt: quibus etiam a propinquis nostris opem ferre instituimus. *Ex A. Gellii lib. V. c. 13.*

Quid ergo? syngraphae non sunt; sed res aliena est. *Ex Iulio Rufiniano de Figuris.*

Ex Oratione pro Lege Plautia.

Reperi tamen in oratione C. Caesaris, qua Plautiam rogationem suasit, *necessitatem* dictam pro *necessitudine*, id est, iure affinitatis. Verba haec sunt: *Equidem mihi videor pro nostra necessitate, non labore, non opera, non industria defuisse. Ex A. Gell. lib. XIII. c. 3. & Nonio in voce* Necessitas.

Ex Oratione in Cn. Dolabellam.

Caesar in Dolabellam Actionis III. *Ibi isti, quorum in aedibus fanisque posita, & honori erant, & ornatu.* In libris quoque Analogicis omnia istiusmodi sine *i* litera dicenda censet. *Ex A. Gell. lib. IV. c. 16.*

Nono decimo aetatis anno L. Crassus C. Carbonem, uno & vicesimo Caesar Dolabellam, altero & vicesimo Asinius Pollio C. Catonem, non multo aetate antecedens Calvus Vatinium, iis orationibus insecuti sunt, quas hodieque cum admiratione legimus. *Ex Dialogo de Oratoribus, c. 34.*

Ceterum composita seditione civili, Cornelium Dolabellam consularem & triumphalem virum repetundarum postulavit, absolutoque Rhodum secedere statuit. *Ex Suet. Caes. c. 5.*

Divus quoque Iulius, quam coelestis numinis, tam etiam humani ingenii perfectissimum columen, vim facundiae propriae expressit, dicendo in accusatione Cn. Dolabellae, quem reum egit, extorqueri sibi causam optimam L. Cottae patrocinio. *Ex Val. Max. lib. VIII. c. 9.*

C. Caesar Cn. Dolabellam accusavit, nec damnavit. *Ex Pediano in orat. pro Marco Scauro.*

Significat & Caesarem, item adolescentem, in Dola-

bella reo ex Sicilia, qui quidem damnatus est, quantum oportuit per Hortensium, &c. *Ex Pediano in Divin.*

Ἐπανελθὼν δὲ εἰς Ῥώμην, Δολαβέλλαν ἔκρινε κακώσεως ἐπαρχίας, καὶ πολλαὶ ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος τῶν πόλεων μαρτυρίας αὐτῷ παρέσχον. ὁ μὲν οὖν Δολαβέλλας ἀπέφυγε τὴν δίκην. *Ex Plut. in Caes. pag. 708.*

Ex Oratione ad Milites.

Fama vero hostilium copiarum perterritos, non negando minuendove, sed insuper amplificando, ementiendoque confirmabat. Itaque cum exspectatio adventus Iubae terribilis esset, convocatis ad concionem militibus, *Scitote*, inquit, *paucissimis his diebus regem affuturum cum x legionibus, equitum xxx, levis armaturae c millibus, elephantisque ccc: proinde desinant quidam quaerere ultra, aut opinari; mihique, qui compertum habeo, credant: aut quidem vetustissima nave impositos quocunque vento in quascunque terras iubebo avehi. Ex Suet. Caes. c. 66.*

Frustro, ait C. Caesar apud milites de incommodis eorum: *Non frustrabo vos, milites. Ex Diomedis lib. I. col. 395.*

Ex Oratione pro Decio Samnite.

Nisi forte quisquam aut Caesaris pro Decio Samnite, aut Bruti pro Deiotaro rege, ceterosque eiusdem lentitudinis ac teporis libros legit, &c. *Ex Auctore Dial. de Orator. c. 21.*

Ex Oratione pro Sextilio.

Quo enim nimbo, qua procella verborum, impium Sextilii caput obrui meretur? quod C. Caesarem, a quo cum studiose, tum etiam feliciter gravissimi criminis reus defensus fuerat, &c. *Ex Val. Max. lib. III. c. 5.*

Ex Oratione de Coniuratis.

Catonem primum sententiam putat de animadversione dixisse, quam omnes ante dixerant praeter Caesarem: & cum ipsius Caesaris tam severa fuerit, qui tum praetorio loco dixerit, &c. *Ex Cic. ad Attic. lib. XII. Ep. 21.*

Sed Caesar, ubi ad eum perventum est, rogatus sententiam a consule, huiuscemodi verba locutus est: *Omnes homines*, &c. *Ex Sallust. Bell. Catil. c. 15. ubi vide reliqua.*

Ὁ δὲ Καῖσαρ ἀναστὰς, λόγον διῆλθεν πεφροντισμένον, ὡς ἀποκτεῖναι μὲν ἀκρίτους ἄνδρας ἀξιώματι καὶ γένει λαμπροὺς, οὐ δοκεῖ πάτριον οὐδὲ δίκαιον εἶναι, μὴ μετὰ τῆς ἐσχάτης ἀνάγκης. εἰ δὲ φρουροῖντο δεθέντες ἐν πόλεσι τῆς Ἰταλίας, ἃς ἂν αὐτὸς ἕληται Κικέρων, μέχρι οὗ καταπολεμηθῇ Κατιλίνας, ὕστερον ἐν εἰρήνῃ καὶ καθ' ἡσυχίαν περὶ ἑκάστου τῇ βουλῇ γνῶναι πράξει. οὕτω δὲ τῆς γνώμης φιλανθρώπου φανείσης, καὶ τοῦ λόγου δυνατῶς ἐπ' αὐτῇ ῥηθέντος, οὐ μόνον οἱ μετὰ τοῦτον ἀνιστάμενοι προσετίθεντο, πολλοὶ δὲ καὶ τῶν πρὸ αὐτοῦ τὰς εἰρημένας γνώμας ἀπειπάμενοι, πρὸς τὴν ἐκείνου κατέστησαν, ἕως ἐπὶ Κάτωνα τὸ πρᾶγμα καὶ Κάτουλον περιῆλθεν. *Ex Plut. in Caes. p. 710.*

Ex Oratione in * * *

Sic fac existimes: post has miserias, id est, postquam armis disceptari coeptum est de iure publico, nihil esse actum aliud cum dignitate. Nam & ipse Caesar, accusata acerbitate Marcelli, (sic enim appellabat) laudataque honorificentissime & aequitate tua & prudentia, repente praeter spem dixit, *se senatui roganti de Marcello, ne hominis quidem causa negaturum. Ex Cic. lib. IV. ad Fam. Ep. 4.*

Ex Oratione in funere Corneliae.

Quaestor Iuliam amitam, uxoremque Corneliam, defunctas laudavit e more pro rostris. *Ex Suet. in Caes. c. 6.*

Τὸ μὴν οὖν ἐπὶ γυναιξὶ πρεσβυτέραις λόγους ἐπιταφίους διεξιέναι πάτριον ἦν Ῥωμαίοις· νέαις δ' οὐκ ὂν ἐν ἔθει, πρῶτος εἶπεν Καῖσαρ ἐπὶ τῆς ἑαυτοῦ γυναικὸς ἀποθανούσης. *Ex Plut. in Caes. pag. 709.*

De C. Iulii Caesaris Orationibus testimonia.

Tum Brutus: Orationes quidem eius mihi vehementer probantur; complures autem legi, &c. *Ex Cic. in Bruto c. 75.*

Orationes aliquas reliquit, inter quas temere quaedam feruntur; ut *pro Q. Metello*, quam non immerito Augustus existimat magis ab actuariis exceptam, male subsequentibus verba dicentis, quam ab ipso editam: nam in quibusdam exemplaribus invenio ne inscriptam quidem *pro Metello*, sed, *quam scripsit Metello*, cum ex persona Caesaris sermo sit, Metellum, seque adversus communium obtrectatorum criminationes purgantis. Apud milites quoque in Hispania idem Augustus orationem esse vix ipsius putat: quae tamen duplex fertur; una, quasi priore habita proelio; altera, posteriore, quo Asinius Pollio ne tempus quidem concionandi habuisse eum dicit, subita hostium incursione. *Ex Sueton. in Caes. c. 55.*

Ex libris in Catonem.

Reliquit & de Analogia duos libros, & Anticatones totidem. *Suet. in Caes. c. 56.*

Ex libro I.

Caesar in Anticatone priore: *Uno enim excepto, quem aliusmodi, atque omnis, natura finxit, suos quisque habet caros. Priscianus lib. VI. & lib. VII. & lib. XIII.*

Incerta ex iisdem.

Erant officia antelucana, in quae incidere impune ne Catoni quidem licuit; quem tamen C. Caesar ita reprehendit, ut laudet. Describit enim eos, quibus obvius fuerit, cum caput ebrii retexissent, erubuisse; deinde adiicit: *Putares non ab illis Catonem, sed illos a Catone deprehensos.* Potuitne plus auctoritatis tribui Catoni, quam si ebrius tam venerabilis erat? Nostrae tamen coenae ut apparatus & impendii, sic temporis modus constet. Neque enim ii sumus, quos vituperare ne inimici quidem possunt, nisi ut simul laudent. *Ex Plin. lib. III. Epist. 12.*

C. etiam Caesar, gravis auctor linguae Latinae, in Anticatone: *Unius*, inquit, *arrogantiae, superbiaeque, dominatuque. Ex A. Gell. lib. IV. c. 16.*

De C. Iulii Caesaris in Catonem Scriptis testimonia.

Qualis futura sit Caesaris vituperatio contra laudationem meam, perspexi ex eo libro, quem Hirtius ad me misit, in quo colligit vitia Catonis, sed cum maximis laudibus meis. Itaque misi librum ad Muscam, ut tuis librariis daret: volo enim eum divulgari. *Ex Cic. ad Attic. lib. XII. Ep.* 40.

Hirtii epistolam si legeris, quae mihi quasi προπλασμα videtur eius vituperationis, quam Caesar scripsit de Catone. *Ex lib. XII. ad Attic. Ep.* 41.

Cum mihi Balbus nuper in Lanuvino dixisset, se & Oppium scripsisse ad Caesarem, me legisse libros contra Catonem, & vehementer probasse. *Ex Cic. lib. XIII. ad Attic. Ep.* 50.

Quibus omnibus generibus usus est nimis impudenter Caesar contra Catonem meum. *Ex Cic. Topic. c.* 25.

M. Ciceronis libro, quo Catonem coelo aequavit, quid aliud dictator Caesar, quam rescripta oratione, velut apud iudices respondit? *Ex Taciti lib. IV. Annal. c.* 34.

Hisque usum C. Caesarem in vituperando Catone notaverit Cicero. *Ex Quintil. lib. III. c.* 7.

Ut Catonem Tullius laudans; & duobus voluminibus Caesar accusans. *Ex Marcian. Capell. lib. V.*

Maiorem, quam sunt duo Caesaris Anticatones. *Ex Iuven. Sat. VI. vers.* 338.

Πυθόμενος δὲ ὡς ἑαυτὸν διηργάσαιτο, δῆλος μὲν ἦν δηχθεὶς, ἐφ' ᾧ δὲ, ἄδηλον. εἶπε δ' οὖν, ὦ Κάτων, φθονῶ σοι τοῦ θανάτου, καὶ γὰρ σύ μοι τῆς σωτηρίας ἐφθόνησας. ὁ μὲν οὖν μετὰ ταῦτα γραφεὶς ὑπ' αὐτοῦ πρὸς Κάτωνα τεθνεῶτα λόγος, οὐ δοκεῖ πρᾴως ἔχοντος, οὐδὲ εὐδιαλλάκτως σημεῖον εἶναι· πῶς γὰρ ἂν ἐφείσατο ζῶντος, εἰς ἀναίσθητον ἐγχέας ὀργὴν τοσαύτην; *Paulo post:* Τεκμαίρονται καὶ τὸν λόγον ἐκεῖνον οὐκ ἐξ ἀπεχθείας, ἀλλὰ φιλοτιμίας πολιτικῆς συντετάχθαι διὰ τοιαύτην αἰτίαν. ἔγραψε Κικέρων ἐγκώμιον Κάτωνος, ὄνομα τῷ λόγῳ θέμενος Κάτωνα· καὶ πολ-

λοῖς ὁ λόγος ἦν διὰ σπουδῆς, ὡς εἰκὸς, ὑπὸ τοῦ δεινοτάτου τῶν ῥητόρων εἰς τὴν καλλίστην πεποιημένος ὑπόθεσιν. τοῦτο ἠνία Καίσαρα, κατηγορίαν αὐτοῦ νομίζοντα τὸν τοῦ τεθνεῶτος δι' αὐτὸν ἔπαινον· ἔγραψεν οὖν πολλάς τινας κατὰ τοῦ Κάτωνος αἰτίας συναγαγών· τὸ δὲ βιβλίον Ἀντικάτων ἐπιγέγραπται, καὶ σπουδαστὰς ἔχει τῶν λόγων ἑκάτερος διὰ Καίσαρα καὶ Κάτωνα πολλούς. *Ex Plut. in Caes. p. 733.*

Αὐτὸς δ' οὖν ὕστερον, ἐν τῇ πρὸς Κικέρωνα περὶ Κάτωνος ἀντιγραφῇ παραιτεῖται, μὴ στρατιωτικοῦ λόγον ἀνδρὸς ἀντεξετάζειν πρὸς δεινότητα ῥήτορος εὐφυοῦς, καὶ σχολὴν ἐπὶ τοῦτο πολλὴν ἄγοντος. *Ex Plut. in Caes. p. 708.*

Ἐκ δὲ τούτου διετέλει τιμῶν καὶ φιλοφρονούμενος, ὥστε καὶ γράψαντι λόγον ἐγκώμιον Κάτωνος, ἀντιγράφων τόν τε λόγον αὐτοῦ καὶ τὸν βίον, ὡς μάλιστα τῷ Περικλέους ἐοικότα καὶ Θηραμένους ἐπαινεῖν. ὁ μὲν οὖν Κικέρωνος λόγος Κάτων, ὁ δὲ Καίσαρος, Ἀντικάτων ἐπιγέγραπται. *Ex Plut. in Cic. p. 880.*

Κικέρωνος δὲ ποιήσαντος ἐγκώμιον εἰς αὐτὸν (Κάτωνα) καὶ ἐπιγράψαντος ΚΑΤΩΝ, ἀντέγραψε κατηγορίαν ὁ Καῖσαρ, καὶ ἐπέγραψεν ΑΝΤΙΚΑΤΩΝ. *Ex Appiani lib. II.*

Οὕτω γὰρ ἀνατεθαυμάκει, ὥστε τοῦ Κικέρωνος ἐγκώμιον μετὰ ταῦτα αὐτοῦ (Κάτωνος) γραψάντος, ἀγανακτῆσαι μὲν μηδὲν, καίπερ καὶ ἐκείνου οἱ προσπολεμήσαντος, βιβλίον δέ τι γράψαι, ὃ καὶ ΑΝΤΙΚΑΤΩΝ ἐκάλεσεν. *Ex Dionis Cassii lib. XLIII.*

Ex Libris de Analogia ad M. T. Ciceronem.

Reliquit & de Analogia duos lib[illegible]s, &c. *Ex Suet. in Caes. c. 56.*

Ex Lib. I.

Quin etiam in maximis occupationibus cum ad te ipsum (inquit, in me intuens) de ratione Latine loquendi accuratissime scripserit; primoque in libro dixerit, verborum delectum originem esse eloquentiae; tribueritque, mi Brute, huic nostro, qui me de illo maluit, quam se

dicere, laudem singularem: nam scripsit his verbis, cum hunc nomine esset affatus: *Ac, si cogitata praeclare eloqui ut possent, nonnulli studio & usu laboraverunt, cuius te paene principem copiae atque inventorem, bene de nomine ac dignitate populi Romani meritum esse existimare debemus: hunc facilem & quotidianum novisse sermonem, num pro relicto est habendum?* Tum Brutus, Amice, hercule, inquit, & magnifice te laudatum puto, quem non solum principem atque inventorem copiae dixerit, quae erat magna laus, sed etiam bene meritum de populi Romani nomine & dignitate. *Ex Cic. in Bruto c. 72.*

C. Caesar ille perpetuus dictator, Cn. Pompeii socer, a quo familia & appellatio Caesarum deinceps propagata est, vir ingenii praecellentis, sermonis praeter alios suae aetatis castissimi, in libris, quos ad M. Ciceronem de Analogia scripsit, *Harenas* vitiose dici existimabat, quod *Harena* nunquam multitudinis numero appellanda sit, sicuti neque *Coelum*, neque *Triticum*; contra autem *Quadrigas*, etiamsi currus unus equorum quatuor iunctorum unum sit, plurativo semper numero dicendas putat, sicut *Arma* & *Moenia*, & *Comitia*, & *Inimicitias*, &c. *Paulo post:* Tunc prolato libro de Analogia primo, verba haec ex eo pauca memoriae mandavi: nam quum praedixisset, neque *Coelum*, *Triticumve*, neque *Harenam* multitudinis significationem pati: *Num tu*, inquit, *harum rerum natura accidere arbitraris, quod unam Terram, & plures Terras, & Urbem, & Urbes, & Imperium, & Imperia dicamus? neque* Quadrigas *in unam nominis figuram redigere, neque* Harenam *in multitudinis appellationem convertere possimus? Ex A. Gell. lib. XIX. c. 8.*

Atque id quod a C. Caesare excellentis ingenii ac providentiae (*ita A. Gellius; Macrobius* prudentiae) viro in primo de Analogia libro scriptum est, habe semper in memoria atque in pectore, *ut tanquam scopulum, sic fugias inauditum atque insolens verbum. Ex A. Gell. lib. I. c. 10. & Macrob. lib. I. Saturn. c. 5.*

Ex Lib. II.

C. Caesar in libro de Analogia secundo, *huius die* & *huius specie* dicendum putat. *Ex A. Gell. lib. IX. c. 14.*

Panium Caesar de Analogia libro secundo dici debere ait, sed Verrius contra: nam *i* detracta *Panum* ait dici debere. *Ex Charis. lib. I.*

Caesar de Analogia secundo: *Fagos*, *Populos*, *Ulmos*. *Ex Charis. lib. I.*

Caesar de Analogia secundo, *Turbonem* non *Turbinem* etiam in tempestate dici debere ait, ut *Cato Catonis*, non ut *homo hominis*. *Ex Charis. lib. I.*

Lacer an Laceris, &c. Caesar de Analogia secundo, nec non Valgius de Rebus per epistolam quaesitis. *Ex Charis. lib. I.*

Is homo, *Idem* compositum facit, nisi quia Caesar libro secundo (*de Analogia videlicet*) singulariter *Idem*, pluraliter *Iidem* dicendum affirmat. Sed consuetudo hoc non servat. *Ex Charis. lib. I.*

Ex iisdem, non distincto libro.

C. Caesar, gravis auctor linguae Latinae, in libris Analogicis omnia istiusmodi (*puta Senatu*, *Victu*, *Aspectu*, &c.) sine *i* litera dicenda censet. *Ex Gell. lib. IV. c. 16.*

Hic & haec Samnis, *huius Samnitis*. Sic Caesar de Analogia. *Ex Prisc. lib. VI. col. 707.*

Partum. Caesar de Analogicis, *harum partum*. *Ex Charis. lib. I.*

Ex iisdem, uti verosimile est, non adscripto tamen ubi laudantur libro.

Mihi autem placet Latinam rationem sequi, quousque patitur decor. Neque enim iam *Calypsonem* dixerim, ut *Iunonem*: quamquam secutus antiquos C. Caesar utitur hac ratione declinandi. *Quintil. lib. V. c. 5.*

M. Tullius & C. Caesar *mordeo memordi*; *pungo pepugi*; *spondeo spepondi* dixerunt. *A. Gell. lib. VII. c. 9.*

C. Caesar ait, *L* litera nominativo singulari neutro fi-

nita nomina eandem definitionem capere, quam capiant *E* litera terminata. *Huic animali*, & *ab hoc animali; huic puteali*, & *ab hoc puteali*. *Charis. lib. I.*

Apluſtre. Omnium nominum, quae ſunt neutri generis & in *E* terminantur, ait Plinius, Caeſarem ſciſſe eosdem eſſe ablativos, quales ſunt dativi ſingulares. *Chariſ. lib. I.*

AR literis nomina neutralia terminata, ait Caeſar, quod dativo & ablativo pari iure funguntur, ut idem Plinius ſcribit. *Chariſ. lib. I.*

Iubar. Plinius ait inter cetera etiam iſtud Caeſarem dediſſe praeceptum, quod neutra nomina, *AR* nominativo clauſa, per *I* dativum ablativumque ſingularis oſtendant; *Iubar* tamen & *Far* ab hac regula diffidere: nam *huic iubari* dicimus, *ab hoc iubare*; & *huic farri*, *ab hoc farre*. *Chariſ. lib. I.*

Ac ne illa ratio recepta eſt, quam Caeſar ponit in femininis, ut puppim, reſtim, pelvim. Hoc enim modo & ab hoc cani, & ab hoc cane. *Chariſ. lib. I.*

Tribus *III* iunctis qualis poſſet ſyllaba pronuntiari? nam poſtremum *I* pro vocali eſt accipiendum, quod Caeſari artis Grammaticae doctiſſimo placitum fuiſſe, a Victore quoque in arte Grammatica de ſyllabis comprobatur. *Priſcian. lib. I. col. 545.*

V, loco conſonantis poſita, eandem prorſus in omnibus vim habuit apud Latinos, quam apud Aeoles digamma *F*; pro quo Caeſar hanc figuram Ⅎ ſcribere voluit. Quod quamvis illi recte viſum eſt, tamen conſuetudo antiqua ſuperavit. *Priſc. lib. I. col. 545.*

Haec pollis pollinis: ſic Chariſius. Probus autem & Caeſar, *hoc pollen pollinis* declinaverunt. *Priſc. lib. VI. c. 708.*

Praeterea Caeſar declinat, *pubis puberis*: quidam, ut Probus, *pubes puberis*: quidam *puber puberis*. *Priſc. lib. VI.*

Quamvis Caeſar non incongrue protulit *ens* a verbo *ſum, es, eſt*. *Priſc. lib. XVIII.*

Hoc lutum atque *macellum* ſingulariter exire memento,

licet Memmius, *ista macella* dicat, & Caesar, *luta*. *Ex Velio Longo de Orthographia*, *col.* 2244.

Lacrumae an *Lacrimae*, *Maxumus* an *Maximus*, & si quae similia sunt, scribi debeant, quaesitum est. Terentius Varro tradidit Caesarem per *I* eiusmodi verba solitum esse enuntiare & scribere: inde propter auctoritatem tanti viri consuetudinem factam. Sed ego in antiquorum, &c. *Cassiodorus ex Annaeo Cornuto de Orthographia*, *col.* 2284.

Varie etiam scriptitatum est, *Mancupium*, *Aucupium*, *Manubiae*. Siquidem C. Caesar per *I* scripsit, ut apparet ex titulis ipsius. *Ex Velio de Orthograph. col.* 2228.

An ideo minor est M. Tullius Orator, quod idem artis huius (*Grammaticae*) diligentissimus fuit, & in filio, ut in Epistolis apparet, recte loquendi usquequaque asper quoque exactor? Aut vim C. Caesaris fregerunt editi de Analogia libri? *Quintil. lib. I. c.* 7.

Apophthegmata.

Sed tamen ipse Caesar habet peracre iudicium; &; ut Servius frater tuus, quem literatissimum fuisse iudico, facile diceret, *hic versus Plauti non est, hic est*, quod tritas aures haberet notandis generibus poëtarum, & consuetudine legendi: sic audio Caesarem, cum volumina iam confecerit ἀποφθεγμάτων, si quid afferatur ad eum pro meo, quod meum non sit, reiicere solere: quod eo nunc magis facit, quia vivunt mecum fere quotidie illius familiares. Incidunt autem in sermone vario multa, quae fortasse illis, cum dixi, nec illiterata, nec insulsa esse videantur. Haec ad illum cum reliquis actis perferuntur. Ita enim ipse mandavit. Sic fit, ut, si quid praeterea de me audiat, non audiendum putet. *Cic. lib. IX. ad Fam. Ep.* 16. *ad Pap. Paetum.*

Dicta Collectanea.

Feruntur & a puero & ab adolescentulo quaedam scripta &c. item *Dicta collectanea*: quos omnes libellos vetuit Augustus publicari. *Suet. in Caes. c.* 56.

Ephemerides.

C. Iulius Caesar cum dimicaret in Gallia, & ab hoste raptus, equo eius portaretur armatus, occurrit quidam ex hostibus, qui eum nosset; & insultans ait, *Coecos, Caesar*; quod Gallorum lingua, *Dimitte*, significat: & ita factum est, ut dimitteretur. Hoc autem ipse Caesar in Ephemeride sua dicit, ubi propriam commemorat felicitatem. *Servius in lib. XI. Aeneidos Virgilii, vs. 743.*

Libri Auspiciorum.

Sed contra Iulius Caesar XVI Auspiciorum libro negat nundinis concionem advocari posse, id est, cum populo agi; ideoque nundinis Romanorum haberi comitia non posse. *Macrob. lib. I. Saturn. c. 16.*

Auguralia.

Caesar in Auguralibus: *Si sincera pecus erat. Prisc. lib. VI.*

De Divinatione.

Genus eloquentiae dumtaxat adolescens adhuc Strabonis Caesaris secutus videtur: cuius etiam ex Oratione, quae inscribitur *Pro Sardis*, ad verbum nonnulla transtulit in Divinationem suam. *Suetonius in Caesare c. 55.*

Astronomica.

Nam Iulius Caesar ut Siderum motus, de quibus non indoctos libros reliquit, ab Aegyptiis disciplinis hausit; ita hoc quoque ex eadem institutione mutuatus est, ut ad Solis cursum finiendi anni tempus extenderet. *Macrobius lib. I. Saturn. c. 16. adde eiusdem libri c. 14.*

Tres autem fuere sectae, Chaldaea, Aegyptia, Graeca: his addidit apud nos quartam Caesar Dictator, annos ad Solis cursum redigens singulos, Sosigene perito scientiae eius adhibito. *Ex Plin. lib. XVIII. c. 25.*

A Bruma in Favonium Caesari nobilia sidera significant, III Kal. Ian. matutino Canis occidens. *Paullo post*: Pridie Non. Ian. Caesari Delphinus matutino exoritur, & postero die Fidicula, quo Aegypto Sagitta vesperi oc-

cidit. *Paullo post:* A Favonio in aequinoctium vernum Caesari significat XVII Kal. Martii triduum varie: & VIII Kal. Hirundinis visu, & postero die Arcturi exortu vespertino. Item III Non. Mart. Caesar Cancri exortu id fieri observavit. *Paullo post:* Caesar & Idus Martias ferales sibi annotavit Scorpionis occasu. *Paullo post:* III Nonas Apr. in Attica Vergiliae vesperi occultantur. Eaedem postridie in Boeotia: Caesari autem & Chaldaeis, Nonis. *Paullo post:* Caesari VI Idus significatur imber Librae occasu: XIV Kal. Maii Aegypto Suculae occidunt vesperi, sidus vehemens & terrae marique turbidum, XVI Atticae, XV Caesari, continuoque triduo significat. *Paullo post:* VI Nonas Maii Caesari Suculae matutino exoriuntur, & VIII Idus Capella pluvialis. *Ex Plin. lib. XVIII. c. 26.*

A Vergiliarum exortu significant Caesari postridie Arcturi occasus matutinus. *Paullo post:* XI Kal. Caesari Orionis gladius occidere incipit: III Non. Iunii Caesari, & Assyriae Aquila vesperi oritur, &c. XI Kal. eiusdem Orionis gladius Caesari occidere incipit. *Ex Plin. lib. XVIII. c. 27.*

A Solstitio ad Fidiculae occasum VI Kal. Iunii (*al.* Iulii) Caesari Orion exoritur. *Paullo post:* XIII Kal. Augusti, Aegypto Aquila occidit matutino, Etesiarumque prodromi flatus incipiunt, quod Caesar X Kal. sentire Italiam existimavit. *Paullo post:* Aquila Atticae matutino occidit: III Kal. regia in pectore Leonis stella matutino Caesari immergitur. *Ex Plin. lib. XVIII. c. 28.*

De Sideribus.

Etiam aliquid poëticum edidit.

Sed nec aliquis paene Latinorum de hac arte institutionis libros scripsit, nisi paucos versus Iulius Caesar, & ipsos tamen de alieno opere mutuatus. *Iul. Firmicus Mathes. lib. II. ineunte.*

Exsecutus est etiam horum Siderum numerum Graece Aratus, poëta disertissimus; Latine vero Caesar, & de-

cus eloquentiae Tullius. Sed hi tantum nomina ipsorum & ortus, non autem apotelesmatum auctoritatem ediderunt: ita ut mihi videantur non aliqua Astrologiae scientia, sed poëtica potius elati licentia, docilis sermonis studia protulisse. *Iul. Firmicus lib. VIII. c. 5.*

Poëmata.

Reliquit & de Analogia libros duos, & Anticatones totidem, ac praeterea poëma, quod inscribitur *Iter.* Quorum librorum primos, in transitu Alpium, cum ex citeriore Gallia, conventibus peractis, ad exercitum rediret; sequentes, sub tempus Mundensis proelii fecit: novissimum, dum ab Urbe in Hispaniam ulteriorem IV & XX die pervenit. *Suet. in Caesare. c. 56.*

Feruntur & a puero & ab adolescentulo quaedam scripta: ut *Laudes Herculis*, trogoedia *Oedipus* &c. quos omnes libellos vetuit Augustus publicari. *Suet. in Caes. c. 56.*

Olus quoque silvestre est trium foliorum, D. Iulii carminibus praecipue iocisque militaribus celebratum: alternis quippe versibus exprobravere lapsana se vixisse apud Dyrrhachium, praemiorum parsimoniam cavillantes. Est autem id cyma silvestris. *Plin. lib. XIX. c. 8.*

Donatus, seu potius Suetonius, in vita Terentii hos sub C. Iulii Caesaris nomine versus producit:

Tu quoque, tu in summis, o dimidiate Menander,
Poneris, & merito, puri sermonis amator:
Lenibus atque utinam scriptis adiuncta foret vis
Comica, ut aequato virtus polleret honore
Cum Graecis, neque in hac despectus parte iaceres.
Unum hoc maceror, & doleo tibi deesse, Terenti.

Sequens etiam Epigramma C. Iulio Caesari quidam inscribunt, alii Germanico:

Thrax puer adstricto glacie dum ludit in Hebro,
  Pondere concretas frigore rupit aquas.
Dumque imae partes rapido traherentur ab amne,
  Abscidit tenerum lubrica testa caput.

Orba quod inventum mater dum conderet urna,
Hoc peperi flammis, cetera, dixit, aquis.

Illud vero distichon:

FELTRIA. PERPETUO. NIVIUM. DAMNATA. RIGORE.
TERRA. MIHI. POSTHAC. NON. HABITANDA. VALE.

falso Caesari inscriptum est, etsi quidam in membrana, alii in saxo exstare dicant.

Aiunt quoque Caesaris Decretum Viterbii in Hetruria inventum, hoc exemplo:

C. IULIUS. CAESAR. M. TULLIUM. CICERONEM. OB. EGREGIAS. EIUS. VIRTUTES. SINGULARES. ANIMI. DOTES. PER. TOTUM. ORBEM. NOSTRIS. ARMIS. VIRTUTEQUE. PERDOMITUM. SALVUM. ET. INCOLUMEM. ESSE. IUBEMUS. C. IABOLENUS.

Incerta.

Unguenta dicuntur a locis, ut Telinum, cuius Iulius Caesar meminit, dicens: Corpusque suavi Telino unguimur. Hoc conficiebatur in insula Telo, quae est una ex Cycladibus, &c. *Isidorus lib. IV. Orig. c. 12.*

Apud Caesarem & Catulum & Calvum lectum est: Cum iam fulva cinis fueris. *Nonius in voce* Cinis.

Salve primus omnium parens patriae appellate, primus in toga triumphum linguaeque lauream merite, & facundiae, Latinarumque literarum parens: atque (ut dictator Caesar hostis quondam tuus de te scripsit) omnium triumphorum lauream adepte maiorem, quanto plus est, ingenii Romani terminos in tantum promovisse, quam imperii. *Plin. lib. VII. c. 30. in fine.*

Cicero, Causarum XIII: *Re vendita, iterum emta;* unde manifestum fit *venita* non dici, sed aut *venundata*, aut *vendita*, ut Cicero. C. Caesar: *Possessiones redimi, eas postea pluris venditas. Diomedes lib. I. col. 366.*

Esseda, vehiculi vel currus genus, quo soliti sunt pugnare Galli. Caesar testis est libro ad Ciceronem III: *Multa millia equitum atque essedariorum habet.* Hinc & gla-

diatores • essedarii dicuntur, qui curru certant. *Iunius Philargyrius in III. Georg. Virgil. vs. 204.*

Augustus quoque in epistolis ad C. Caesarem scriptis emendat, quod is *Calidum* dicere quam *Caldum* (*in libris forte de Analogia*) malit: non quia illud non sit Latinum, sed quia sit odiosum, &, ut ipse Graeco verbo significavit, περίεργον. *Quintil. lib. I. c. 6.*

Castulonenses, qui Caesari *venales* appellantur. *Plin. H. N. lib. III, 3.*

C. Iulii Caesaris dicta.

Tu, quaeso, quidquid novi (multa autem exspecto) scribere ne pigrere. In his, de Sexto, satisne certum; maxime autem de Bruto nostro: de quo quidem ille, ad quem deverti, Caesarem solitum dicere, *Magni refert, hic quid velit: sed quidquid volet, valde volet:* idque eum animadvertisse, cum pro Deiotaro Niceae diceret, valde vehementer eum visum & libere dicere. *Cic. lib. XIV. ad Atticum. Ep. 1.*

Proxime, cum Sextii rogatu apud eum fuissem, exspectaremque sedens, quoad vocarer, dixisse eum: *Ego dubitem, quin summo in odio sim, cum M. Cicero sedeat, nec suo commodo me convenire possit? Atqui, si quisquam est facilis, hic est: tamen non dubito, quin me male oderit. Cic. ibidem.*

Aiebat, Caesarem secum, quo tempore Sextii rogatu veni ad eum, cum exspectarem sedens, dixisse: *Ego nunc tam sim stultus, ut hunc ipsum, facilem hominem, putem mihi esse amicum, cum tamdiu sedens meum commodum exspectet? Cic. lib. XIV. ad Attic. Ep. 2.*

Quo gaudio elatus, non temperavit, quin paucos post dies frequenti curia iactaret, invitis & gementibus adversariis adeptum se quae concupisset; proinde ex eo insultaturum omnium capitibus: ac negante quodam per contumeliam, *Facile hoc ulli feminae fore;* responderit quasi alludens: *In Assyria quoque regnasse Semiramin; magnamque Asiae partem Amazonas tenuisse quondam. Suet. in C. Caes. cap. 22.*

Pharsalica acie caesos profligatosque adversarios prospicientem, haec eum ad verbum dixisse refert Asinius Pollio: *Hoc voluerunt: tantis rebus gestis C. Caesar condemnatus essem, nisi ab exercitu auxilium petiissem. Suet. in Caes. cap.* 30.

Consecutusque cohortes ad Rubiconem flumen, qui provinciae eius finis erat, paullulum constitit; ac reputans, quantum moliretur, conversus ad proximos, *Etiam nunc*, inquit, *regredi possumus: quod si ponticulum transierimus, omnia armis agenda erunt. Suet. in Caes. cap.* 31.

Cunctanti ostentum tale factum est. Quidam eximia magnitudine & forma &c. Tunc Caesar, *Eatur*, inquit, *quo Deorum ostenta, & inimicorum iniquitas vocat. Iacta alea est*, inquit. *Suet. in Caes. cap.* 32.

Romam iter convertit; appellatisque de republica Patribus, validissimas Pompeii copias, quae sub tribus Legatis, M. Petreio, & L. Afranio, & M. Varrone in Hispania erant, invasit: professus ante inter suos, *Ire se ad exercitum sine duce, & inde reversurum ad ducem sine exercitu. Suet. in Caes. cap.* 34.

Prolapsus in egressu navis, verso ad melius omine, *Teneo te*, inquit, *Africa. Suet. in Caes. c.* 59.

Iactare solitus, *Milites suos etiam unguentatos bene pugnare posse:* nec *milites* eos pro concione, sed blandiori nomine *commilitones* appellabat. *Suet. in Caes. cap.* 67.

Quosdam infimi generis ad amplissimos honores provexit. Cum ob id culparetur, professus est palam, *Si grassatorum & sicariorum ope in tuenda sua dignitate usus esset, talibus quoque se parem gratiam relaturum. Suet. in Caes. c.* 72.

Interrogatus cur repudiasset uxorem, *Quoniam*, inquit, *meos tam suspicione, quam crimine iudico carere oportere. Suet. in Caes. c.* 74.

Acie Pharsalica proclamavit, *ut civibus parceretur. Suet. in Caes. c.* 75.

Nec minoris impotentiae voces propalam edebat, ut T. Ampius scribit: *Nihil esse rempublicam; appellationem modo, sine corpore, ac specie. Sullam nescisse literas, qui di-*

ftaturam deposuerit. Debere homines consideratius iam loqui secum, ac pro legibus habere quae dicat. Suet. in Caes. c. 77.

Eoque arrogantiae progressus est, ut, haruspice tristia & sine corde exta sacro quodam nuntiante, *Futura* diceret *laetiora, cum vellet: nec pro ostento ducendum, si pecudi cor defuisset. Suet. in Caes. cap. eod.*

Triumphanti & subsellia tribunitia praetervehenti sibi unum e collegio Pontium Aquilam non adsurrexisse, adeo indignatus, ut proclamaverit: *Repete ergo a me Aquila Rempublicam tribunus:* nec destiterit per continuos dies quidquam cuiquam, nisi sub exceptione polliceri, *Si tamen per Pontium Aquilam licuerit. Suet. in Caes. c. 78.*

Plebi Regem se salutanti, Caesarem se, non Regem esse, respondit. *Suet. in Caes. c. 79.*

De quo genere optime C. Caesarem praetextatum adhuc accepimus dixisse: *Si cantas, male cantas: si legis, cantas. Quintil. lib. I. c. 8.*

Elevandi ratio est duplex, ut aut veniam quis, aut iactantiam minuat: quemadmodum C. Caesar Pomponio ostendenti vulnus ore exceptum in seditione Sulpiciana, quod ipse se passum pro Caesare pugnantem gloriabatur, *Numquam fugiens respexeris*, inquit: aut crimen obiectum, ut Cicero, &c. *Quintil. lib. VI. c. 3.*

Est & illa ex ironia fictio, qua usus est C. Caesar. Nam cum testis diceret, a reo femina sua ferro petita, & esset facilis reprehensio, cur illam potissimum partem corporis vulnerare voluisset: *Quid enim faceret*, inquit, *cum tu galeam & loricam haberes? Quintilian. ibidem.*

Demetrio Megae Siculo Dolabella rogatu meo civitatem a Caesare impetravit: qua in re ego interfui. Itaque nunc P. Cornelius vocatur. Cumque propter quosdam sordidos homines, qui Caesaris beneficia vendebant, tabulam, in qua nomina civitate donatorum incisa essent, revelli iussisset; eidem Dolabellae, me audiente, Caesar dixit, *nihil esse, quod de Mega vereretur; beneficium suum in eo manere. Cic. lib. XIII. ad Fam. Epist. 36. ad Acilium.*

Caesar dicebat, *idem esse sibi consilium adversus hostem, quod plerisque medicis contra vitia corporum, fame potius quam ferro superandi. Ex Frontin. Strateg. lib. IV. c. 7.*

Τῆς δ' ἡμέρας ἐνστάσης (qua pontifex maximus erat eligendus) *καὶ τῆς μητρὸς ἐπὶ τὰς θύρας αὐτὸν οὐκ ἀδακρυτὶ προπεμπούσης, ἀσπασάμενος αὐτὴν, Ὦ μῆτερ, εἶπεν, τήμερον ἢ ἀρχιερέα τὸν υἱὸν, ἢ φυγάδα ὄψει. Plutarchus in Caes. p. 710.*

Τὸν δὲ Καίσαρα *σπουδάσαντα πρὸς αὐτοὺς εἰπεῖν, Ἐγὼ μὲν ἐβουλόμην παρὰ τούτοις εἶναι μᾶλλον πρῶτος, ἢ παρὰ* Ῥωμαίοις *δεύτερος. Ex Plutarcho in Caes. p. 712.*

Οὐ δοκεῖ ὑμῖν ἄξιον εἶναι λύπης, εἰ τηλικοῦτος μὲν ὢν Ἀλέξανδρος, *ἤδη τοσούτων ἐβασίλευεν, ἐμοὶ δὲ λαμπρὸν οὐδὲν πεπράκται; Plutarchus in Caes. p. 713.*

Ἤρκει *γὰρ* (ἔφη Καῖσαρ) *τὸ μὴ χρῆσθαι τοῖς ἀπαρέσκουσιν. ὁ δὲ τὴν τοιαύτην ἀγροικίαν ἐξελέγχων, αὐτός ἐστιν ἄγροικος. Plutarchus ibid. p. 716.*

Οὐκ, *ἔφη, τὸν αὐτὸν ὅπλων καὶ νόμων καιρὸν εἶναι· σὺ δὲ εἰ τοῖς πραττομένοις δυσκολαίνεις, νῦν μὲν ἐκποδὼν ἄπιθι· παρρησίας γὰρ οὐ δεῖται πόλεμος· ὅταν δὲ καταθῶμαι τὰ ὅπλα, συμβάσεων γενομένων, τότε παριὼν δημαγωγήσεις. Ex Plut. in Caes. p. 725.*

Ἴθι, *γενναῖε, τόλμα καὶ δέδιθι μηδέν·* Καίσαρα *φέρεις, καὶ τὴν* Καίσαρος *τύχην συμπλέουσαν. Plut. in Caes. p. 726.*

Ὡς *ἵππος αὐτῷ προσήχθε, τούτῳ μὲν, ἔφη, νικήσας χρήσομαι πρὸς τὴν δίωξιν, νῦν δὲ ἴωμεν ἐπὶ τοὺς πολεμίους, καὶ πεζὸς ὁρμήσας ἐνέβαλεν. Ibid.*

Σήμερον *ἂν ἡ νίκη παρὰ τοῖς πολεμίοις ἦν, εἰ τὸν νικῶντα εἶχον. Plutarchus ibid. p. 727.*

Ὦ Κάτων, *φθονῶ σοι τοῦ θανάτου· καὶ γὰρ σύ μοι τῆς σωτηρίας ἐφθόνησας. Plutarchus ibid. p. 733.*

Λέγεται ὁ Καῖσαρ *εἰπεῖν, ὡς δικαιότερα λέγοι μὲν* Κάσσιος, *αὐτὸς μέντοι* Βροῦτον *οὐκ ἂν παρέλθοι. Plut. ibid. p. 737.*

'Αναμένει τοῦτο τὸ δέρμα Βροῦτον. *Plut. ibid.*

Τί φαίνεται βουλόμενος ὑμῖν Κάσσιος; ἐμοὶ μὲν γὰρ οὐ λίαν ἀρέσκει, λίαν ὠχρὸς ὤν. Et paullo poſt: Οὐ πάνυ τούτους δέδοικα τοὺς παχεῖς καὶ κομήτας, μᾶλλον δὲ τοὺς ὠχροὺς καὶ λεπτοὺς ἐκείνους. Κάσσιον λέγων καὶ Βροῦτον. *Ex Plut. Caeſ. p. 737.*

Αἱ μὲν δὴ Μάρτιαι εἰδοὶ πάρεισιν· ὁ δὲ ἡσυχῇ πρὸς αὐτὸν εἶπε, Ναὶ πάρεισιν, ἀλλ' οὐ παρεληλύθασιν. *Plut. in Caeſ. p. 737.*

'Εμπεσόντος λόγου, ποῖος ἄρα τῶν θανάτων ἄριστος, ἅπαντας φθάσας ἐξεβόησεν, 'Ο ἀπροσδόκητος. *Plut. ibid.*

Φασὶ τὸν Καίσαρα τῷ μηνύοντι ἀποκρίνασθαι, κόπτοντα τὴν λαβὴν τοῦ ξίφους, Ἥδε μοὶ δώσει. *Ex Appiani lib. II. B. C.*

'Αθηναίοις αἰτήσασι συγγνώμην ἐπεδίδου, καὶ ἐπεῖπε, Ποσάκις ὑμᾶς ὑπὸ σφῶν αὐτῶν ἀπολλυμένους ἡ δόξα τῶν προγόνων περισώσει; *Appian. lib. II. B. C.*

Ἔσται τοῦτο τέλος ἐμοί τε τοῦ βίου, καὶ ὑμῖν τῶν στρατειῶν. Et paullo poſt: Φασὶν αὐτὸν (Καίσαρα) εἰπεῖν, Ὅτι πολλάκις μὲν ἀγωνίσαιτο περὶ νίκης, νῦν δὲ περὶ ψυχῆς. *Ex Appian. lib. II. B. C.*

Οὐδὲν ἀτυχέστερον, ἔφη, διηνεκοῦς φυλακῆς. ἔστι γὰρ αἰεὶ δεδιότος. *Appian. lib. II. B. C.*

INDEX.

Litera *A.*, numeris praefixa, refertur ad librum de Bello Alexandrino: litera *C.* ad libros de Bello Civili: literae *Af.* ad librum de Bello Africano: litera *H.* ad librum de Hispaniensi Bello. Numeri quibus nulla litera praefixa est, pertinent ad libros de Bello Gallico.

A.

I N D E X.

INDEX.

I N D E X.

I N D E X.

I N D E X.

INDEX.

B.

INDEX.

INDEX.

D.

INDEX.

E.

INDEX.

INDEX.

INDEX.

M.

I N D E X.

INDEX.

O.

INDEX.

P.

INDEX.

Q.

S.

T.

I N D E X.

Z.